

12

СНЕЖАНЬ

МІНСК, 1970

ШТОМЕСЯЧНЫ ЛІТАРАТУРНА-МАСТАЦКІ І ГРАМАДСКА-ПАЛІТЫЧНЫ ІЛЮСТРАВАНЫ ЧАСОПІС

●

Заснаваны ў 1953 годзе

МАЛАДОСЦЬ

ОРГАН ЦЭНТРАЛЬНАГА КАМІТЭТА ЛКСМ БЕЛАРУСІ І САЮЗА ПІСЬМЕННІКАЎ БССР

Выдавецтва ЦК КП Беларусі

У НУМАРЫ:

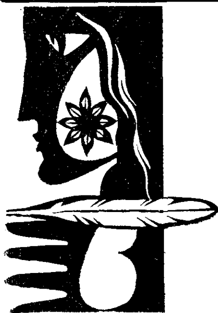
Вокладка Ю. Архіпава.

Шмуцтытулы М. і У. Басалыгаў (3 стар.) і фота В. Дубінкі (99 стар.).

ПАЭЗІЯ ❖ ПРОЗА

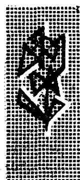
- КАСТУСЬ ЦВІРКА
- МАРЫЯ БАРАВІК
- ТАЦЯНА ГАРЭЛІКАВА
- ПАЎЛЮК ПРАНУЗА
- ДАНУТА БІЧЭЛЬ-ЗАГНЕТАВА
- АЛЕСЬ СТАВЕР
- ІВАН ЧЫГРЫНАЎ
- ШАНДАР ПЕТЭФІ
- АЛЯКСАНДР ПРАКОФ'ЕЎ

Кастусь ЦВІРКА

●

Я прыйшоў да вас, каб сказаць,
Што за горадам ноч, як дзень:
Каля рэчак вербы не спяць,
Ясны месяц стаіць у вадзе.

Там, пры сцежцы, ажыны цвітуць,
Май шугае праз берагі:
Там дзве пары слядоў вядуць
У някошаныя мурагі.

Я прыйшоў да вас, каб сказаць,
Што не раз можна ў свеце кахаць:
Хоць любоў на зямлі адна,
Можа зноў паўтарыцца яна.

Хай замерла зямля, як струна,
Хай маўчыць у палоне снoў,
Цёплым крыллем махне вясна —
Расцвітаюць яблыні зноў.

Я прыйшоў да вас, каб сказаць,
Што няма на зямлі небыцця:
Будзе вечна пад сонцам граць
Залатое кола жыцця.

Як заманліва ўсё наўкол!
Правады на слупах гудуць.
Недзе рэжа сінь ледакол,
Электрычкі па свеце бягуць.

Я прыйшоў да вас, каб сказаць,
Што для нас гэта зоры гараць,
Што не гасне ў крыві маладосць
І што шчасце на свеце — ёсць!

●●

Трасе, трасе планету праз гады,
І ходзім мы па ёй, як па плытах.
Трывожна ў сэрцы: можа, сапраўды,
Трымаецца Зямля
                на трох кітах?

Кіты, кіты, я знаю, цяжка вам:
Ад складаў бомб — трашчыць наш шар зямны...
О як бы памагчы мне тым кітам!
Кіты, хацяб не падвялі яны!

●●●

Нашто нам сваркі, людзі:
                на планеце
Народ народу — друг, таварыш, брат.
Хай свеціцца між зорак у сусвеце
Зямля —
        людскі наш інтэрнат!

●●●●

Далёка ад азяродаў,
                там, дзе між хмарамі-марамі
                зоркі ледзь-ледзь мігцяць,
Гусі ляцяць.
Над стрэхамі
                (што маўчаць каля дрэў нерухомых),
                над бліщчастых лужын холадам,
Над гарадамі-сотамі
                (дзе ў светлых ад электрыкі вокнах
                снуюць людзі ў піжамах бяссонна),
Над соткамі
                (якія хавае змроку заслона),
Над прыазёрнымі чаратамі,
                над маякамі,
                над вякамі,
Як гуслі —
Гусі.
У вырай, у вырай, у вырай —
Гусі ляцяць.
Ізноў ім, ізноў ім, ізноў ім
                за далячыняю далячынь
Звонкім ключом адмыкаць.
Будуць пад імі плысці
                рэк паясы
                і ветрам абсвістаныя даліны
Украіны.
Са сваёй вышыні
                яны павітаюцца —
                на гарызонце —
З аграмадай-Эльбрусам
                пад белым абрусам.
Пройдзе паціху
Пад крыламі іхнімі,

Як Зямлі блакітная латка,
Адрыятыка.
А там —
мурожным саванам-выганам —
гэй, прапусці, маладая вясёлка-арка! —
Афрыка...
Далёка ад азяродаў —
што ім дарогі і межы,
што ім граніцы дзяржаў! —
Гусі ляцяць.
Дзікія гусі
ляцяць.

●●●●●

1

У поце, у працы здабыты зярняты.
Нямыя, драбнюткія, спіць у вас Заўтра.
Спіць Час, спяць Падзеі, мае ўсе надзеі...
Хаця б зберагчы вас ад лютай завеі.

2

Жыццё адно. А мы — на чаркі, сваркі,
На модны гарнітур, на гальштук яркі,
На рэбус, на чарпак, на карамель
Разменьваем яго, нібы рубель.

3

Увесь свой век — у цемры крот,
Грабе зямлю — ад году ў год.
Не знае крот, што над зямлёю
Сонца ходзіць залатое!

4

На дом бядак наводзіць лак,
І прыгажэе асабняк.
Каму відно, што ўдзень і ўночы
Яго пад лакам шашаль точыць!

5

Слаўлю саксаул я. І ў пустыні,
Дзе вятроў раз'юшаных разгул,
Ён прабіўся скрозь пяскі крутыя
І цвіце па-свойму, саксаул.

●●●●●●

Замятае, лісцем замятае
Поплаў, пасекі, раўкі далін.
Завядзі, дарожка залатая,
У краіну вольх і арабін.
Там цвіце (мой сон заўсёдны) верас,
Па нізах — віецца дзераза
І бліпчыць расінка ранкам шэрым
На травінцы кожнай, як сляза.

Хай бягуць за голлямі аблокі...
Годы уцякаюць — не лічы...
Глянь, пад елкай — рыжык крутабокі
Ды баравічкі, нібы карчы,
Ды ў агні нягаснучым асіны —
(Не атушаць іх і туманы)
Сняць свае, зялёныя і сінія,
Чэрвеньскія ночы, як чаўны...

Марыя БАРАВІК

● ●● ●●● ●●●● ●●●●● ●●●●●●

●

Верыш, дружа, якое шчасце
Да зямлі дарагой прыпасці —
Паўнаводдзем сіл і пачуццяў —
І на ўлонні яе прачнуцца!
Верыш, дружа, якое шчасце
Да зямлі мне рукі прыкласці
І адчуць, як зямная сіла
Працякае у пругкіх жылах!
Верыш, дружа, якое шчасце
Да зямлі з падзякай прыпасці,
Да зямлі, як маці, адзінай,
Што з маленства заву Радзімай!

●●

Я маці з-пад блакіту неба
Кляновых лісцяў прынясу,
Каб нагадаць, як бохан хлеба
Прымаў сапраўдную красу,

Калі ён на гарачым подзе,
На лісцях ломкіх і сыпучых,
Здабыты у салёным поце,
Рабіўся свежым і пахучым.

Я ведаю, з якой пяшчотай
Яна іх моўчкі патрымае.
І ад кляновай пазалоты
Запахне даўнім караваем.

●●●

Яблынька-аблачынка,
Можа, як для кагосьці,

А для цябе дзяўчынкай
Буду я тут і госцем.

Можа, балюча голле
Вецер падчас кранае?
Толькі на родным полі
Моцна зямля трымае.

Толькі яна нямала
Сілы дала карэнням,
Бо і сама ты стала
Болем і прыцягненнем.

Восень птушкам аб'яўляе провады,
Растрасае зранку сівізну...
Толькі шпак на тэлефонным провадзе
Слаўна так выводзіць пра вясну.

Ён сваім птушыным перасвістам,
Пераборам на усе лады
Песіміста зробіць аптымістам,
Пажылога зробіць маладым.

Каб ты ведаў, друг, як ён мне дораг!
Чым яму за песню адплаціць?
Буду дні лічыць, пакуль з-за мора
Беларускі шпак наш прыляціць.

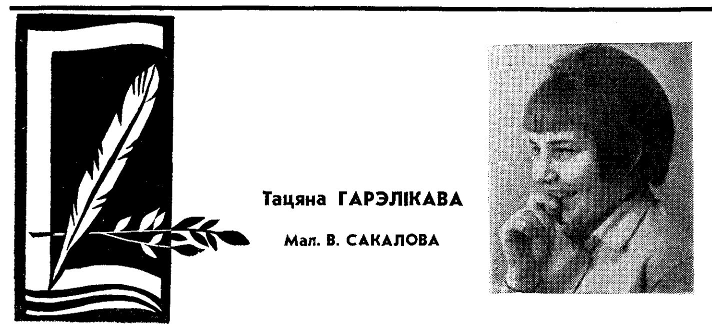
Вазьму з сабой блакнот, аловак
І успамін пра месяц май...
Прыйду к табе з гарачым словам,
А ты мне, лес, натхнення дай.

Скажы без крыўды і падману
На ўлонні добрай цішыні,
Ці верыць гэтае паляне —
Святому месцу чысціні?

Клянуся, што прыму параду
Перад каханнем і жыццём.
Бо я жыву тваёй спагадай,
Тваім глыбокім пачуццём.

Я бываю, як рэчка горная:
Недаступная, гордая.
Або плаўная і спакойная,
Як раўніны рачулка стройная.
Часам шумная, белапенная,
Часам ціхая, задуменная.
То упартая, непакорная,
То пяшчотная, бездакорная.
У цячэнні сваім нястомная,
У пачуццях сваіх бяздонная...
Ды якой бы я ні была,
Абы ў песню хваляй плыла.
І да вусця праз скалы, выступы
Данясла свае воды чыстыя.

СВЯТА

АПАВЯДАННЕ

зень здаўся Піліпаўне доўгім.

Ён ужо канаў. Светлыя суцемкі паціху выпаўзалі з куткоў і лёгка завешвалі вокны. Вось-вось успыхнуць вулічныя ліхтары, і тады тут, у вестыбюлі, зробіцца трывожна і маркотна. Трэба не марудзячы, як найхутчэй шчоўкнуць уключальнікам: нязыркае святло мігам залье вестыбюль, і сцішная радасць тады абагрэе душу.

Але сёння Піліпаўне не трэба святло. У Піліпаўны душа сёння поўная, як сумная песня. Нешта ў ёй спяваецца і расказваецца, і цепліцца ў ёй нейкае самотнае прадчуванне чагосьці такога жаданага і важнага, што не выказаць... Неўзабаве Піліпаўну падменіць Арына, рухавая на свае пяцьдзесят год і гаваркая кабета. І тады Піліпаўна пойдзе...

Піліпаўне трохі болей, як Арыне, — пяцьдзесят тры. За вахцёра ў студэнцкім інтэрнаце яна сядзіць ужо многа-многа, не злічыць колькі дзён, але ўсе тыя дні былі не такія, як сённяшні, — сённяшні дзень інакшы. Не таму, канечне, што святочны. Наадварот, святы Піліпаўна не любіць, бо ў святы ёй даўно блага.

Сёння вечарам, пасля работы, Піліпаўне будзе сама светла і цёпла, і не помніцца ёй, каб за чатыры апошнія гады яна гэтак чакала святочнага вечара. Нешта спяваецца ў душы і расказваецца, і жыве тады Піліпаўна ці даўнім, мінулым, ці тым, што яшчэ будзе, і

нават самае маленькае раптам свеціцца чыстай, дзіцячай радасцю і здаецца чамусьці надта вялікім і значным.

— Хадзіла тут дзяўчатка адно. Позна дамоў вярталася, таму я і прыкмеціла яе. Не дзяўчатка, а радасці камячок. А то нешта раптам і раз, і другі: ідзе — вочы долу і губы трымцяць. Я і хлапца гэтага яе бачыла. Прыгожы, праўда, высокі, у шапцы такой калматай. Вочы чорныя, пранізлівыя.

Нейк зайшлі яны ў вестыбюль, спыніліся ля батарэі — мусіць, змерзлі, вецер быў на вуліцы з марозам. Стаў ён ля батарэі, і яна ля яго. Вейкі апушчаны, ціхая такая, сумная. А ён так і зыркае па баках, так і зыркае.

Я маўчу. Пазірну-пазірну на іх ды маўчу. Доўга яны так стаялі. Нарэшце, бачу, ён пайсці хоча, і ведаю, чаму: дзяўчо нейкае цыбатае міма прайшло, на вуліцу. Ён угледзеў цыбатую гэтую, яна, відаць, і сама яшчэ пазірнула на яго, я ведаю яе, яна ўмее весела глядзець, аж на душы тады цяплее. Яна на ўсіх так глядзіць. Дык ён пабачыў яе і кажа той, сваёй, што з ім побач, Святланай яе звалі: «Ты, — кажа,— святая раджа». Дакрануўся ёй да пляча пальчаткай і кажа: «Бывай». І пайшоў. Яна хоць бы слова сказала, толькі галаву ніжэй схіліла. А потым устрапянулася раптам — надумалася нешта і — за ім, хуценька, подбегам. І рукавічку сваю чырвоную на батарэі забылася.

Назад яна прысунулася няхутка, ужо недзе пад раніцу. Ідзе паволі, снегам уся зацярушаная, рукі ў кішэньках трымае. Не, думаю, не пушчу цябе адну са сваімі думкамі. Раз! — «шлагбаум» закрыла перад ёй, кажу:

— Пропуск!

А я ў тых, каго ў твар ведала, пропускаў не пыталася, і яны прывыклі, не насілі іх з сабой.

Дзяўчатка гэтае глядзіць на мяне праменька-праменька, вейкамі не мігне.

— Няма пропуска, — гаворыць, — вы ж мяне ведаеце, — а сама далёка-далёка ад мяне са сваімі думкамі.

— Нічога, — кажу, — не ведаю. Няма — не пушчу.

Яна стала ля батарэі спіной да мяне. А я сяджу, маўчу. Хай, думаю, выплачацца. Святло ціха гарыць, гадзіннік на сцяне цікае, і мы абое, ды яшчэ вецер на вуліцы скуголіць.

Нарэшце, бачу, сплыло з яе намарачы гэтай, я да батарэі падступілася, маўчала спярша, рукі грэючы, а потым пацІху разварушыла яе, разгаварыла. І яна — па слову, па слову... Усё мне расказала, усю душу выклала. І лягчэй ёй стала. Пад раніцу ўжо самую кажу ёй:

— Ідзі, дачушка, спаць. Хоць на гадзінку якую. Каб на вучэнне не спазнілася.

Яна развіталася са мной і цок-цок, цок-цок па калідоры — пайшла. Раптам чую, вяртаецца, без паліто ўжо.

— Дзякуй вам, Піліпаўна, — гаворыць. — Дзякуй... — І назад хуценька. Не сказала, за што дзякуе...

Цяпер Святланы няма ўжо тут, у інтэрнаце. Замуж выйшла, у горадзе жыве. Добры ў яе чалавек. (Мне толькі раз паглянуць на чалавека, і я ўжо ведаю, чым ён жыве). Яна колькі разоў з ім заходзіла сюды — тут жа аднакурснікі яе жывуць. А то адна калі забяжыць. Кажа: «Цяжка мне, дык і бягу да вас, Піліпаўна». А я рада...

— А хустка прыгажэнная! Дачка, мусіць, к святу падарыла, га, Піліпаўна?

Прыйшла Арына.

— Дачка, — ківае Піліпаўна і, занятая сваімі думкамі, не вару-

шыцца, каб аслабаніць Арыне месца. І тая стаіць воддаль, як чужая, быццам і не на работу прыйшла, а забегла на хвілінку па дарозе, і без перастанку сыпле словамі. І Піліпаўна таксама варушыць губамі, але доўга не можа дабрацца да сэнсу гамонкі. Нарэшце цеміць: Арына зноў за ўчарашняе.

— Гасцей панаехала да мяне — хата цэлая! Сын з жонкай і дзецьмі, дачка з мужам, чамаданаў, сумак — не павярнуцца. А мне работа гэтая. Куды, мама? — пытаюць. Папрасі, кажуць, напарніцу, хай падменіць, кажуць. Ой, гора маё, гора! Добра што Піліпаўна чалавек! — і Арына нацягвае рукавіцы, сунецца да дзвярэй.

Піліпаўна ўстае.

— Не, Арына. Яны да цябе на кожнае свята едуць. А я на гэты раз не выручу: мне да дачкі трэба.

Арына нікне тварам, чмыхае носам:

— Бач, якая ты! Вы ж у адным горадзе, кожны дзень бачыцеся.

Піліпаўна мітуслiва падтыкае валасы пад хустку, зашпільвае верхні гузік у паліто і, нахіліўшыся, выцягвае з-пад стала сумку.

— Паеду да сваіх. Дачка, мусіць, там зачакалася. Свята ж сёння. І дамоў заходзіць не буду. Цукерак унучаку вось раніцой яшчэ купіла...

Ідзе па вуліцы Піліпаўна ўпэўнена, горда, усміхаецца людзям, ківае знаёмым студэнтам. Яна не адчувае, што ў яе згорбленыя плечы, і ў яе нават не стынуць рукі,— светла, вольна, хораша на душы ў чалавека!

Села ў трамвай. А людзей — процьма! З дзецьмі, цэлымі сем'ямі. І куды едуць? Сядзелі б за сталом, размаўлялі б, разам усе, цёпла, светла... Дык едуць некуды — гамоняць, смяюцца. Трымае на руках хлопчыка бацька. Жонка побач — прыгажуня. А з імі старая — маці, відаць, за рукаў доччын трымаецца, гаворыць нешта... Ага, хто ж, як не маці, і па ёй відаць — шчаслівая...

Потым Піліпаўна ехала на аўтобусе. Саступілі ёй месца, села яна і ўсё ў акно ўзіралася (а за акном — агеньчыкі, як свечкі) і сама сабе ўсміхалася. Паднімецца яна на трэці паверх, кнопку націсне. Адчыніць дачка, Тамара, ураз праясніцца тварам і скажа: «А мы, мама, так доўга чакалі цябе! Нарэшце ты прыехала!» «Баба! Баба!» — закрычыць Ванечка і на рукі ёй кінецца. А потым зяць падыдзе, паліто зніме, паможа...

Піліпаўна выйшла з аўтобуса, папраўліла хустку на галаве і патупала з сумкаю ў руцэ цераз вуліцу. Прайшла міма аднаго дома, міма другога, павярнула направа і — спынілася: на трэцім паверсе ў трох крайніх вокнах было цёмна... «Шторы, мусіць, зацягнулі, — усцішала сябе, — і не відно святла таму». Пайшла далей Піліпаўна, але штосьці закалыхалася ў яе сэрцы, кепска душы стала. Ды перасіліла сябе старая, паднялася па ўсходах на трэці паверх, спынілася, пастаяла перад дзвярыма з мінуту, бо сэрца не суняць было, аблізала перасохлыя губы, уздыхнула, папраўліла хустку і — пазваніла. У суседзяў музыка іграе ды галасы са смехам чутны. Зноў намацала кнопку Піліпаўна (а кнопка маленькая — пальцам не злавіць). Пастаяла, пачакала, але ніхто ёй не адчыніў. Папраўіўшы хустку на галаве, патупала Піліпаўна ўніз. Самотная, нямоглая, паклыпала да прыпынку.

Дзе гэта Святлана? Нешта не заходзіла апошнім часам, можа, дзіця нарадзілася. Кватэру, відаць, новую атрымалі. Добра ёй — і забылася на мяне...

На прыпынку было пуста. Тут, на самым краі горада, чамусьці не гарэлі вулічныя ліхтары. Было свята, і свяціўся цэнтр горада, праспект, а тут — цёмна і холадна. Ваўчком віўся ў калдобінах вецер.

І няма аўтобуса. Хоць ідзі пешшу. Праз увесь горад пешшу — і поўнач будзе. А там і да раніцы недалёка. Але Піліпаўна як скамянела. Яна нічога быццам і не думае, а галава яе нечым поўная, і нешта сціскае ёй горла, а яна ніяк не можа дабрацца, дзе што баліць.

Нарэшце, засвяціў фарамі аўтобус. Спыніўся побач з Піліпаўнай, расчыніліся перад ёй дзверцы, высыпаліся людзі, разышліся, а Піліпаўна не варушыцца, глядзіць на аўтобус і ніяк не дацеміць, што ёй трэба заходзіць у аўтобус, бо аўтобус зараз паедзе.

— Бабка, чаго чакаеш? — нехта чапае Піліпаўну за рукаў. Яна паварочвае галаву і недаўменна глядзіць на чалавека: што ён гаворыць?

А чалавек залазіць у кабіну, гурчыць матор, і Піліпаўна раптам ачынаецца, ускрыкнуўшы, яна сунецца ў дзверы, і дзверы скрыгочуць у яе за спіной.

І раптам Піліпаўне цюкнула ў галаву: гэта ж дачка, унучак і зяць сабраліся і да яе, да маці сваёй, паехалі. Яна, дурніца, цягаецца чорт ведае дзе, думае пра іх дрэнна.

І заварушылася Піліпаўна, з сядзення паднялася, паехала так ужо, стоячы. Ну, канечне! Дачка ведае, дзе ляжыць ключ, яны хату адамкнулі, чакаюць яе, відаць. Ванечка, мусіць, пытае ўсё: «А чаму бабы няма? Дзе баба?» «А і праўда, дзе гэта мама бавіцца?» — трывожыцца дачка, і зяць прыслухоўваецца, ці не тупае хто за дзвярыма.

І спахапілася Піліпаўна: а чым жа яна іх частаваць будзе? Свята ж, трэба, каб па-людску. Ды няхай бы і не свята. Яны ж так даўно былі ў яе. Дамоў проці ночы іх Піліпаўна, канечне, не пусціць. Ванечку можна на канапе прыстроіць, дачка з мужам на ложку яе лягуць, а ёй самой і на падлозе добра будзе. Яна можа і зусім не спаць. Будзе ціхенька сядзець за сталом у цемнаце і слухаць, як яны дыхаюць...

Піліпаўна выйшла з аўтобуса і, перш чым сесці ў трамвай, забегла ў магазін. Купіла бутэльку віна, дарагога, падумала, вярнулася і яшчэ адну папрасіла. Каўбасы ёй наважылі, сыру, торт узяла, цукерак. Хай частуюцца дзеткі, не думала ж, што прыедуць, не чакала, не рыхтавалася.

У трамваі месца вольнага, каб сесці, не было, і Піліпаўна прытулілася сярод людзей.

— Сядай, бабка, — крануў яе нехта за плячо.

— Нічога, нічога, дзеткі,— падзякавала Піліпаўна і села.

— Піліпаўна? Ці вы гэта?

— Святлана! А дзеткі мае!

І забылася на ўсё старая, падхапілася.

— Мы так даўно бачылі вас, Піліпаўна. Кватэру атрымалі, перабіраліся... У нас жа, Піліпаўна, родненькая, сынок ужо ёсць, два месяцы, мама засталася з ім дома. А вы як? Можа да нас паедзеце?

— Дзякуй, дзеткі, вам, — трымаючы Святлану за руку, ціха гаворыць Піліпаўна.— Дамоў трэба, дачка там з мужам і ўнучакам перачакаліся. Гэта ж я да іх паехала, а яны — да мяне, так і разышліся. Святлана, Коля, дзеткі, паехалі да мяне сёння.

— Не-е, Піліпаўна, не-е!.. — смяецца Коля.

І Святлана:

— Мама ж там адна з малым. Піліпаўна, прыязджайце да нас хоць заўтра. Адрас наш...

— Заўтра на работу мне. Другі раз як-небудзь. А сёння і заўтра не магу. Сёння мяне дачка чакае.

Развіталіся, як родныя. Піліпаўна праехала яшчэ колькі і выйшла. Як некалі даўным-даўно — лёгкая чарацінка, — панеслася яна па глухой вулачцы. Спатыкалася, упала была нават, калена трохі пабіла, торт расціснула, але падграблася хуценька, за сумку сваю ды зноў подбегам, подбегам.

Ой, што ж гэта? Цёмныя вокны. А можа не яе гэта вокны? Можа заблудзілася яна, не да сваёй хаты прыйшла? Гэта цёмныя вокны. Гэта чужыя вокны. Пуста там, халадна... І паклыпала Піліпаўна міма сваёй хаты.

А раптам яе госці ўлегліся спаць? Можа чакалі-чакалі ды і пасыналі? І мільганула ў галаве ў Піліпаўны даўняе...

Ляціць яна дамоў з работы, бохан хлеба пад пахай трымае. Позна ўжо, вокны свецяцца. Задыханая, заходзіць у хату: дачушка яе, паклаўшы светлую галоўку на тонкія ў сініх пражылках рукі, спіць за пустым сталом. Не распранаючыся, Піліпаўна старанна, аж рукі трымцяць, крэмсае лусту хлеба, пасыпае яе соллю і тады Тамару сваю будзіць...

Ключ ляжыць на месцы...

Піліпаўна ўзяла яго, вобмацкам адамкнула замок, зайшла ў хату, уключыла святло. Пуста ў хаце і ціха, аж звініць у вушах ад цішыні. Старая прыхінулася спіной да сцяны і застыла так з расплюшчанымі вачыма невядома на колькі...

Потым яна зняла з галавы чорную, з вялікімі чырвонымі кветкамі па вуглах хустку, разгладзіла яе рукамі і роўненька склала. Гэтую хустку Піліпаўна купіла гады з два назад у цыганкі сабе на смерць. Шмат святочных дзён праляжала хустка на самым дне куфэрка побач з новай сарочкай, і Піліпаўна ні разу не памкнулася завязаць яе. А сёння раніцай, беручы цукеркі, што нарыхтавала для ўнучака, рука раптам сама пацягнулася да гэтай хусткі...

Потым Піліпаўна нахілілася і падцягнула да сябе сумку, выняла з яе ўсё. Седзячы, адкаркавала віно, наліла ў шклянку, узяла яе, падышла да сцяны, на якой вісела невялічкая рамачка з пажоўклай ад часу фотакарткай. На фотакартцы стаяў у вайсковым яе Іван. Ён глядзеў на яе, сваю Настачку. Доўгія, светлыя вусы яго, здалося раптам Піліпаўне, варухнуліся. Яна шмарганула па шчацэ рукой і, падняўшы ўгору шклянку з вінам, прашаптала:

— Са святам цябе, Іванка...

Не адрываючыся, выпіла, вярнулася да стала, адрэзала скрылік каўбасы, палямчыла яго ў роце і, так і не расцiснуўшы, праглынула. Пастаяла ў одуме, потым накінула на галаву сваю старую, шэрую хустку, узяла ў рукі пустую сумку, замок і выключыла святло. Выйшла за дзверы, намацала ў цемнаце прабой, пачапіла на яго замок, перакруціла ключом, выняла яго, патрымала на далоні і кінула на самае дно ў сумку.

У суседзяў гарэлі вокны. На фіранках варушыліся цені, і цягнулася песня. Пелі старыя. Песня была працяглай і сумнай, слоў не разабраць было, але слухаць было добра, лёгка...

Пастаяла Піліпаўна, паслухала і, чамусьці накульгваючы на адну нагу, пайшла на трамвайны прыпынак. Трэба было выручыць Арыну.

Паўлюк ПРАНУЗА

● Непаўторнасць ●● ——— ●●● ——— ●●●● Ні следу ад снягоў

●

Шлях чалавека непаўторны,
Як хваля, што нясе рака,
Як непаўторны вечар зорны,
Калі ты любую спаткаў;

Як непаўторна тая радасць,
Калі зрабіў свой першы крок,
Як непаўторны квецень саду
І першы веснавы лісток;

Як непаўторна адчуванне
Ваенных баявых трывог,
Сустрэч, знаёмстваў, развітанняў,
Агністых паясоў дарог.

●●

Без трывог не пражывеш ніколі,
Без трывог жыццё — санлівы рай,
Бо трывогі — гэта тое поле,
Дзе жыццёвы спее ураджай.

●●●

Я вам спачуваю, дрэвы, —
Адважныя сведкі вайны:

Стагналі ад болю і гневу,
На вас яшчэ раны відны.

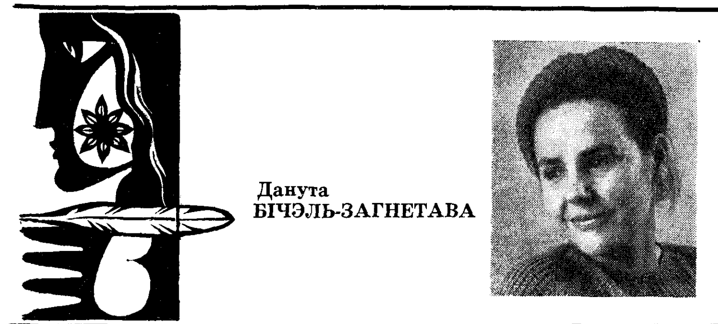
У ціхага ветру павевах
Ваш шэпат я слухаць гатоў.
Я вас, услаўляю, дрэвы,
Як помнікі мужных гадоў.

●●●●

Ні следу ад снягоў і ад марозу,
Зямлі шле сонца шчодрае святло.
Дзяўчо ідзе, галінку вербалозу
Грызе, як зайчык. Дзівіцца сяло.

Яна ж зусім на гэта не зважае.
Задумаўшыся, песеньку пяе.
Ёй васемнаццаць. А вясна гукае!
Як лёгка несці ёй гады свае.

У сэрцы многа таямніц, сакрэтаў,
Бы кропель у срабрыстых раўчуках.
Дзяўчыне той здаецца, што планету
Яна ўзняла б, як мячык, на руках.

Данута БІЧЭЛЬ-ЗАГНЕТАВА

●—— ●●—— ●●●——

●

Хмурае вока расплюшчыў
Зубр, зарыкаў у пушчы.
Ранак вітае здаля
Рыкам світальным зямля —
Яркая, чыстая, росная,
У кожным далочку розная.
На рык абудзіліся хаты.
Рытм выбіваюць салдаты.
Нехта нябачны ў эфіры
На цябе настройвае ловы.
Мая сяброўка з Сібіры
Твае адкрывае словы.
Шчасце —
цябе берагчы,
У крыўду чужым не даваць,
Недасыпаць уначы,
Дзетак табе гадаваць.

●●

Заходзіць у сон баюся.
Паддамся яму нарэшце.
...Кожную ноч бяруся
Цябе праз дрыгву правесці.
Збялелая і чужая,
Іду да святла з ценяў.
Хачу ўратаваць цябе ў дзяржаве,
Што з чатырох сценаў.
Столькі ў вачах маіх веры.
Куды ты? Не ў тыя дзверы!
Адчай ледзяніць спіну.
Жахі — на шыі маністы.

Тулюся за плечы сына,
Свайго прэм'ер-міністра.

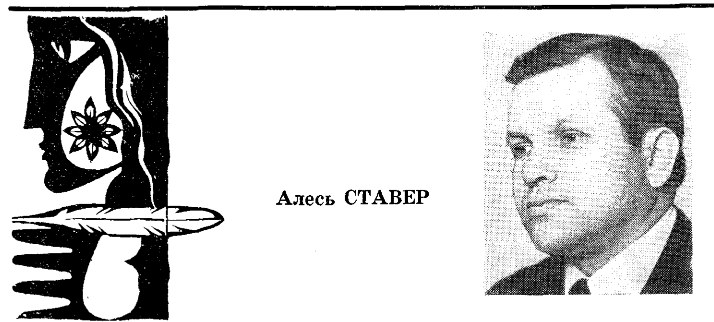
Пачуцці мае варты жалю.
Давер да мяне танны.
Шукаеш у межах маёй дзяржавы
Магнітафон тайны.

●●●

Пяе завіруха звонка.
Не міргне паночы вока.
Гарачай шчакой да шыбы
Тулюся маўкліва, нібы
Ад гэтага холад растане.
Маруднае ўзімку світанне.

Хто ў горадзе, хто ў цёмным,
Прыйдзі ў мой церам,
Разлучы з цемрай.

Сцюжа тае ледзь-ледзь.
Не стукне ў вушак мядзведзь.

Алесь СТАВЕР

●● Песня маці ●●●

●

Ленінград! Я ўлюбіўся ў тваю прыгажосць!
Зачарован красуняй-Нявою.
Як шкада, што я тут вельмі рэдкі госць —
Мне б часцей сустракацца з табою.

Разумею, чаму у блакадных баях
За цябе паміралі салдаты...
Горад-казка, які хіба ўбачыш у снах,
Ці ўявіць можна ў марах крылатых.

Колькі слоў у мяне! Колькі велічных дум!
Я ад помнікаў воч не адводжу.
Я заўсёды, калі Ленінградам іду, —
Праз эпохі, здаецца, праходжу.

Ленінград! Ты навекі мяне паланіў,
Хараством непаўторным мне свеціш.
Я не верыў ніколі ў мажлівасці дзіў,—
Зараз веру я ў дзівы на свеце!

●●

— Дзе мой родны сын?
Адкажы мне, вецер.
Сонца хай асвеціць, —
Дзе мой родны сын.
    Ой, нічога мне
    Вецер не адкажа,
    Сонца не пакажа,
    Ой, нічога мне.
Аб сынку сваім
Часта ўспамінаю,

Песню я пытаю
Аб сынку сваім.
Песня у адказ
Ціха прагучала,
Праўду расказала
Песня у адказ:
— Мужна у баі
Сыне твой загінуў,
Паў ён за Айчыну
Мужна у баі.
І пяюць аб ім
Гэту песню людзі,—
Вечна жыць ён будзе,
Бо пяюць аб ім.

●●●

Гавораць мне, што я зусім не строгі
І несур'ёзна на жыццё гляджу,
Што не шукаю ўласнае дарогі,
А па даўно пратоптаных хаджу.
Няпраўда гэта! Лёгка было б крочыць,
Папутны вецер быў бы ў плечы мне,
Не засцілаў бы смутак мае вочы, —
Калі б ішоў я не па цаліне.
Жыццё пазнаў я у вайне і ў горы...
І зараз часам знаюся з бядой.
Ох, і дарма знаёмыя гавораць,
Што вельмі лёгкі шлях жыццёвы мой.
Я проста перад лёсам не здаюся,
Трымаю дзень свой моцна у руках.
І так бывае: калі я смяюся, —
Дык плача сэрца у маіх грудзях.
Калі б цяпер сабраць мне слёзы тыя,
То атрымаўся б з іх такі разліў,
Што змыў бы хвалі сумныя, цяжкія
І ўсю бяду і гора утапіў.

●●●●

Цябе яшчэ нідзе я не страчаў,—
А думаю я пра цябе штодзённа...
Я ў марах вобраз твой намаляваў —
І ім жыву, аб ім пяю натхнёна...

Маё каханне, дзе ты? Дзе жывеш,
Мой спадарожнік радасці і болю?
Няўжо мяне ты ўсё-ткі абмінеш?
Няўжо цябе я не знайду ніколі?

Цябе няма... У буру-бездарож
Іду адзін я па зямных абшарах,
І ў горкі час я лёсу ўдзячны ўсё ж,
Што ты жывеш хоць у прыгожых марах.

● Іван ЧЫГРЫНАЎ

● Мал. І. ДАВІДОВІЧА

ПЛАЧ ПЕРАПЁЛКІ

РАМАН

Шарэйка па-жаночаму сашчапіў на жываце рукі, пасядзеў трохі з усмешкай, а тады сказаў:

— У нас тута былі таксама пагубляліся ў здагадках. Маўляў, немцы й за калгасы стаяць? Чаму тады ў сябе, у Германіі, не робяць іх? Нават некаторыя дадумаліся да глупства, нібыта Адольф, камендант, тайны камуніст. Асабліва было гаворкі, як Адольф паліцая аднаго пабіў, прымусіў вярнуць бабе мужыкова дабро.

— Але і праўда,— шукаючы падтрымкі свайму ранейшаму меркаванню, пачаў Зазыба,— дужа незразумела... усё. Мы неяк таксама гаварылі ў сябе пра ета, дак выходзіць...

— Выходзіць,— кіўнуў галавой Шарэйка,— але ж выходзіць таму, што нам усім вельмі хочацца, каб Адольф няйначай апынуўся камуністам, бо наслухаліся рознага... Яно ж нават, калі помніш, гаварылі, што нямецкія рабочыя не дазволяць Гітлеру пачаць вайны з намі. Пралетарыят, маўляў, адразу ўзніме паўстанне альбо пяройдзе на наш бок з акопаў. А дзе ён, пралетарыят той? Ты думаеш, гітлераўскія салдаты, якія прыйшлі сюды, адны буржуйскія сыны? Не, сапраўдных буржуяў тама, у Германіі, не так ужо і багата. Цэлае арміі з іх не складзеш.

●

З мястэчка Зазыба вяртаўся надвечар. З ім у Верамейкі ехаў і Брава-Жыватоўскі.

— А я думаў, ты ўжо і з хаты не вылазіш! — сказаў, выскаляючы зубы, Брава-Жыватоўскі, убачыўшы Зазыбу з канём на местачковай

Заканчэнне. Пачатак №№ 10, 11.

вуліцы. Новаспечаны паліцэйскі ўсім сваім выглядам — і чырвоным, як налітым, тварам з шэрымі вачамі, і плячыстай, нібыта напаказ злепленай постаццю, здавалася, сведчыў, як можна адчуваць сябе, калі жыццё кругом па душы: мусіць, з таго часу, як прарэзаліся зубы, чалавек гэты ніколі не хварэў больш.

Зазыба меў намер праехаць міма, тады паліцэйскі пайшоў напярэймы.

— Куды ездзіў?

— Пляменніцу вазіў, — адказаў Зазыба.

— Цяпер павязеш мяне!

— А мне абы ў дарогу. — Зазыба пасунуўся на возе, даючы месца.

Але Брава-Жыватоўскі не спяшаўся скочыць на воз: карцела паказаць Зазыбу, што ў мястэчку ў яго важныя справы і што ён яшчэ не паспеў іх зрабіць усе.

— Трэба да каменданта заглянуць, — сказаў ён з выразнай значысцю.

Пакуль Брава-Жыватоўскі ішоў — і таксама быццам напаказ — да камендатуры, якая размяшчалася ў былым будынку сельскага Савета (гэта адразу цераз базарную плошчу, непадалёк ад местачковай бальніцы), Зазыба цяжкімі вачамі глядзеў яму ў спіну.

Пасля размовы з Шарэйкам яму ўжо не хацелася бачыць Гуфельда нават краем вока: кравец адразу быццам дзеркачом вышмараваў з яго ўсе ілюзіі і сялянскую цікаўнасць — гэта па меншай меры — да дзівакаватага нямецкага каменданта; цяпер брыдка было нават сабе прызнацца, што гэтулькі часу магла цалкам займаць яго думкі загадкавая камендантава асоба.

Сонца ўсё больш хілілася за мястэчка, і цені, што кідалі ад сябе купалы местачковай царквы, датыкаліся, быццам дзіды, кончыкамі крыжоў да сцен аднапавярховага будынка, у якім да вайны была кантора сельскай спажывецкай кааперацыі.

«Каб ён хоць не сказаў там чаго пра мяне, — падумаў Зазыба пра Брава-Жыватоўскага. — Тады пачнецца!.. Латвей ужо ў сваёй вёсцы адказваць на ўсё і за ўсё».

Зазыба пасядзеў трохі, чакаючы з камендатуры Брава-Жыватоўскага, затым прывязаў лейцамі каня да ліпы, а сам надумаўся зайсці ў царкву — якраз яе не зачынілі яшчэ пасля сённяшняга богаслужэння. Над брамай кінуліся ў вочы пачарнелыя ад даўняе пазалоты лічбы — «1842»: у наступным годзе бабінавіцкай царкве мелася быць сто гадоў.

Царква была распачата будаўніцтвам у тую вясну, калі бабінавіцкія паны святкавалі другі век свайго (ні графскага, ні княжацкага) роду. І хоць большая частка паноў з гэтага роду належала да каталікаў, у тым ліку і сам заснавальнік, на памяць аб якім і задумвалася будаўніцтва, але ў Бабінавічах жыла якраз тая частка роду, якая па прычыне змешаных шлюбаў была абруселая і праваслаўная, таму ўзводзіць намеркавана было ў мястэчку не касцёл, а царкву-храм.

Будавалі яе некалькі гадоў. Рабочыя рукі, цягло, зЬольшага нават будаўнічы матэрыял — гэта было сваё, мясцовае: сяляне хадзілі і ездзілі на будаўніцтва, як і на іншую паншчыну. Бадай, аднаго галоўнага архітэктара давялося выпісваць у Бабінавічы аднекуль. Час не захаваў яго прозвішча, але царква была пабудавана ў традыцыйным візантыйскім стылі і сваімі пяццю купаламі, ці як іх называлі ў забесяддзі — булавамі, нагадвала здалёку вядомы Успенскі сабор.

Працавала царква ў Бабінавічах восемдзесят гадоў, пакуль апошні

местачковы поп, адданы прыхільнік патрыярха Ціхана, не быў пасаджаны на лаву падсудных за супраціўленне дэкрэту «аб канфіскацыі царкоўных каштоўнасцяў...»

Першае, што Зазыба пабачыў усярэдзіне царквы, была вялікая ікона цудатворнай багамацеры. Яна стаяла па правы бок ад царскіх варот. Перад іконай гарэлі тонкія свечкі з воску. Некалькі жанчын стаялі на каленях і, хрысцячыся, шчыра клалі зямныя паклоны. У царкве панавала ціша, як у скляпенні, пахла гарэлым воскам. Трымаючы шапку ў руцэ, Зазыба падышоў блізка да жанчын, якія цалкам былі захоплены маленнем, і спыніўся насупраць цудатворнай. Доўга глядзеў на твар багамацеры — здаецца, першы раз за сталае жыццё свядома і з непадробнай цікавасцю ўзіраўся ў святыя рысы, нібыта хацеў разгадаць тайну тае неадольнае сілы, якая выклікала малітвы людзей.

Божы лік быў непраглядны для вока, не паддаваўся разгадцы. Але стаяць перад іконай было цікава, нібы трымала што ля яе чалавека.

Перашкодзіў Зазыбаваму ціхманаму сузіранню Брава-Жыватоўскі. Той ужо колькі хвілін шукаў Зазыбу на плошчы і прывалокся па яго ў царкву з вінтоўкай. Але не паспеў паліцэйскі датупаць да свайго аднавяскоўца, як з бакоўкі ў прытворы выскачыў царкоўны староста, які падлічваў дзённую выручку за прададзеныя свечкі.

— Ты што ета, анціхрыст? — накінуўся староста на Брава-Жыватоўскага. — У боскі храм да са зброяй? Зараз жа вон, каб і нагі твае не было тута!

Брава-Жыватоўскі на нейкі момант збянтэжыўся, але саўладаў з сабой і з незалежным выглядам адхіліў рукой царкоўнага старасту — маўляў, не замінай, шантрапа. Аднак старасту гэтая незалежнасць адно ўзбурыла. Зазыба ўбачыў, што ў царкве наспявае сварка — староста дасканала ведаў сваю службу і таму кідаўся каршуном на чалавека, які пасмеў са зброяй пераступіць парог храма, а паліцай проста неразважліва паказваў сваю ўладу і сілу, мусіць, па-сапраўднаму не ўсведамляючы, што рабіў. Прысутнічаць пры сварцы не толькі не хацелася, але і недарэчы было, таму Зазыба, ведаючы, што Брава-Жыватоўскі прыйшоў па яго, міргнуў вачамі, паказаў на выхад. Брава-Жыватоўскі зразумеў яго, пачаў адступаць.

— Я зараз бацюшку паскарджуся, — не пераставаў пагражаць староста, — знойдуць цябе і пад зямлёй, хто ты такі і адкуль! Ета табе не пры бальшавіках! — ён ужо ледзь не выкідваў Брава-Жыватоўскага з царквы.

— Нейкі памешаны, — пачаў лаяцца Брава-Жыватоўскі на цвінтары, — і адкуль яго, чорта, нанесла?

Зазыбу між тым браў смех ад гэтай гісторыі. Але ён душыў яго ў сабе. Затрымлівацца на плошчы небяспечна было: а раптам і сапраўды пачнецца вялікі шум, які прыцягне ўвагу немцаў? Зазыба доўга не думаючы адвязаў каня і наўскач пагнаў па мястэчку. Брава-Жыватоўскаму давялося чапляцца рукамі за гнушку ўжо на хаду.

Староста тым часам ажно падскокваў на цвінтары, і здаволены, што нагнаў на нейкага абротніка страху, махаў наўздагон кулаком. Побач варушыліся жанчыны, што маліліся перад гэтым у царкве. Пры выглядзе двух мужчын, якія ўцякаюць па мястэчку, яны таксама гатовы былі атукаць услед.

Як толькі мінулася небяспека, Брава-Жыватоўскі накінуўся на Зазыбу:

— А ты чаму пайшоў у царкву? Ты ж камуніст, навошта яна табе была? Праз цябе ж усё выйшла!

— Ііа-першае, я цяпера не партыйны, — спакойна запярэчыў Зазыба.

— А ты перада мной не вылузвайся. Я цябе наскрозь бачу. Скора камуністы, якія ёсць у воласці, будуць рэгістрацыю ў камендатуры праходзіць, дык цябе таксама не міне гэта, няважна, што білет адабралі.

Але ў гэты час Брава-Жыватоўскі большую злосць усё ж меў на старасту, які вытурыў яго з царквы.

— Я яго прыхвачу яшчэ дзе-небудзь! — пакінуўшы ў спакоі Зазыбу, пачаў ён пагражаць царкоўнаму старасту.— Будзе ён у мяне як уюн той у кашы круціцца!

Нарэшце Брава-Жыватоўскі пачаў зусім астываць — лаянка, мусіць, задаволіла яго, і ён узяў у рукі вінтоўку, якая ляжала дагэтуль на каленях, паклацаў, як для застрашэння, затворам.

І Зазыба, і Брава-Жыватоўскі ехалі на адной драбіне, седзячы спіной да заходзячага сонца, і Зазыба мог назіраць за паліцэйскім нават па цені, што неадлучна поўз па зямлі, то выгінаючыся на канавах, то выпростваючыся зноў на роўным полі.

За мястэчковым садам — яшчэ даўнім, панскім, пачаліся калгасныя засевы.

— Сёлета, чорт вазьмі, можам застацца вось без хлеба! — сказаў раптам з сялянскім сумам у голасе Брава-Жыватоўскі.

Зазыба кіўнуў галавой.

А Брава-Жыватоўскі загаварыў далей:

— Гэта каменданта толькі не было сёння на месцы, а то б можна было ўсё вырашыць нават у мястэчку. Праўда, у нас была ўжо гаворка пра Верамейкі. У яго зроблены поўны расклад на ўсю воласць — недзе неўзабаве павінен прыехаць і да нас, у Верамейкі. У нас таксама, як і ў Бабінавічах, калгаса не будуць дзяліць. Так што, Зазыба, можаш яшчэ застацца на сваёй пасадзе. Нават на павышэнне можаш разлічваць. Твае камуністы скінулі цябе са старшыні, а немцы могуць паставіць.

— У вёсцы цяпера, мусіць, знойдуцца ахвотнікі і без мяне старшынёй быць, — усміхнуўся Зазыба. — Той жа Мікіта Драніца...

— Ну, Мікіта яшчэ не дарос, — адчуўшы Зазыбаву іронію, сур'ёзна запярэчыў Брава-Жыватоўскі.

— Дай ты во чым не старшыня?

— Але я так лічу, што паставяць цябе, — усцешаны Зазыбавай увагай, сказаў памяркоўна Брава-Жыватоўскі.— У Бабінавічах жа пакінулі Абабурку. Не паглядзелі, што і пры саветах быў. Так што, на ўсякі выпадак, рыхтуйся. А мне старшынёй няма чаго хацець. Мне і так няблага будзе. Набяру вось паліцэйскіх, арганізую ўчастак у вёсцы. Камендант ставіць гэта за самае галоўнае перада мной. Думаю, што Раман Сёмачкін пойдзе, можа, Сілка Хрупчык...

— Дак ён жа сухарукі!

— Нічога, вінтоўку ўтрымае,— няйначай падбадзёрваючы сябе, кіўнуў Брава-Жыватоўскі. — Ты, бачу, ужо лічыш, што акрамя цябе ды Чубара ў Верамейках няма каму і ў начальніках хадзіць? Другія таксама не лыкам шытыя. Толькі не ўсім шанцавала. Табе, напрыклад, твой ордэн памагаў, а Чубара проста аднекуль прывезлі. Нават не спыталіся ў нас. Але я яго апошнія дні ўвесь час пільнаваў. Хацеў на мушку ўзяць.

— Ты от што, — зрабіўшы выгляд, што прапусціў міма вушэй самыя апошнія словы, сказаў Зазыба, — ты дарэмна прысылаеш да мяне Драніцу. Я табе сам скажу. Ордэн я здаў у Хатынічах. Так што...

— А я Драніцу не пасылаў, — раптам пачаў адмаўляцца Брава-Жыватоўскі.

— Не паверу ж я, што яго падбіў на ета бабінавіцкі камендант. Да й...

Брава-Жыватоўскі адчуў, што Зазыба пачне сарамаціць, як таго вулічнага блазнюка, таму натапырыўся ўвесь:

— Толькі не надумайся пагражаць!

— Я табе не пагражаю, але...

— Што — але? Што — але? — заёрзаў Брава-Жыватоўскі. — Сіла і права цяпер не ў цябе, а ў мяне! Улада перамянілася! Як кажуць, станцыя Беразай!

— І надоўга?

— А назаўсёды!

Зазыба зірнуў на Брава-Жыватоўскага — твар у таго быў як зрушаны.

— Мы тута едзем з табой адны, — сказаў ціха Зазыба, — і ты са зброяй, а я не. Так што... Але я от што павінен табе сказаць, раз ужо едзем адны. Дарэмна ты лезеш у пятлю сваёй ахвотай.

Брава-Жыватоўскі са злосцю паглядзеў на Зазыбу, але не закрычаў. Тады і наогул быццам зніякавеў: Зазыбава шчырасць як раззбройвала ўжо.

— Няма чаго шкадаваць мяне, — сказаў ён неўзабаве. — Лепей вон пагразіў бы Рослаўцаву.

— І Рослаўцаў, можа, свайго дачакаецца...

— Не-е, тут ужо хто каго! — з'едліва ўсміхнуўся і крутануў галавой Брава-Жыватоўскі.

— Ну-ну...

Некалькі часу яны праехалі моўчкі, а тады Брава-Жыватоўскі, мусіць, надумаўшыся і назлаваўшыся сам-насам, пачаў раптам зноў палохаць.

— Ты яшчэ, Зазыба, павінен маліць бога. Адным словам, каб ты быў Чубарам, то... Давялося б табе ўмыцца ўжо крывёю. — Ён паглядзеў на Зазыбу і весела ўсміхнуўся: — А ведаеш, чаму ты трымаешся яшчэ на паверхні? Цябе топяць, піхаюць уніз, а ты ўсё ўсплываеш? Не ведаеш? Не? Ды таму, што ты не сапраўдны камуніст быў.

— Цябе не зразумець! — засмяяўся, пацiснуўшы плячамі, Зазыба. — Адзін раз ты кажаш, што я сапраўдны камуніст, і не быў, а ёсць, нават пагражаеш на перапіс павесці за шворку, а другі — усё наадварот.

— Сапраўдны камуніст — гэта Чубар. А ты, Зазыба... — Брава-Жыватоўскі пакруціў галавой. — О-о, не, Зазыба, ты не сапраўдны камуніст. Ты дзесяць разоў азірнешся, перш чым зрабіць што.

— Але нешта я не ўцямлю, ці ты гэтым хваліш мяне, ці ганіш? — пасля такога дзіўнага, а больш недарэчнага тлумачэння спытаў Зазыба.

— Ты вочы замазаў усім, — нібыта не пачуў Зазыбавага здзіўлення Брава-Жыватоўскі, — вось я табе скажу. Асабліва верамейкаўцам. Як жа, герой! Перад начальствам нават за каго не баішся пастаяць. Таксама пакладзісты. Людзей нібыта шкадуеш. Адным словам, свой чалавек. Думаеш, я не разумею, што цябе зачапіць нават цяпер нельга? Ого, паспрабуй толькі, дык нажывеш сабе ворагаў, бадай, у кожнай хаце. Не толькі самога звядуць са свету, але і трэцяму калену не даруюць. Я вас, верамейкаўцаў, вывучыў! Я на вас у гэтыя гады нагледзеўся! Кругом ажно скура дымілася на людзях, а з вас нават

валасок ні з аднаго не зляцеў! І ўсё праз цябе! Усё праз тваю паказную самастойнасць ды жаласць. Але маліцеся богу, што Чубара вам позна прыслалі. Час не той стаў. А то б пайшло і ў Верамейках усё пад грэбень. Чубар то ўжо не тое, што ты, баптыст. Ён не стаў бы шкадаваць кожнага.

Зазыбу ніяк не выпадала падтрымліваць гэтую паліцыянтаву размову: ён наогул не любіў, калі хто пачынаў гаварыць пра яго, а тут і зусім чалавек нёс непатрэбнае...

— А я нават не здагадваўся, што ты нешта маеш да Чубара, — сказаў Зазыба, каб перш за ўсё адвесці ад сябе неразумную гамонку. — На каго-каго, а на цябе дак і не падумаў бы. І наогул... От слухаў я цябе і жахаўся.

— А ты адкуль мяне ведаеш? Можа, я і праўда не той, кім паказваў сябе?

— Ну, калі і паказваў, дак умела.

Колькі часу яны зноў ехалі моўчкі. Пасля Брава-Жыватоўскі глянуў на Зазыбу, сказаў, нібыта выклікаючы на давер:

— А ты, Зазыба, дарэмна гэтак на мяне. Чалавек ты, канешне, заслужаны. Праўда, я таксама... — І павярнуў усмешлівы твар да Зазыбы. — Але няхай! — Нахмурыў ён лоб. — Пра гэта пазней. Гаворка цяпер не аба мне. Дык я і кажу, чалавек ты заслужаны. Маеш свой капітал. І не толькі ў вёсцы. Дакладней, меў, бо цяпер...

— Як я разумею, дак ты падаеш мне руку на дружбу?

— Так.

— Тады дарэмна.

— Чаму?

— Да таму, што мы з табой і даўней дружбы не вадзілі. Праўда, я цаніў цябе ў калгасе, работнік ты неблагі быў. Але душы тваёй ніколі не ведаў.

— Чалавечая душа — пацёмкі!..

«Сапраўды, пацёмкі, — падумаў Зазыба. — Ці ж можна было дапусціць, што Брава-Жыватоўскі дэзерціруе з арміі і падасца ў першы ж дзень да немцаў на службу? А цяпер от наважыўся цэлую паліцыю стварыць у Верамейках!..»

Уласна, а хто больш чаго ведаў пра гэтага чалавека?

Брава-Жыватоўскі жыў у Верамейках даўно, але не належаў да карэнных жыхароў вёскі. У Верамейках ён паявіўся гадоў васемнаццаць таму, дакладней, нават не ў саміх Верамейках, а спярша ў невялікім пасёлку Стараселлі, што па той бок Бесядзі: там, у былым маёнтку белаглінаўскіх паноў, стварылася камуна, і Брава-Жыватоўскі ажно ці не паўтара года жыў сярод камунараў. Ён лічыўся там за чырвонаармейца, родам з Вілейскага павета, але паколькі мясцовасць тая адышла пад Польшчу, то яму давялося шукаць сабе прыстанку на жыццё на ўсходзе Беларусі. Камуна ў Стараселлі і стала для яго на нейкі час тым надзейным прыстанкам. Але неўзабаве камуна распалася — па той жа самай прычыне, што і большасць іншых тагачасных сельскагаспадарчых аб'яднанняў, і Брава-Жыватоўскі падаўся за Бесядзь. У Верамейках ён прыстаў да Параскі, чырвонаармейскай удавы, якая мела хоць і запушчаную, але даволі зайздросную па тым часе гаспадарку: цэлы трацяк, як лічылася ў Верамейках, сенажацяў, няўдобішчаў і ворнай зямлі. Такім чынам, было да чаго здароваму чалавеку прыкласці рукі. А Брава-Жыватоўскі, акрамя мужчынскае сілы, меў яшчэ добрую сялянскую кемлівасць і няблага ведаў зямлю — за некалькі год ён урабіў як след пяць Парасчыных дзесяцін і ў калгас паступаў ледзь не серадняком. Жыў Брава-Жыватоўскі, калі гаварыць па-вясковаму, праз тры хаты на чацвёртую — гэта значыць, перш чым выйсці на вуліцу, выглядваў з акна, каб мець паўнасць пра суседзяў.

Але першы, хто пачуў іншую гісторыю яго жыцця, быў камендант Адольф Карл Гуфельд. Пачуў той яе ад самога Брава-Жыватоўскага.

Што ў гэтай гісторыі мела пад сабой рэальны грунт, а што было дадумана дзеля большай важнасці, каб вырасці ў вачах прадстаўнікоў новае ўлады, сказаць цяжка: гэта ці высветліў бы нават следчы самога д'ябла, калі такі існуе дзе.

Брава-Жыватоўскі апавядаў Гуфельду пра сябе некалькі гадзін... Сапраўды, паходзіў ён з той мясцовасці, што ў дваццаць першым годзе адышла да Польшчы, але нарадзіўся і жыў да першай імперыялістычнай вайны пад Баранавічамі. Прозвішча Брава ў дадатак да свайго — Жыватоўскі, ён атрымаў у Гуляй Полі, калі апынуўся ў бацькі Махно. Былы чырвонаармеец, які заснуў на пасту і, баючыся адказнасці — пагражаў трыбунал, — перабег спярша ў белую армію, а затым да махноўцаў. Тым часам недзе ўжо відзён быў канец вайне. Неабходна было пашукаць сабе сталае месца на жыццё. Дакументы яго не засмучалі — у бацькі Махно іх таксама няблага падраблялі. Заставалася толькі добра пачысціць кішэні, каб пазбавіцца ад усяго лішняга. Спачатку Брава-Жыватоўскі падаўся ў Чарнігаўскую губерню, прыбіўся там да аднаго манастыра, але неўзабаве адчуў, што манахі таксама займаюцца небяспечнай дзейнасцю — манастыр быў ледзь не прытулкам для розных банд — і палічыў за лепшае ўцячы адтуль. З Чарнігаўскай губерні Брава-Жыватоўскі пераехаў у Магілёўскую, паблукаў трохі па ёй, а тады асталяваўся каля Бесядзі ў Старасельскай камуне — балазе, гэта было далёка ад так званых бітых шляхоў. І ўжо зусім паспакайнеў Брава-Жыватоўскі, калі апынуўся ў Верамейках. Паступова ён стаў усім падобны да верамейкаўцаў (апрача, можа, таго, што гаварыць зусім па-верамейкаўску не навучыўся, быццам асцерагаўся, што ад гэтага задужа мяккі стане яго язык) — вядома, нікому нават і ў галаву не магло прыйсці капнуць пад ім грунт, тым больш, што ніколі не даваў зачэпкі на гэта: у ягоным становішчы за лепшае было не выклікаць нядобрай зайздрасці да сябе і сваіх спраў; між тым, самога Брава-Жыватоўскага ўвесь час не пакідала зайздрасць — з яго розумам ды з яго адукацыяй (Брава-Жыватоўскі меў не толькі вяскова-школьную адукацыю, але таксама і гарадскую, бо вучыўся некалькі ў Баранавічах) пры новай уладзе можна было мець больш за тое, што ён меў, займаючыся гаспадаркай. На наступную вайну, у тым ліку з немцамі, ён не спадзяваўся, бо не верыў, што знойдзецца такая армія, якая хоць трохі падолее Чырвоную. І калі здарылася, што немцы раптам узялі верх з першых дзён вайны, Брава-Жыватоўскі прымусіў сябе паглядзець на рэчы іначай: здалося, што жыццё, нарэшце, можа павярнуцца да яго другім бокам. Прызваны ў армію па другой мабілізацыі, ён пільнаваў выпадак, каб адстаць ад вайсковай часці і перачакаць недзе альбо падацца ў Верамейкі і там схавацца да прыходу немцаў. Выпадак такі неўзабаве трапіўся — артылерыйскі полк, у складзе якога ён ваяваў, быў разбіты непадалёк ад Бабруйска. У Верамейкі дабраўся Брава-Жыватоўскі ўначы, паспаў да раніцы на сямейным ложку, пасля палез на паддашак. Там яму давялося чакаць таго дня, пакуль не прайшлі праз вёску апошнія чырвонаармейцы. Тым часам разляцелася чутка, што ў Бабінавічы ўступілі немцы. Тады Брава-Жыватоўскі пакінуў свае сховішча і раніцой

пайшоў у мястэчка — падумаў, што першаму, пакуль яшчэ той шапачны разбор будзе, няйначай большае што дастанецца.

Цяпер Брава-Жыватоўскі наведваўся ў Бабінавічы амаль кожны дзень, як гаварыў — хадзіў на даклады да каменданта Гуфельда. Тым часам вёска жыла нібы ў прытручаным стане, і дакладваць не было пра што: проста Брава-Жыватоўскі не хацеў, дакладней, баяўся жыць у няведанні.

Сёння ён таксама патраціў там дзень, бо Гуфельд паехаў у Крутагор'е на нараду: якраз у Чэрыкаве стваралася акруга, у якую павінны былі ўвайсці некалькі былых раёнаў, і камендантаў гарнізонаў выклікала начальства на новы інструктаж.

X

Чубар усім цяжарам здарожанага цела ляжаў на баравым пяску непадалёк ад жоўтай ямы, што акурат нагадвала варонку ад магутнай авіябомбы. Але яма ўсё ж была ўтворана не выбухам бомбы: тады б няйначай кінуліся вачам на блізкіх дрэвах жывыя мецiны ад гарачых асколкаў, а яшчэ больш — кавалачкі паспяканага металу на самым дне, якое мела б таксама характэрны нагар сіняга колеру. Хутчэй за ўсё, паблізу недзе працаваў смалакурны завод, на якім здабывалі звычайную каламазь і шкіпінар, і яшчэ не дужа даўно — краі ямы не паспелі парасці — падрыўнікі з таго завода «апрацоўвалі» тут аманалам сасновы пень, які адзін, можа, даў ім цэлыя кубаметры патрэбнай сыравіны.

Чубар выбраў гэтае месца — бліжэй да ямы — знарок, каб у кожную хвіліну можна было не толькі схавацца, але і заняць, як цяпер належала думаць па-вайсковаму, кругавую абарону. Месца для гэтага было сапраўды прыдатнае: выносісты схон, парослы рэдкімі соснамі, навісаў, быццам уцёс, над дарогай і панаваў ледзь не над усёй мясцовасцю; прынамсі, адсюль Чубар бачыў і раку, якая блукала паміж пароcлых ракітамі берагоў па шырокім лузе, і дзве невялікія вёскі — адну па левы бок ад сябе, а другую насупраць. Калёсная дарога, з якой збочыў Чубар паўгадзіны таму, вяла праз луг да другой вёскі, што была насупраць. Далей Чубар таксама меркаваў ісці па гэтай дарозе, але цяпер не хацелася рабіць з сябе жывую мішэнь. Менавіта па гэтай прычыне ён і зрабіў тут прыпынак. Але ні ў хаванні ў яме, ні тым больш у кругавой абароне патрэбы, здаецца, не было.

Чубар не здагадваўся, але знаходзіўся ён ужо менш як за паўкіламетра ад Бесядзі. Рака, што цякла наперадзе, была самай сапраўднай Бесяддзю. Аднак выйшаў Чубар да яе далёка па левы бок ад Верамеек.

Чубар чакаў шарай гадзіны, таму ляжаў на схоне спакойна, падкурчыўшы пад сябе ногі, якія ажно смылілі ў закарэлых анучах. Быў ён у такім стане, калі чалавек нарэшце даходзіў ва ўсім, прынамсі, у галоўным, што найперш займае галаву і сэрца, да той яснасці, якая не пакідае больш ніякіх сумненняў альбо проста выклікае ўсведамленне, што з усіх магчымых варыянтаў вось гэты калі і не адпавядае дакладнаму выбару, то ўжо найбольш мэтазгодны напэўна. Усё, што магло выпасці цяпер на долю ў сувязі з вайной, ён успрымаў ужо са спакоем і гатовы быў нават дзівіцца з таго, што столькі багата патраціў часу, здавалася, на непатрэбнае, хоць і разумеў — яснасць гэтая склалася ў яго менавіта пасля сустрэчы з палкавым камісарам. Пасля размовы з тым, а больш — з шыраеўскімі мужыкамі, калі давялося выдаць сябе за партызана, ён ужо іначай і не называўся людзям. Але затое пачаў лавіць сябе на думцы, што багата чаго рабіў быццам наперакор сабе. Цяпер яму нават здавалася, што замест яго дзейнічае нейкі механізм, які ўстаўлены ў сярэдзіну.

Чубар такі затрымаўся тады ў Шыраеўцы на колькі гадзін. Палага не адпусціла яго задарма — праўду кажуць дасведчаныя людзі: з бабай, як з чортам, лепей не садзіся на адно чарано... Спярша, ажно да наступнай раніцы, Чубар адчуваў у сабе прыкрую спустошанасць ад выпадковай сувязі з жанчынай, але ў дарозе паступова вастрыня пачуцця страчвалася, перагараючы і астываючы ў душы і свядомасці, і цяпер пра ўсё, што адбылося тады ў вясковай хаце, успаміналася без шкадавання і згрызоты, як пра нешта далёкае і незваротнае...

Сонца ледзьве скранулася з зеніту, але далёкі заход пераліваўся ўжо найтанчэйшымі адценнямі фарбаў. Дрэвы, што стаялі на схоне, былі быццам аточаны паветрам.

Здаецца, упершыню за сталае жыццё Чубар меў сабе магчымасць думаць пра тое, хто ён, адкуль прыйшоў у гэты свет і як жыў. На другое пытанне адказ быў гатовы даўно — уласна, вось ужо амаль паўтара дзесятка гадоў, як Чубар стаў дарослым чалавекам, адказ гэты ішоў следам за ім у разлінеенай анкеце: нарадзіўся за восем гадоў да рэвалюцыі, рана застаўся без бацькоў і таксама рана трапіў на «выхаванне» да чужых людзей... Гэтыя акалічнасці, бадай, і сталі вызначальнымі ў фарміраванні яго як асобы. Аднак крытэрыі ацэнак у адносінах да сябе і да людзей, з якімі давялося спатыкацца ў жыцці, выпрацоўваліся пасля, калі з дзіцячай працоўнай камуны ён трапіў спярша па найме да багатага хутараніна, а адтуль, незадоўга да суцэльнай калектывізацыі ў вёсцы, паступіў у школу камарнікаў — трохі не звычайную межавую навучальную ўстанову для вясковых дзяцей, якая адкрылася ў былым маёнтку царскага генерала, што перайшоў на службу ў Вышэйшы вайсковы савет маладой Чырвонай Арміі. На трэцяе пытанне — як жыў? — таксама няцяжка шукаць адказ. Тым больш, што яно было далейшым працягам другога пытання. Напрыклад, Чубар добра ўсведамляў сабе, што выйшаў у жыццё пасля смерці бацькоў — маці памерла ад тыфусу ўранні, а бацька надвечар таго дня — толькі дзякуючы Кастрычніцкай рэвалюцыі, якой раптам стала справа да ўсяго ў краіне, у тым ліку і да такіх вашывых беспрытульнікаў, якім апынуўся дзевяцігадовы Родзька, сын нябожчыкаў Антона і Хадоры. У чалавеку заўсёды жыве ўдзячнасць да тых, хто рабіў калі добра яму. Ад Чубара таксама людзі мелі падставу чакаць такой удзячнасці. Але ў ягонай душы яна трансфарміравалася з нейкага часу ў адно, і ён жыў з вялікай удзячнасцю да той рэвалюцыі, якая не дала яму прапасці ў вялікім брудзе лахманоў. Можа, не кожны раз ён добра ўсведамляў сабе тое, што рабіў, затое заўсёды, ці амаль заўсёды, ведаў, дзеля каго і дзеля чаго рабіў. Але бліжэй да анкеты! Каморніцкай школы тады Чубару не ўдалося скончыць — пачалася калектывізацыя, і ён,ужо дваццацігадовы чалавек, пайшоў разам з іншымі актывістамі «збіваць» сялянскія гаспадаркі ў адну вялікую, якая абяцала перайначыць вясковае жыццё. Усё спадзяваўся, што некалі вернецца ў школу, давучыцца, але падзеі закружылі яго ў сваёй віхуры, і праз нейкі час ён адчуў, што трэба выбіраць сабе новую лінію жыцця. На працягу наступных дзесяці гадоў, якія занялі час ад калектывізацыі да вайны з нямецкімі фашыстамі, Чубар працаваў на розных пасадах, пачынаючы ад сакратара сельскага Савета, збольшага вучыўся, а то зноў працаваў. І калі б хто старонні паспрабаваў уявіць сабе Чубара збоку, то магло б, няйначай,

здацца, што той нечым нагадваў зрушанага з берлагу мядзведзя... Займаючыся цяпер супастаўленнем фактаў, дакладней, момантаў свайго жыцця, аналізам вызначальных альбо проста пабочных падзей, якія складалі гэтае жыццё, Чубар найбольшую цяжкасць меў адказаць на першае пытанне — хто ён? Было такое ўражанне, што сам ён наогул няздольны расказаць пра сябе да канца і што нібыта патрэбны нехта іншы, хто ведае яго і хто б сапраўды даў звесткі пра ўсё.

Чубар паспрабаваў абудзіць так званую фантазію, і неўзабаве ў галаве ўжо маляваліся карціны адна ярчэйшая за другую... Мозг у сваіх лятунках звычайна не ведае межаў, але Чубар не дазваляў яму завельмі адрывацца ад рэальнасці.

Усё ці амаль усё можна было збольшага наперад прадбачыць у думках, а вось тое, як складуцца ў Чубара справы, калі ён вернецца ў забесяддзе, нельга было нават уявіць...

Чубар пазяхнуў—ужо як брала разморанасць, аднак засынаць так небяспечна было: па-першае, зямля, нягледзячы на баравы пясок, не пазбавілася пакуль тае настыласці, якую прынеслі нядаўнія дажджы, да таго ж, справа наогул была пад восень, а, па-другое, рабіць гэтага нельга было і па самай простай прычыне, якая тлумачылася наяўнасцю побач дарогі. Чубар паклаў на далонь тварам галаву і ўбачыў паміж пасохлай травы жывую сцежку, па якой у вялікай заклапочанасці спяшаліся ва ўсе канцы рыжыя мурашкі, нібыта назнарок перавязаныя пасярэдзіне. Недзе паблізу павінен быў знаходзіцца мурашнік, але колькі ні азіраўся Чубар, не заўважыў яго. Тым часам мурашкі былі вялікія — значыць, лесавыя. Такія не захочуць жыць ні ў паточаным пні, ні тым больш пад зямлёй. Чубар ведаў, што мурашкі таксама часам перавандроўваюць у іншыя месцы, асабліва калі на мурашнік нападаюць дзікі. Пэўна, і гэтыя вымушаны былі па нейкай прычыне пакінуць свой дом, і Чубар цяпер бачыў іхнюю дарогу перасялення. Дзіва, але мурашкі былі гэтак заняты сваёй справай, што нават не звярталі ўвагі на чалавека, які ляжаў побач.

Назіраць за мурашкамі раптам стала цікава, і Чубар упёрся нагамі ў зямлю, каб падацца трохі наперад, а тады лёг зусім на жывот і паставіў локці цыркулем над жывой дарогай. Ён бачыў, як дзве мурашкі спрабавалі перавалачы цераз сасновы корань, што выпінаўся на паверхню, пагрызенае тулава лугавой стракозы, але дарэмна, у іх на гэта не хапала ні сілы, ні спрыту, і страказа адно ледзь прыкметна краталася. Тым часам астатнія мурашкі працягвалі рабіць кожная сваё, а больш — проста спяшаліся некуды адна за адной і нават не зважалі на клопат другіх. Тады Чубар зламаў сухую былінку, што стаяла на адлегласці выцягнутай рукі, і пасабіў небаракам, перакінуўшы стракозу цераз корань. Захацелася наогул паваждацца з гэтымі разумнымі і ахайнымі казуркамі. З нейкай помслівай, няйначай, хлапчукоўскай зларадкасцю Чубар паклаў упоперак мурашкавай сцежкі палец і колькі часу назіраў за раптоўнай разгубленасцю: як натыкнуліся мурашкі з абодвух бакоў на перашкоду, якая засланіла шлях, так і забегалі, устрывожаныя, паўз яе, але пераадолець цераз верх, здавалася, не думалі. Толькі адна ўспаўзла на Чубараў палец, памітусілася па ім, быццам у яшчэ большай разгубленасці, тады не ўтрымалася на схіле і паляцела потарч на зямлю.

Між тым асноўная маса мурашак ужо абмінула Чубараў палец вакол пазногця, і жывая дарога зноў пачала дзейнічаць.

«Чым бы дзіця не цешылася, абы не плакала»,— успомніў Чубар нечае выслоўе ў сувязі са сваімі доследамі над мурашкамі і ўсміхнуўся, як чалавек, які даўно быў адзін: ён далёкі быў ад таго, каб рабіць,

як здараецца, нейкія аналогіі паміж мурашкамі і людзьмі, для гэтага нават у такі час патрэбна быць сама меней філосафам...

Чубар павёў вачамі па лузе, зачапіўшы позіркам прасцяг ад вёскі, што была злева, і да той невыразнай палоскі на небасхіле, якая нерухома стаяла ўжо столькі часу, колькі Чубар ляжаў на схоне. З вёскі, што насупраць, ішоў да ракі чалавек. Але быў ён яшчэ далёка ад яе. Чубар не здзівіўся, што ўбачыў раптам чалавека — урэшце, быў звычайны дзень, але колькі хвілін усё ж не зводзіў з яго вачэй, нібы зайздросцячы, што той ідзе вось праз луг, як кажуць, на ўвесь рост і, мусіць, без усялякае перасцярогі, а ён вымушаны туляцца, чакаць цемнаты. Чалавек адсюль здаваўся пакуль рухомай кропкай, якая патрохі набліжалася да ракі, і разгледзець яго немагчыма было, хоць паветра над лугам стаяла празрыстае, а прадметы ў ім бачыліся быццам аточаныя з усіх бакоў. Гэтак бывае таксама і з рачной вадой, але ўжо ў самую восень — некуды сплываюць летняя цвіль і шумавінне, і пад тоўшчай вады выразна прагляне тады ўсыпанае каляроваю галькаю дно. Чубару было цікава адгадаць наперад, каго раптам вывеў клопат за вёску, аднак дарэмна: цяпер, калі ўсё перайначылася пад богавай страхой і не паддавалася вызначэнню, можна было меркаваць і так і гэтак. Разам з тым Чубар разумеў, што кожная сустрэча дадавала яму нешта да таго, што ён ужо ведаў. Уласна, толькі сустрэчамі гэтым часам і даводзілася жыць, бо пасля гаворкі нават з самым няшуплівым чалавекам прыходзіла ў галаву новая яснасць. Праўда, на кожную сустрэчу ішло багата маральных і фізічных сіл — заўсёды неабходна было трымаць сябе як напагатове. Але то былі ўжо, бадай, накладныя выдаткі.

Нарэшце чалавек перайшоў раку і апынуўся на другім беразе. У хадзе яго не адчувалася імкнёнасці, якая бывае ў людзей, што спяшаюцца з прычыны пільнай патрэбы. Проста ён ішоў з той зададзенай размеранасцю, якой павінна было хапіць яму калі не да скону дня, то хоць да наступнай вёскі. Нават здалёку кідалася ў вочы, што ён асцерагаўся ступаць усёй падэшвай правай нагі.

Але вось чалавек мінуў па хмызе апошнюю ручаіну на лузе, тады падышоў да схону, пад самы абрыў і колькі часу тупаў унізе, хаваючыся ад Чубаравага зроку. Нарэшце галава яго вынырнула паміж сосен, што на краі схону, і з гэтага часу чалавека зноў стала відаць усяго. Па баках ён не азіраўся, а глядзеў на дарогу, пад ногі, нібыта падлічваў крокі, якія рабіў з наўмыснай стараннасцю, таму Чубару варта было падумаць, каб не даць прайсці міма. Але Чубар адразу не стаў гукаць — проста спачатку сеў, паклаўшы на ўлонне вінтоўку, а тады пачаў гучна «кахыкаць», не зводзячы пры гэтым прыжмураных вачэй з незнаёмага чалавека. Той павярнуў галаву на прытворны кашаль і запаволіў хаду, быццам затупаў на адным месцы, аднак пакуль нельга было адгадаць, ці ён пойдзе далей, ці збочыць сюды.

— Што гэта за рака там? — спытаў тады Чубар, але такім невыразным голасам, быццам гаварыў у пустату і не хацеў, каб чалавек пачуў яго.

Ажно не—той разабраў Чубаравы словы і таксама не на ўвесь размоўны голас сказаў:

— Дасюль, здаецца, помніў, а цяпер, як на тое, забыў. Але пачакайце, нешта падобнае на Лесядзь...

— Бесядзь?

— Здаецца, так.

— Няўжо Бесядзь?—выцягнуў шыю Чубар.

А чалавек сышоў з дарогі і, непрыступна тупаючы да Чубара, дадаў:
— Здаецца, у вёсцы так гаварылі.
Чубар сядзеў як апантаны — ён уражаны быў, што раптам наперадзе апынулася Бесядзь. Ажно не хацелася верыць, бо па ягоным меркаванні тая мусіла быць недзе далей.
— А вёска? Як вёска завецца, адкуль вы ідзеце?
— Антонаўка.
— Антонаўка?
— Так, гэта я ўжо дакладна ведаю.
— Антонаўка,— вымавіў сабе Чубар, але дарэмна намагаўся ўспомніць, ці даводзілася чуць пра яе раней.
— А тая? — паказаў ён на стрэхі другой вёскі, якая таксама стаяла за ракой і якую добра відаць было адсюль.
Чалавек запыніўся, доўгім позіркам пагля́дзеў на вёску, але адказаць быццам забыўся. Тады Чубар зноў запытаў:
— А не ведаеце — гэта ўжо Беларусь?
— Здаецца, ужо не Беларусь.
— Значыць, яшчэ не Беларусь?—Чубара гэта здзівіла—тады ж, у лесе за Шыраеўкай, ён старанна вывучыў па карце маршрут у забесяддзе, і па ягоных разліках той павінен быў вывесці калі не проста да самых Верамеек, то ўжо не з вялікім адхіленнем ад іх.

Чалавек, між тым, падышоў да Чубара і сеў, не пытаючыся, насупраць, абхапіўшы дзеля раўнавагі рукамі калені. Яго постаць пры гэтым стала зусім сутулая, а плечы нібыта яшчэ больш павузелі. Быў ён увесь у вайсковым — як ужо ўгледзеў Чубар раней, у камандзірскай фуражцы з цёмна-зялёным аколышкам, пачарнелай дыяганалевай гімнасцёрцы і галіфэ, а на нагах былі рудыя боты з мяккімі парусінавымі халявамі, якія на самых згібах пусцілі на волю пабялелыя ніткі. Спярша Чубар падумаў, што на чалавеку пагранічная форма, але дарэмна: пагранічнікі насілі святлейшы колер на фуражках, да таго ж — не на аколышках. Значыць, чалавек належаў да нейкага другога роду войск. Знакі адрознення на пятліцах адсутнічалі. Нават не прыкметна было цёмных лапікаў, што пакідаюць звычайна камандзірскія трохкутнікі, кубікі, шпалы і г. д.— можа таму, што даўно паздыманы былі. Чалавек пасядзеў колькі часу, быццам дзеля прыліку ці ўспамінаючы што, тады зняў фуражку, і Чубар убачыў, што галава ў таго была сівая, але не спрэс, а пасмамі — здавалася, па чорных валасах блукалі сярэбраныя ясвы. Сівізна хоць і рабіла яго старэйшым за свой узрост (без яе можна было налічыць гадоў дваццаць восем), аднак разам з тым надавала ўсяму вобліку амаль ненатуральную прыгажосць, якая ажно выклікала недавер да сябе. І тым не менш, у яго ўсё было самае сапраўднае — і пасівеласць, дакладней, ужо, бадай, цалкам сівізна, і непадробная прыгажосць. Тым часам у вачах, колер якіх не паддаваўся вызначэнню, стаяў стомлены страх, які ўзнік, можа, даўно, але які і да гэтага моманту чамусьці не пакінуў глыбокага прадоння. У Чубара ён выклікаў дзіўнае пачуццё — было такое ўражанне, нібыта вочы ў чалавека не свае, прынамсі, здавалася, што яны не прымалі ніякага ўдзелу ў тым, што рабіў ён сам, гэта значыць, не падзялялі паводзін не толькі тулава, але і галавы.

Чубар, вядома, не сумняваўся, што чалавек бачыў яго, але глядзеў той нешта на ўсё — і на Чубара, і ў прастору перад сабой — як невідушчым зрокам: вінтоўка, якую трымаў на ўлонні Чубар, напрыклад, нават не выклікала ў ім увагі.
— Вы камандзір?

— Не. Я — ваенурач. Гінеколаг.
Пачуўшы гэта, Чубар стрымаў у сабе няпрошаную ўсмешку, але не мінуў пажартаваць:
— А што рабіць у арміі гінеколагу? На службу ж пакуль бралі мужчын?
— Гэта я па колішняй спецыялізацыі гінеколаг, а так — ваенурач другога рангу.
— Адным словам, доктар?
— Так.
Мусіць, чалавеку не першы раз даводзілася мець размовы накшталт гэтай, таму адказваў ён Чубару як не з завучанай лёгкасцю.
— А цяпер што, з акружэння выходзіце?
Ваенурач не адказаў.
— Тады чаму вось так,— дапытваўся Чубар, — на віду? Можна ж да немцаў у рукі трапіць!
— Я з палону іду.
— Ці не рана гэта? Звычайна ж з палону вяртаюцца пасля вайны?
— Мяне адпусцілі цяпер.
Чубар пацісну́ў плячамі:
— Хто?
— Немцы.
— І куды вы цяпер?
— У Свярдлоўск.
Тады Чубар плюснуў у здзіўленні вачамі.
— У Свярдлоўск?
— Так.
— А як вы туды дойдзеце?
Але чалавек, здавалася, нават не адчуў Чубаравай унутранай збянтэжанасці — вочы яго былі напоўнены тым жа стомленым страхам, ад якога Чубару ўсё больш рабілася не па сабе.
— Я іду з нямецкага палону,— нібыта пераконваючы Чубара, удакладніў праз нейкі момант ваенурач: ён паводзіў ужо сябе, як на допыце, які безнадзейна зацягнуўся і які, нарэшце, стаў абыякавым для яго.
І Чубару нічога не заставалася, як чыніць гэты несвядомы допыт:
— Дзе вас узялі ў палон?
— Каля Слоніма..
— Параненага?
— Не.
Гаворка паміж Чубарам і ваенурачом увесь час ішла быццам па кругах, але якія, у адрозненне ад тых, што на патэфоннай пласцінцы, не маюць пераходу адзін да аднаго. Таму кожны раз Чубару даводзілася пачынаць яе амаль спачатку.
Тым часам Чубар ужо глядзеў на доктара, як кажуць, на ўсе вочы, аднак не з тае прычыны, што адчуваў сваю вышэйшасць над ім, хутчэй, наадварот: знешняя адчужанасць, якую доктар прынёс аднекуль, з кожнай хвілінай усё больш выклікала ўтрапёную незразумеласць.
— І вы праўда — доктар? — пытаўся далей Чубар.
— Ваенурач другога рангу.— Дзеля большай пераканаўчасці чалавек падняў угору рукі, выставіўшы іх растапыранымі далонямі — яны былі ў яго сапраўды доктарскія, як кажуць, вышэчаныя да самых пазногцяў, быццам ён толькі што выйшаў з аперацыйнага пакоя.
Тады Чубар падаўся наперад усім тулавам і, робячы як найбольш даверлівы голас, усклікнуў:

— Гэта добра, што я вас затрымаў!
— Што, захварэлі?
— Не, сам я здаровы.
— А хто хворы?
— Пакуль няма хворых. Але могуць быць. Дакладней, параненыя,— сказаўшы гэта, Чубар дастаў з кішэні скарочаны тэкст прамовы таварыша Сталіна, атрыманы ад палкавога камісара, падаў доктару. — Пачытайце вось.
Той разгарнуў складзеную лістоўку, прабег вачамі: «У занятых ворагам раёнах трэба ствараць партызанскія атрады, конныя і пешыя, ствараць дыверсійныя групы для барацьбы з часцямі варожай арміі, для распальвання партызанскай вайны скрозь і ўсюды, для ўзрыву мастоў, дарог, псавання тэлефоннай і тэлеграфнай сувязі, падпальвання лясоў...» —Доктар дачытаў дагэтуль, адвёў позірк і нібы задумаўся.
Тады Чубар сказаў няпэўна:
— Вось бачыце!
— Але я не разумею, якое дачыненне... словам, навошта мне чытаць гэта?
— Я ж вам казаў, нас, мусіць, шчаслівы выпадак звёў! Мне во як доктар патрэбны будзе! — І Чубар правёў па шыі рукой.
У прадонні доктаравых вачэй зварухнулася штосьці падобнае на свядомую зацікаўленасць.
— Урэшце, хто вы? — спытаў ён.
— Я маю заданне стварыць партызанскую групу. А лістоўка гэтая — мой мандат.
— Вон што...
Яны памаўчалі.
— Вы тутэйшы? — праз нейкі момант спытаў ваенурач.
— Не.— Чубар падумаў і дадаў: — Але думайце ўжо, што тутэйшы. Праўда, вы мяне трохі здзівілі. Мне здавалася, што Бесядзь гэтая яшчэ недзе там,— ён махнуў рукой перад сабой.— Але вы кажаце...
— Бо я так у вёсцы пачуў...
— Я не дакараю вас,— усміхнуўся Чубар.— Гэта нават добра, што Бесядзь тут. Я гэту раку ведаю. Працаваў каля яе. У Верамейках. Гэта збоч. Але вы не хвалюйцеся. Мы цяпер з вамі хутка дойдзем туды. Там лясы кругом.
— І мы іх паліць павінны?
Доктарава някемнасць здалася Чубару знарочыстай. Але Чубар не дазволіў сабеззлаваць. Наадварот, прытворна засмяяўся і кінуў з ледзьве прыкметным ушчуваннем:
— У лістоўцы ж не адно гэта сказана. Трэба чытаць правільна. А то вы неяк...
— Большага не прачытаеш, як напісана,— зацята сказаў ваенурач.
— Аднак абы-што гаварыць таксама не варта,— з выразным падтэкстам параіў яму Чубар.— Тым больш, што асабіста вам нічога не давядзецца паліць. Рыхтуйцеся партызан лячыць.
Здавалася, гэтым размова магла і скончыцца. Але не — Чубар спытаў яшчэ:
— Дык прымаеце маю прапанову?
— Не.
— Чаму?—здзівіўся Чубар.
Ваенурач, не задумваючыся, адказаў.
— Разумееце, я не падыду вам.

Чубар зрабіў незразумелыя вочы, сабраўшы гармонікам шырокі лоб.
— Не ведаю, як растлумачыць,— сказаў тады ваенурач,— але я ўжо не падыходжу для вашай справы. І наогул...
— Доктар, вы на сябе паклёп узводзіце,— засмяяўся Чубар.
— Не, я праўду кажу. Мне давялося багата перажыць апошнім часам. Пра гэта доўга расказваць. Але няўжо не відаць па мне, што я...
Чубар павёў да пляча галавой — маўляў, не відаць.
— А я ўжо каторы дзень баюся на сябе глядзець не толькі ў люстэрку, а і ў вадзе, калі, бывае, нахіляюся ды п'ю. Не, я ўжо нікуды не варты. Нават людзей лячыць. Бо хворы чалавек не можа другіх лячыць.
— Але па тым, як вы разважаеце, зусім не чуваць...
— Не далікатнічайце, гаварыце,— на доктаравым твары з'явілася штосьці падобнае на пагардлівую ўсмешку.
Тады Чубар загарэўся чырванню і сказаў быццам у злосці:
— Я хацеў сказаць, што вы не падобны на таго, кім хочаце выдаць сябе. Свядомасць ваша, мяркуючы па размове, таксама ў поўным парадку. Нават злосці хапае, нягледзячы, што з выгляду абыякавы да ўсяго.
— Гэта, бадай, не злосць, а хутчэй — бездапаможная зласлівасць.
— Бачыце, нават самі разумееце. А навошта тады гаварыць абышто? Самі ведаеце, за такое...
— Вы думаеце, гэта цяпер самае страшнае?
Чубар не адказаў, уражаны нечаканым адкрыццём — з кожнай хвілінай яму ўсё цяжэй станавілася размаўляць з гэтым чалавекам.
— Самае страшнае,— тлумачыў тым часам доктар,— бадай, усведамленне таго, што ты ўжо ні на што не варты.
— А вам не здаецца, таварыш ваенурач другога рангу, — прыжмурыў вочы Чубар, — што гэтыя словы могуць нагадваць самыя звычайныя хітрыкі чалавека, якому па нейкай прычыне вельмі патрэбна выдаць сябе... ну... за вар'ята, ці што?
— Вось бачыце, гэты раз вы ўжо больш дакладна называеце рэчы, — не мяняючыся ў твары, сказаў ваенурач, але ў голасе ягоным пачулася дрэнна схаваная зларадаснасць, нібыта чалавек нарэшце атрымаў тое, чаго дамагаўся.
Чубар пакруціў галавой.
— І тым не менш у сваім вар'яцтве вы мяне не пераканалі,— жорстка сказаў ён.
— А я і не імкнуўся рабіць гэта, — спакойна запярэчыў доктар.— Проста я хацеў сказаць, што мне давялося перажыць момант такога нервовага напружання, якое чалавека робіць у канчатковым выніку калі не вар'ятам, як вы гаворыце, то ўжо непрыгодным ні для якой справы.
— Але ж вы не будзеце адмаўляць, што сур'ёзная справа вяртае чалавеку яго сапраўдны воблік? — Чубар колькі часу чакаў, што адкажа на гэта ваенурач, але той унурыў галаву і сядзеў зноў безуважны.— Добра, я абяцаю забыць пра ўсё,—быццам ратуючы становішча, сказаў тады Чубар, — што вы нагаварылі тут, але далей вам ісці не варта, трэба выкінуць з галавы, мякка кажучы, ненармальную ідэю дайсці адсюль у Свярдлоўск, зрэшты, пасмяяцца з яе!..
— Паверце, мне зусім не цікава — забудзеце вы пра нашу размову ці не. Да таго ж нічога асаблівага, што падлягала б пакаранню, я не нагаварыў тут. Таму пагрозы вашы...

Чубар не даслухаў.

— Мне доктар патрэбны, разумееце? — хвалюючыся, затрос галавой Чубар. — Таму я і ўгаворваю вас. Урэшце, таму я і не кажу вам, што непадалёк адсюль спыніўся фронт і што вам засталося ўжо нядоўга ісці да яго!

— Але я няздольны на тое, чаго вы хочаце ад мяне, — упарта паўтарыў ваенурач.

— А я вам не веру! — сказаў, як падначыўшы, Чубар.

— Тады паслухайце.

І ваенурач пачаў расказваць роўным і глухім голасам, але зноў быццам з завучанай лёгкасцю.

...На тую ноч, як выбухнуць вайне, ваенурач паехаў на чыгуначную станцыю ў Баранавічы сустрэць малодшага брата, які толькі што скончыў школу малодшых палітрукоў і накіроўваўся ў 10-ую армію для праходжання далейшай службы. Штаб 10-й арміі тады знаходзіўся недзе каля Беластока, калі нават не ў самім Беластоку. Вядома, туды хутчэй было ехаць праз Брэст. Але тым жа цягнікам і з той жа школы малодшых палітрукоў у Асобую Беларускую ваенную акругу ехаў служыць не адзін доктараў брат — з выпуску сорак першага года сюды атрымалі прызначэнне некалькі чалавек: напрыклад, пяць малодшых палітрукоў мелі накіраванне ў палітупраўленне 3-й арміі, амаль столькі ж выпускнікоў атрымалі накіраванне ў 28-мы стралковы корпус, штаб якога быў у Брэсце. Жыццярадасныя і яшчэ амаль па-студэнцку бесклапотныя, яны нават называлі адны адных пажім сабой — «беластоцкімі», «гродзенскімі», «брэсцкімі». Кажуць, за кампанію і цыган павесіўся. Дык вось і з малодшымі палітрукамі нешта падобнае было — «беластоцкія», у тым ліку і доктараў брат, вырашылі ехаць да месца службы кружной дарогай, праз Гродню, балазе быў час, і яны, такім чынам, нікольні не пазніліся.

У Баранавічы пасажырскі цягнік прыйшоў па раскладзе, але там яго затрымалі. Прычыны ніхто ў цягніку не ведаў, пасажыры — пераважна вайсковыя людзі — казалі, што наперад прапускаюць нейкі другі цягнік. Аднак вагоны на запасныя рэйкі не заганялі, і гэта трохі дзівіла. Тым часам для братоў, якія колькі гадоў не бачыліся, затрымка цягніка была дарэчы. Яны пахаджвалі пад занавешанымі вокнамі вагонаў, паціху гаманілі і нават не заўважалі, што ўжо радчэла цёплая ноч і ўвачавідкі світала. Ніхто не здагадваўся, што заставалася мала часу да таго моманту, калі на савецкую зямлю разам з раніцай упадуць варожыя бомбы, і даваеннага жыцця больш не будзе, і наогул — багата для каго яго зусім не стане. Тым не менш нават тады, як на падлёце да горада пачуўся гул фашысцкіх самалётаў, ваенурач, а разам з ім і іншыя людзі, якім здарылася не спаць, не падумалі, што гэта вайна — урэшце, маглі ляцець таксама савецкія самалёты, да таго ж, немцы ў канцы мая ўжо рабілі такі масавы палёт, дасяглі Баранавічаў, але павярнулі назад: і дасведчаныя, і недасведчаныя людзі, якім давялося бачыць майскі палёт, палічылі яго за звычайную правакацыю, хоць то была ўжо генеральная рэпетыцыя... У тую ноч, дакладней — раніцой 22 чэрвеня, у Баранавічах рабілася аднолькава, як і ва ўсіх больш-менш буйных гарадах, што знаходзіліся не вельмі далёка ад дзяржаўнай граніцы. Пакуль суд ды справа, цягнікоў на захад не пускалі. Вайсковыя людзі рушылі натоўпамі да каменданта горада. Ваенурач і ягоны брат разам са сваімі таварышамі таксама падаліся туды. Каля гарадской камендатуры неўзабаве сабралася багата камандзіраў у розных званнях — і тыя, што вярталіся з чарговага адпачынку, і тыя, што ехалі яшчэ толькі па накіраванні. Камендант раіў, каб усе як найхутчэй дабіраліся ў свае часці. На каманду малодшых палітрукоў — іх з чамаданчыкамі зайшло ў кабінет да яго дванаццаць чалавек — глядзеў не столькі з заклапочанасцю, колькі з неўразуменнем і разгубленасцю, быццам сапраўды не ведаў, што з імі рабіць: усё круціў у руках іхнія прадпісанні ды моршчыў, як ад вялікай пакуты, лоб. Хоць камендант і разумеў, што буйныя штабы ўжо няйначай занялі падрыхтаваныя ў іншых месцах камандныя пункты, але і малодшым палітрукам параіў тое, што раіў другім камандзірам — хутчэй дабірацца да месцаў прызначэння. Малодшым палітрукам давялося вяртацца зноў на чыгуначную станцыю. Але дарэмна: цягнікі па-ранейшаму стаялі на рэйках. Нават ваенурач не мог даць сабе рады, хоць яму, здавалася, было прасцей: артылерыйская брыгада, дзе той меў сабе медыцынскую службу, стаяла на паўдарозе ад Гродні сюды, і туды па чыгунцы было зусім не багата ехаць. Але чыгунка пакуль не дзейнічала, спадарожных машын таксама дарэмна было шукаць; апрача таго, ваенурач ведаў, што брыгада па камандзе ўжо няйначай рушыла з вайсковага гарадка. Ваенурач, адчуўшы раптам адказнасць за малодшых палітрукоў, павёў так званых «беластоцкіх» і «брэсцкіх» за горад, на скрыжаванне дарог, бо ў яго была надзея, што там натрапіцца нешта спадарожнае. Аднак за ўвесь першы дзень «беластоцкім» палітрукам ледзь пашанцавала апынуцца ў Альберціне: дзіва, але да самага паўдня на шашы, акрамя як на Брэст, не было ніякага руху; уздоўж граніцы ўжо на ўсю моц грукатала вайна, а тут, непадалёк ад Баранавіч, нібыта сцішылася ўсё ў задуманай нерашучасці, нібыта шукала сабе яшчэ нейкае пэўнасці. З Альберціна — гэта на другую раніцу — тры малодшыя палітрукі на чале з ваенурачом другога рангу рушылі далей, трымаючыся дарогі на Ваўкавыск, але за Слонімам пачаліся бамбёжкі, і неўзабаве ўжо амаль нельга было рухацца наперад. Давялося паварочваць на прасёлкі. Нарэшце пайшла паміж чырвонаармейцамі чутка, што неўзабаве ўсе войскі, якія запоўнілі лясныя і палявыя дарогі ў чатырохкутніку Слонім — Ваўкавыск — Поразава — Ружаны, увойдуць у непасрэднае сутыкненне з праціўнікам. І тады ваенурач убачыў, як ажылі духам ягоныя малодшыя палітрукі. Яны з усёй ахвотаю прагнулі бою з ворагам, пра якога за гэтыя дні ці мала чаго наслухаліся. Тым часам каторы дзень ужо далятала з захаду кананада, а ўначы стала чуваць, як страчылі за Зяльвянкай кулямёты.

Непадалёку ад вёскі Чамуры раптам усчалася страляніна, яна чулася з усіх бакоў. Пачуліся крыкі — танкі!.. Сапраўды, з-за пагорка, што быў ад дарогі метраў за семсот, ужо выпаўзалі нямецкія «панцыры», пакідаючы за сабою шлейфы пылу — акуратна палеглы над зямлёю саломенны дым. Артылерыйская батарэя, якая рухалася па дарозе паміж пяхотных падраздзяленняў, тут жа з'ехала на абочыну, і коні, нібыта ўпершыню адчуўшы на сваіх крыжах паспешлівыя ўдары ездавых, памчалі саракапяцімiліметровыя гарматы на невысокі ўзлобак, аслонены з тыльнага боку маладым сасняком. Было відаць, як услед за гарматамі беглі на той узлобак ланцужкамі артылерыйскія разлікі.

Але фашысты прыкмецілі артылерыйскія запрэжкі яшчэ тады, як тыя збочвалі з дарогі і накіроўваліся на ўзлобак, адкуль можна было страляць простай наводкай без малое перашкоды, бо адразу некалькі танкаў застылі жоўта-зялёнымі купінамі на схіле пагорка, сталі варушыць гарматамі, пільнуючы «саракапяткі». Іншыя танкі тым часам працягвалі падмінаць цяжкімі гусеніцамі нейкую збажыну ў нізіне,

набліжаючыся з правага боку да дарогі, на якой, бы ў чаканні самага сапраўднага дзіва, спыніліся чырвонаармейскія падраздзяленні. Нарэшце пачуўся першы гарматны стрэл: штосьці бліснула, як маланка сярод белага дня, на схіле пагорка, а тады насупраць першай артылерыйскай запрэжкі, якая ўсё яшчэ імкліва рухалася наперад, раптам вырас пясчаны куст. Пасля першага выбуху снарады пачалі рвацца зусім густа, высаджваючы на ўзгорку цэлы пясчаны зараснік, і хутка там не стала відаць ні коней, ні артылерыстаў. Гэта раптам нібыта ачомала ўсіх на дарозе, і чырвонаармейцы, паўзводна, а то і паротна, кінуліся ў поле займаць абарону. Ваенурач з малодшымі палітрукамі знаходзіўся якраз у пачатку калоны, паміж двума невялікімі пяхотнымі падраздзяленнямі, з якімі яны рухаліся з учарашняга дня. Па гэтых падраздзяленнях, як па самых блізкіх, ужо страчылі з кулямётаў варожыя танкі. На дарозе застагналі параненыя. Ваенурач кінуўся дапамагаць ім. Ён ратаваў на абочыне параненага ў жывот незнаёмага лейтэнанта, як адчуў раптам, што танкі перасталі страчыць з кулямётаў і вакол усталявалася незразумелая цішыня, быццам зноў нечага ўсе насцярожыліся і чакалі. Тады ён падняў галаву і глянуў у той бок, адкуль рухаліся танкі. Тыя сапраўды больш не страчылі з кулямётаў. Аднак за час, пакуль ваенурач быў заняты параненым лейтэнантам, некаторыя з іх паспелі апынуцца на дарозе і цяпер рухаліся па ёй. Ды не гэта выклікала нечаканую цішыню. Усе ўбачылі, як раптам насустрач танкам рушылі па дарозе на ўвесь рост камандзіры. Ваенурач пазнаў іх адразу. То былі ягоныя малодшыя палітрукі. І вёў іх на танкі доктараў брат!.. Самаахвярнасць і палохаючая недарэчнасць гэтага гераічнага ўчынку няйначай і прывялі ва ўтрапенне ўсіх, хто здольны быў назіраць цяпер за імі. Паміж пярэднім танкам і доктаравым братам заставалася ўжо некалькі метраў. З кожным імгненнем адлегласць усё скарачалася. Тады ваенурач ад жаху схапіўся за галаву і закрычаў на ўвесь голас...

Ваенурач, на вачах якога здарылася гэтая непапраўная з'ява, паваліўся камяком на зямлю і сутаргава пачаў раздзіраць рукамі, быццам грудзі сабе, прыдарожны дзірван. Трагічны ўчынак малодшых палітрукоў падзейнічаў на яго так, што сівець ён пачаў, мусіць, ужо да таго, як зніклі на дарозе варожыя танкі і сціхнула ў наваколлі страляніна...

— Тады вось ва мне і зламалася штосьці ў сярэдзіне,— ківаў галавой Чубару ваенурач.— Здавалася б — урач, бачыў нямала смерцяў нават у мірны час, бо наша прафесія па сабе такая, аднак вось жа зламалася нейкая спружына, на якой трымалася ва мне ўсё. Можа таму, што брат быў. Словам, цяпер вы не павінны сумнявацца. Я сапраўды нікуды не варты ўжо!..

Чубар дзеля прыліку пачакаў, а тады сказаў, маючы намер адным часам і паспачуваць чалавеку, і падняць дух у яго:

— Гэта вы толькі ўзялі сабе ў галаву. Проста вам адпачыць трэба перад тым, як...

— Вы думаеце, я стаміўся? — Доктараў позірк быў накіраваны на Чубара, але вочы здаваліся ўсё ж невідушчымі.

— Не можа ж быць, каб тое, што здарылася з братам і яго сябрамі, прыгнятала вас увесь час! Урэшце, не павінна быць! Вось адпачнеце...

Але ваенурач зноў перахапіў размову і пачаў тлумачыць:

— Гэта толькі здаецца так. А на самай справе было ўжо часу на адпачынак. Аднак скальпеля ў рукі ўзяць вось не магу і цяпер. Баюся. Адно на што здатны яшчэ як урач — гэта прапісаць лекі ад жывата ці галавы.

— Значыць, не ўсё яшчэ страчана, — наўмысна весела сказаў Чубар.

— Але дзе цяпер тыя лекі?

— Лекі ў нас таксама знойдуцца, будзе чым лячыць, — наперад паабяцаў Чубар.

Але ваенурач быццам не пачуў гэтага.

— Я разумею, — гаварыў ён далей, — вас павінна бянтэжыць неадпаведнасць паміж тым, як я разважаю, дакладней, лагічная прыстойнасць маіх разважанняў, і тым, што гавару аб сабе. Але можаце паверыць, што адно другое не выключае.

Тады Чубар пажартаваў:

— Аднак жа дасюль было вядома, што... словам, што людзі з хворай свядомасцю звычайна даводзяць, што яны самыя разумныя на свеце!.. — Зноў доктарава гаворка пачынала выклікаць у Чубара насцярожлівае адчуванне, нібыта ў даверлівым тоне яе яўна хавалася нейкая знарочыстасць; Чубару рабілася зразумела, што калі гэтая гаворка будзе працягвацца і далей ў такім тоне, то вышэйшасць, якую ён меў дагэтуль над сваім субяседнікам, можа быць страчана. Тым часам Чубар чамусьці самым сур'ёзным чынам лічыў, што для справы, якую ён наважыўся распачаць у забесяддзі, гэты чалавек са сваёй прафесіяй патрэбны быў перш за ўсё; Чубару здавалася, што небараку дастаткова будзе адпачыць у ціхім закутку, каб ачомацца ад нервовага ўзрушэння і набыць душэўную раўнавагу, і таму ён гатовы быў настойліва паўтараць тую ісціну, што сур'ёзная справа сапраўды вяртае чалавеку страчаны воблік...

— Дык я кажу, што адно другога не выключае, — працягваў разважаць ваенурач з ранейшай непраніклівасцю на твары. — У чалавека ў галаве заўсёды знойдзецца месца і для разумных думак, і, як вы кажаце, для вар'яцкіх. — Чубар, вядома, гэтага не гаварыў, але не запярэчыў. — Часам нават цяжка правесці мяжу паміж імі. Асабліва калі чалавек трэніруе свой мозг у адным і тым жа напрамку. А ў мяне для гэтага часу хапала. Таму я паспеў багата чаго перадумаць нанава, нават пераасэнсаваць. Таму няхай вас і не здзіўляе, што я хапаюся адразу за тыя недакладнасці, якія да гэтага атрымалі ў маёй галаве пэўнае вытлумачэнне. І наогул, я... Але не, пра гэта лепей не гаварыць, бо вы пагражалі ўжо, здаецца, паставіць мяне да сценкі.

— Вы залішне перабольшваеце, да сценкі ставіць вас я не збіраўся, але рашылі правільна, — сказаў Чубар. — Абы-што гаварыць не варта. Раскажыце лепей, што было з вамі потым?

— Трапіў у палон.

— Выходзіць, пра акружэнне?..

— А неўзабаве мяне выпусцілі з лагера назусім.

— Чым вы патрапілі гэтак фашыстам?

— Я і сам задаваў сабе такое пытанне. Але пасля разважыў, што нічога дзіўнага не было ў гэтым. Проста камендант лагера першы прыкмеціў тое, чаго не хочаце бачыць, напрыклад, вы: гэта — што я сапраўды ні на што ўжо не варты. З нейкага часу, як выпадала яму ісці праз лагер, ён кожны раз падзываў мяне пальцам да сябе і распытваў пра ўсё, што датычыла майго жыцця. Цікавіла яго таксама мая думка пра вайну, пра немцаў. Словам, мяне ён настойліва вылучаў сярод іншых ваеннапалонных. А праз два тыдні выклікаў у кабінет, выпісаў пропуск і загадаў немцу-салдату, каб той вывеў мяне за

вароты лагера і адпусціў на волю. І вось я каторы тыдзень ужо тупаю па Беларусі, цяпер...

— І ні разу не здаралася па дарозе, каб фашысты зноў не спрабавалі загнаць вас у які-небудзь лагер?

— У мяне ж пропуск ад каменданта. — Ён расшчапіў рукі на каленях, выпрастаў правую нагу і дастаў з кішэні галіфэ кардоначку, выразаную прамавугольнікам: да вайны на такіх друкавалі розныя мандаты для канферэнцый.

Чубар узяў кардоначку ў рукі, пакруціў з абодвух бакоў, а тады пачаў глядзець на тое, што напісана друкаванымі літарамі па-руску і па-нямецку. Вядома, Чубар па-нямецку не разумеў, таму чытаў тое, што было па-руску: маўляў, ваеннапалоннаму, урачу другога рангу, і прозвішча — Скварцоў Аляксей Ягоравіч, дазваляецца следаваць па тэрыторыі, акупіраванай германскімі войскамі, да месца жыхарства ў горад Свярдлоўск; і далей, ужо ў якасці так званай заўвагі, — прыпынак на начлег рабіць толькі ў межах населеных пунктаў, на даўжэй, чым суткі, у адным населеным пункце не затрымлівацца, прад'яўляць пропуск кожны раз, як таго запатрабуюць мясцовыя ці вайсковыя ўлады... Адным словам, то была самая сапраўдная бестэрміновая падарожная, накшталт тых, што выдавалі ў царскі час катаржанам, якіх выпускалі на волю, але якім не было вызначана месца жыхарства ва ўсёй краіне: рэшту жыцця, якое яшчэ заставалася за імі, належала пражыць у дарозе...

— Можна падумаць, што камендант гэты вялікі жартаўнік, — аддаючы пропуск, пакруціў галавой Чубар.

— Так, пачуцця гумару ён не пазбаўлены, — згадзіўся ваенурач, мусіць, не цалкам усведамляючы, што меў на ўвазе Чубар. — Але ж зразумеў мой стан...

— Скажыце, а вам раней, ну, да сустрэчы з камендантам, не даводзілася думаць пра сябе вось гэтак?

— Як?

— Ну, так, як гаворыце пра сябе цяпер?

— Не.

— А калі ж гэта пачалося?

— Мусіць, тады, як я паглядзеў на сябе ў камендантавым кабінеце ў люстэрка.

— Тады скажыце яшчэ,— паглядзеў на ваенурача прыжмуранымі вачамі Чубар,— а вам не здаецца, што вы сталі проста несвядомай цацкай, якую надзвычай разумна выкарыстаў нейкі мацёры фашыст?

— Як гэта?

— Вы ж, пэўна, паказваеце пропуск не толькі фашыстам?

— Так.

— Нашым, савецкім людзям, таксама?

— Ну і што? — нібыта насцярожыўся ваенурач.

— А тое,— ужо абураючыся, падаўся тварам наперад Чубар,— што камендантавым пропускам вы шкоды нашай справе наносіце больш, чым!.. Калі, дык вы разважаеце вельмі ўжо разумна. Нават дзівішся, адкуль гэта ў вас бярэцца. Хоць чорт вас ведае, мусіць, усе вы, інтэлігенты, такія. Але ж думаць і вам таксама трэба. І не трэніраваць мозг у адным кірунку, а наогул думаць. Каб ніякі фашыст не абвёў вакол пальца. Людзі ж глядзяць на гэты пропуск і вочы талопяць: фашысты калі сёння і не ўзялі яшчэ Свярдлоўска, то заўтра ці паслязаўтра брацъ напэўна што збіраюцца, бо нездарма ж нават палонных адпускаюць туды. А Свярдлоўск — ён далей за Маскву. Знаць, фашысты ўпэўнены, што і Маскву забяруць, і далей пойдуць. Ніхто іх не здолее запыніць. А вы валачэцеся ад горада да горада, ад вёскі да вёскі і, самі таго не разумеючы, разносіце гэтую ўпэўненасць. Жывая рэклама фашысцкіх перамог! Ды калі хочаце пачуць праўду, то за такое вас нават мала да сценкі паставіць!

Мусіць, на Чубаравым твары не толькі была напісана пагроза, але і рашучасць прывесці яе ў выкананне, бо ваенурач, нягледзячы на ранейшую знешнюю абыякавасць — здавалася, не яму гаварылася! — раптам зварухнуўся ўвесь. Можна было падумаць, што ён зрабіў гэтак, каб адно перамяніць позу, ад якой, можа, мулка стала, але не — позірк ашклянелых вачэй таксама пачаў блукаць, нібыта яны ўпершыню здолелі зрушыць з месца ў вачніцах і цяпер шукалі, за што б зноў зачапіцца, а тады спыніліся на вінтоўцы, якая ўсё яшчэ ляжала ў Чубара на ўлонні. Чубар адразу ўнутрана насцярожыўся і, дзеля большай пэўнасці, паклаў сваю правую руку на прыкла́д.

Чубар хоць і перастаў кідаць абвінавачанні, аднак глядзеў на ваенурача з неастылым абурэннем, не маючы сілы дараваць ягоную няцямлівасць.

Нельга было вызначыць, колькі такіх вось спустошаных і захварэлых душой, што наўмысна павыпусканы з канцлагераў, бадзялася на акупіраванай тэрыторыі. Немагчыма было таксама дакладна меркаваць, якую шкоду нанеслі яны ўжо справе вызвалення краіны ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў. Адно было зразумела — Чубара звяла дарога з адным з такіх. Той сядзеў цяпер насупраць. І Чубар быў адказны за яго.

Здавалася, нішто не пагражала гаворцы, якая ўжо колькі часу вялася паміж Чубарам і ваенурачом, перарасці ў трагедыю. Праўда, Чубара яна пачала абураць па-сапраўднаму, дакладней, не сама гаворка, а тое, пра што пастунова даведваўся ён ад ваенурача.

...І раптам ваенурача нібыта ўдарыла што знутры. У адно імгненне ён адкінуўся на спіну, перакуліўся, як гуллівы мядзведзь, цераз галаву, а тады гэтак жа хутка і амаль незаўважна ўскочыў на ногі і кінуўся бегчы паміж соснаў ад Чубара, які ад нечаканасці таксама адшаснуўся назад і не ведаў, што рабіць.

— Стой! — нарэшце крыкнуў ён як не сваім голасам наўздагон.

Але ваенурач не слухаўся. Ён моцна кульгаў на правую нагу, аднак бег, як пры вялікай небяспецы. І тады Чубар ускінуў на ўзровень вачэй вінтоўку перад сабой і стрэліў.

XI

Гэты раз нават хадзіць пад вокнамі ды загадваць не спатрэбілася. Народ паваліў у Паддубішча — палетак каля трох дубоў — ледзь не на самым світанні. Там быў асноўны масіў калгаснага жыта — праўда, сёлета сеялі яго і на былых наддатках, і непадалёк ад Кулігаеўкі, але ў Паддубішчы было няйначай каля сотні гектараў. Расло жыта на так званых схілах верамейкаўскага кургана, на якім стаяў драўляны маяк, звычайная трыянгуляцыйная вышка. Цяпер маяка на кургане не было — яго спілавалі яшчэ ў пачатку ліпеня, калі прыйшоў у сельсавет Ягору Піліпчыкаву пісьмовы загад: казалі, што па маяку лёгка арыентавацца варожым самалётам.

Але як настаць сённяшняй раніцы, амаль скрозь ноч у памяшканні калгаснай канторы засядалі верамейкаўскія праўленцы. Вядома, не даваенным складам, бо маладзейшыя члены калгаснага праўлення падлягалі мабілізацыі і цяпер былі недзе на фронце.

Зазыба, як прыехаў з Бабінавіч, паклікаў на двор Гаманьковага Івана, балазе, недалёка было, і папрасіў, каб той прывёз на буланым з Кулігаеўкі Сідара Раўнягіна. Тым часам Марфа Зазыбава збегала па Кузьму Прыбыткова і Парфёна Вяршкова. То былі старэйшыя людзі ў вёсцы, і Зазыба не хацеў вырашаць калгасныя справы без іх.

Хоць Брава-Жыватоўскі і папярэджваў Зазыбу, каб у Верамейках дачакаліся камендантавага распараджэння, а тады ўжо вырашалі справу з калгаснай маёмасцю, але Зазыба надумаў сваё. Бабінавіцкі кравец Шарэйка разважлівасцю і цвярозым стаўленнем да падзей як нанава адкрыў Зазыбу вочы на тое, што адбывалася навокал. Зазыба разумеў, што цяпер, калі не было ў Верамейках Чубара, адказнасць за калгасную маёмасць, за лёс калгаса наогул зноў ляжала на ім; менавіта за ім было апошняе слова і менавіта з яго першага маглі спытаць за ўсё як свае, так і фашысты. З усіх бакоў выходзіла, нібыта Чубар цалкам меў тады, у Зазыбавай хаце, падставу — была свая суровая праўда ў тым, каб любым коштам пазбавіцца ў калгасе ад усяго, што магло трапіць да немцаў. Па гэтым часе ды пры такім павароце падзей Зазыбу няйначай ужо і прызнавацца нельга было, што ён таксама меў не меншую падставу, калі бараніў у размове са старшынёй калгаса сваю пазіцыю...

Пакуль не прывёз Іван Гаманькоў у Верамейкі Сідара Раўнягіна, мужыкі сядзелі ў калгаснай канторы і, як звычайна, гаманілі.

Кузьма Прыбыткоў, напрыклад, успомніў, як біліся верамейкаўцы пасля рэвалюцыі за Зінкевічаў луг. Той належаў бабінавіцкім панам, але быў па гэты бок Бесядзі: бадай, гэтая акалічнасць і стала прычынай, што на луг пасягалі адразу некалькі вёсак, і верамейкаўцам даводзілася адстойваць свае правы на яго сілай — рабіць уноч перад касавіцай засады, нападаць на касцоў з лесу... Скончыліся бойкі тым, што Панцялей Казёл паслаў на той свет мужыка з Малога Хоцімска. Міліцыі давялося ці не тры гады ездзіць у Верамейкі, каб выкрыць забойцу, але дарэмна — ніхто не выдаваў свайго чалавека, хоць усе і ведалі, што мужыка таго Панцялей забіў дарэмна: небарака не прымаў удзелу ў бойцы, проста сядзеў каля вогнішча на ўскраіне лесу і пёк бульбу, а Панцялей наскочыў на яго таксама выпадкова, можа нават старонячыся бойкі, аднак жа ўдарыў калом па галаве... Зінкевічаў луг верамейкаўцы адваявалі сабе ў дзевятнаццатым годзе: з Клімавіч і Чэрыкава, тагачасных павятовых гарадоў (Малы Хоцімск належаў да Чэрыкаўскага павета) былі накіраваны ў забесяддзе каморнікі, і тыя, пад аховай узброеных міліцыянераў, паставілі межавыя слупы.

Амаль усе, хто прысутнічаў у калгаснай канторы, ведалі пра тыя падзеі не горш за Кузьму Прыбыткова, але слухалі старога з нейкай новай настроенасцю, нібыта непакоіліся, што можа ўсё паўтарыцца.

Іван Падзерын, які прыйшоў у кантору пазней за ўсіх, сказаў:

— Дак ета ж нашы выйгралі тады, што большага хабару далі начальніку міліцыі. А калі раптам перайграць цяпер захочуць і ў Малым Хоцімску, і ў другіх вёсках да таксама хабар свой павязуць? Улада ж памянялася!

— Навошта казаць абы-што,— паглядзеў на яго Парфён Вяршкоў.— Ніякага хабару не давалі верамейкаўцы. Само выйшла. А болей таму, што на нашым баку луг. Не дай бог, каб ён на тым баку Бесядзі быў, не бачыць бы нам сена з Зінкевічавага луга, як чорту салодкіх вушак. Не, хабару мы не давалі. Ета плёткі пусціла тады пакрыўджаная старана, маўляў, верамейкаўцы падкупілі начальніка міліцыі.

— За луг не давалі,— згадзіўся з Парфёнам Кузьма Прыбыткоў,— ета праўда, а от за Панцялея Казла ці не вазілі кадушку мёду.

Парфён Вяршкоў наморшчыў твар:

— Ты такс-а-а-ама!.. Самаго ж у Верамейках няйначай не было тады!

— Не знаю, ці быў я,— запярэчыў Кузьма,— а помніць дак яшчэ помню, як збіралі па ўсіх пасеках па пяць хунтаў мёду. Няхай во Дзяніс скажа.

— Дак і Зазыба недзе не вяртаўся тады са службы,— па-ранейшаму не пагаджаўся з Прыбытковым Парфён Вяршкоў.

Але ўсе павярнулі ўжо галовы да Зазыбы, што сядзеў за доўгім канторскім сталом, за якім у звычайны працоўны дзень было месца падліковых работнікаў, а ў часе агульных калгасных сходаў — прэзідыума. Зазыба таксама слухаў аднавяскоўцаў, але быццам з вялікай паблажлівасцю.

— Вам, як кажуць, хоць каліўца, хоць цавінку,— зварухнуўся ён.— І якое ета цяпер значэнне мае?

Пасля гэтага мужыкі таксама заўсміхаліся — маўляў, тут як на марозе, абы лічыць лысых...

— Панцялей во паспеў памерці,— нібы паміж іншым сказаў праз нейкі момант Іван Падзерын,— а то б цяпера, пры такім часе, калі памянялася ўсё, магло яшчэ адыгрицца яму.

— Не палохай ты нас, Іван Хаміч,— зноў усміхаючыся, паўшчуваў Зазыба,— а то бытта крыві захацелася. Дак ці мала яе льецца цяпер без етага.

— Дак жа мы, беларусы, не такія, каб...— спрабуючы ўнесці пэўную яснасць, сказаў Парфён Вяршкоў.— Ета на Каўказе дак... А беларусы кроўнай помсты не маюць.

— Не ма-а-а-аюць,— пакруціў недаверліва галавой Іван Падзерын,— а помніш, як Маслюкі адпомсцілі таму лесніку з Гончы, што падстрэліў іхняга бацьку?

— Маслюкі — ета асобая рэч,— не пагадзіўся Парфён Вяршкоў.— Яны і без кроўнай помсты маглі каму хочаш юшку пусціць. А ў таго чалавека з Малога Хоцімска, здаецца, ужо нікога і не засталося ў вёсцы. Жонка ці не да калгасаў яшчэ памерла, а дзеці разбрыліся.

— Ета праўда,— падтрымаў Вяршкова Кузьма Прыбыткоў,— сям'і таго чалавека няма ўжо ў Малым Хоцімску. Але сына яго неяк мы бачылі з Ракопам сваім. Тады якраз у кажлаёў дошкі пілавалі. Дак гаспадар адзін і сказаў мне, што ягоны падпасак і ёсць сын хоцімскага мужыка, якога нашы верамейкаўцы забілі. Я дак ажно паглядзець пацікавіўся. Гадоў дванаццаць хлопцу было. Дужа кніжкі чытаў. Можа, вывучыўся недзе.

— Яно па-вучонаму дак яшчэ...

Але дагаварыць Івану Падзерыну перашкодзіла Ганна Карпілава, якая раптам падала аб сабе голас:

— Пусцілі б вы мяне, мужыкі, дамоў. А то калі той Сідар прыедзе? Да і ці прыедзе яшчэ?

— Сядзі,— строга сказаў ёй Зазыба.

— Дак малец жа хворы. У жары цяпера недзе ляжыць! Да і рабіць мне няма чаго з вамі. У амбарах жа хоць шаром пакаці. Адна старызна — некалькі скур папрэлых да хамуты, у якія даўно не запрагалі коней. Так што і дзяліць няма чаго.

— Парадак ёсць парадак,— адвярнуўся недавольны Зазыба, але дадаў: — Ты б хоць папрасіла каго тады паглядзець за тваімі хлопцамі на еты час. Ведала ж, куды ідзеш і зачым?

— Дак...— Ганна адно сцепанула плячамі ды туга пацягнула за рог чорную хусту вакол шыі, якая была завязана на галаве так званым вясковым буданком.

Мужчыны адчулі на нейкі момант сябе быццам ніякавата, але заступіцца за Ганну ніхто не падумаў. Затое колькі хвілін сядзелі прымоўклыя. Курыў толькі Кузьма Прыбыткоў, але смаліў як за ўсіх, таму пад столлю ў канторы, што была слаба асветлена пузатай лямпай на крывых ножках, плаваў дым. Святло ад лямпы трапляла болыш на Зазыбу, які сядзеў насупраць, тады на Івана Падзерына, што на правах рахункавода таксама прыладкаваўся паблізу, локці за тры ад намесніка старшыні калгаса; астатнія верамейкаўцы — і члены праўлення, і радавыя калгаснікі — сядзелі на суножнай лаўцы ўздоўж сцяны з вокнамі, але не адзін каля аднаго, а наводдаль, з няроўнымі прамежкамі, быццам прыехалі аднекуль на суд; далей за ўсіх ад стала, ужо ледзь не ў парозе, выбрала сабе месца на лаўцы Ганна Карпілава.

На дварэ была невысокая поўня, і святло месяца, якое трапляла праз вокны, коса ляжала на дошках падлогі, адбіваючы ледзь не карункавыя абрысы аконных рам. Паверхня месяца яшчэ нядаўна была ўся аранжавая, серабрыцца пачала якой паўгадзіны таму, бо святло не набрала пакуль таго зачараванага бляску, што стварае ўражанне, быццам знаходзішся ў нерэальным свеце.

Першая чвэрць перайшла ў поўню ўжо ці не тры дні таму, але надвор'е мянялася марудна, быццам недзе страчаны былі законы фазавага пераўтварэння: толькі гэты, мінуўшы дзень, выдаўся наскрозь з сонцам; на ноч неба таксама першы раз засталося чыстым, і цяпер вось месяц шастаў за вёскай, якраз над ровам з глінішчам, зазіраючы ў цёмна-чырвоныя пашчы круглых пячурак.

Мужчыны, здаецца, перагаварылі ўжо ўсё, што хацелі і не хацелі, і ў чаканні Сідара Раўнягіна пастунова трацілі цікавасць адзін да другога.

Кузьма Прыбыткоў перастаў нават курыць, пачаў патрохі драмаць на лаўцы. Парфён Вяршкоў тым часам талопіў у цёмную пустоту позірк сваіх пацяжэлых вачэй і барабаніў пальцамі сагнутай у локці левай рукі па гладкім падаконніку. А Іван Падзерын выйшаў на колькі хвілін у двор, вярнуўся адтуль, як аблегчаны, і сказаў, пацепваючы плячамі:

— Але ж і вечар сянні!

— Ета Чубар любіў за ваколіцу такімі вечарамі хадзіць,— млява ўсміхнулася на Іванавы словы Ганна Карпілава.

— Успомніла! — зарагатаў тады на ўсю кантору Іван Падзерын.

Ганна нечакана зазлавала:

— Чаго ржэш? — і як з нянавісцю паглядзела на рахункавода.

Той праглынуў рогат, але пакпіў:

— Кажу, успомніла!..

Даволі было ўнесці ў кантору гэтую ўзбуджанасць, як зноў пачулася бязладная гаворка, якую спярша падтрымаў Парфён Вяршкоў, надумаўшы абараніць жанчыну.

— Прыемнае заўсёды прыемна ўспомніць,— падаў ён голас,— але скажу праўду — як быў я летася палявым старажам, дак Ганну з Чубарам ніколі не бачыў, ета праўда. Другія хадзілі, а яе не бачыў.

— Дак навошта ёй было хадзіць за вёску,— не сунімаўся, як пакрыўджаны, Іван Падзерын,— калі ў яе месца хапала і ў амбары, на збожжы яно яшчэ лепей, чымся на тым сене.

— Ета ты так гаворыш, бо сам не паспытаў етага рабіць на тым збожжы, — сказаў Падзерыну Парфён Вяршкоў.

Мужчыны зарагаталі.

Але Ганну, здавалася, ужо не кранала гэта — яна адно пакутліва сказала, звяртаючыся да Зазыбы:

— Адпусціў бы ты мяне, дзядзька Дзяніс, дамоў адсюль. Хрыстом богам прашу. А то нават не ведаю, як тама малыя мае.

Зазыба ад яе голасу плюснуў вачамі, быццам ачомаўся ці прагнаў ад сябе насланнё, а тады неяк нанава абвёў позіркам прысутных — наколькі хапала святла (і таго, што давала на кантору лямпа, і таго, што кідаў у вокны месяц).

— Нешта і праўда няма Сідара...— пашкадаваў ён.

— Можа зусім не прыедзе? — падаў няхітрую думку Кузьма Прыбыткоў.

— Павінен прыехаць,— пачаў тады супакойваць дзядзькоў намеснік старшыні калгаса.— Я ж яму паперку напісаў, каб верна было.

— А калі ён лазню топіць для бабінавіцкага каменданта? — засмяяўся раптам Кузьма Прыбыткоў.— Яны ж тама, на сваіх пасёлках, прывыклі ўсякаму начальству дагаджаць. Дак можа і цяпера во забегалі, балазе, начальства новае.

Нечакана Кузьмоў жарт выклікаў ва ўсіх рогат, нават Зазыба, да чаго ўжо маўклівы апошнім часам ды пануры, але і той адпіхнуўся ад стала рукамі і, датыкаючыся спіной да тынкоўкі на сцяне, ажно закалаціўся ў сваім нягучным рогаце: у Верамейках наогул, быццам ад зайздрасці якой, мелі звычку злосна пацвельвацца з кулігаеўскіх і мамонаўскіх мужыкоў, можа таму, што тыя багацей жылі нават у адным калгасе. Насмяяўшыся ўволю, Зазыба выціснуў вялікім пальцам левай рукі слёзы з вачніц, спытаў Кузьму Прыбыткова:

— Кажаш, лазню топіць для каменданта?

Але Кузьма ўжо нібыта засаромеўся сваёй дасціпнасці, сказаў, як перапрашаючы:

— Дак ета я...

— Давайце-ка пачынаць будзем без Сідара,— прапанаваў тады Парфён Вяршкоў.— А то ноч ета скора кончыцца.

— Трэба яшчэ трохі пачакаць,— паглядзеў на яго Зазыба.— Няхай хоць Хрысцінін хлопец вернецца. Тады будзем, няйначай, ведаць.

— А знаеце каго я сустрэў сяння? — успомніў раптам Іван Падзерын.

Дзядзькі павярнулі да яго галовы.

— Кулака таго з Гончы, што некалі вывезлі ўсю сям'ю.

— Ета каго ж? — выцягнуў шыю Кузьма Прыбыткоў.

— Да, мабыць, Шкроба,— падказаў Парфён Вяршкоў.

— Во-во! — падхапіў Іван Падзерын.

— Дак самаго ай сына? — папытаў Кузьма Прыбыткоў і дадаў: — У Шкроба ж сын сямейны быў.

— Самаго,— сказаў Іван Падзерын.— Ішоў каля Стаючага возера, відаць, на Гончу. Але як пабачыў мяне, дак запыніўся. Кажа, я цябе ведаю. Ну, мы і пагаварылі. Змарнелы такі, зараслы. Пытае, ці даўно я ў Гончы быў. Нядаўна, кажу. А што там новага, пытае. Як і паўсюды, кажу. А ён мне таксама — пайду хоць з забідчыкамі сваімі паквітаюся.

— Ну і час настае...— пакруціў, як у адчаі, галавой Парфён Вяршкоў.— З кулакамі етымі таксама...

— Час якраз такі, каб пашкадаваць кулакоў,— кпліва ўсміхнуўся Зазыба.

Тады Кузьма Прыбыткоў паглядзеў задзірыста на Парфёна Вяршкова і сказаў:

— Ета Дзянісу дзякуй трэба сказаць от. Праз яго ў Верамейках раскулачаных не было.

Але Зазыба сам не захацеў Кузьмовай пахвалы.

— Прычым тут Зазыба? — паморшчыўся ён і сказаў, нібыта ў разліку на кагосьці яшчэ, хто неўпрыкмет прысутнічаў у канторы.— У нас і папраўдзе кулакоў не было!

— Да ўжо ж! — як несвядома кіўнуў галавой Прыбыткоў.

— Але каб тады да замест Зазыбы хто іншы быў, дак знайшліся б і ў нас кулакі,— сказаў Парфён Вяршкоў.— Вон як у Бабінавічах. Тама, калі спатрэбілася, дак і незгаворлівыя сераднякі сышлі за кулакоў, абы аднаасобнікаў менш.

— А яно і трэба было б забраць таго-сяго з вёскі,— кінуў вокам на Зазыбу Кузьма Прыбыткоў.— Цяпера во спакайней жылося б.

Вядома, усе разумелі, каго меў на ўвазе рахункавод — таго ж Брава-Жыватоўскага, можа, нават Рамана Сёмачкіна, аднак гатовы былі паадварочвацца адзін ад аднаго, каб не большыць гаворкі, бо справа тычылася аднавяскоўцаў, а ў такіх выпадках верамейкаўцы звычайна давалі пасу: было ў вёсцы нешта як ад несвядомай кругавой парукі. Праўда, гэта магло не датычыць Брава-Жыватоўскага, бо той быў прышлы, але гады, што пражыў ён у Верамейках, таксама незвяглівы характар, які ажно вунь як умеў вытрымліваць у патрэбных межах былы махновец, адыгралі сваё. Якраз па гэтай прычыне не прагучала па-належнаму ўжо і наступная заўвага Івана Падзерына, сказаная ў сувязі з Кузьмовымі словамі:

— От бачыце, а вы казалі пра грузінаў! Яно і беларусы няпроць калі... Нездарма ж Шкроб еты пагражае каму-небудзь кроў пусціць у Гончы, а не дак...

— Але і праўда, табе бытта крыві захацелася!..— здзіўлена паглядзеў на рахункавода намеснік старшыні калгаса.

— Нешта Хаміч сянні дужа настырны,— азвалася тады ледзь не сонным голасам і Ганна Карпілава: яна была сцішылася адна на лаўцы, але ж у канторы паступова зноў рабілася галасна.

— А яшчэ Цукар Мядо-о-віч! — пажартаваў Кузьма Прыбыткоў.

— Дак яму ці засталося ўжо таго мёду! — засмяяўся на гэта Парфён Вяршкоў.— Бацька ўвесь спажыў. Той дак і праўда быў і Цукрам і Мядовічам. Здаецца, і праўду цярэбіць у вочы, а от жа неяк... далікатна ўсё, бытта пад цябе што сцеліць пры етым, як анёлу таму, калі з неба падае. Не, бацька яго мянушку ету па праву насіў, а Іван ужо не заслужвае — нейкі натапыраны, бытта шышка тая з хвоі.

— Ета ў яго, мусіць, ад дзеда,— нязлосна сказаў Кузьма Прыбыткоў,— ад Хомкавага бацькі. Той таксама жыў, як ты кажаш, бытта шышка натапыраная. А бацька Іванаў чалавек быў ласкавы.

Падзерын, апусціўшы ў нецярплівай усмешцы галаву, чакаў, пакуль выгавараюцца мужыкі, каб усё ж давесці сваё — нечага прычапілася да яго гэтая кроўная помста!.. Але раптам пад вокнамі калгаснай канторы пачуліся паспешлівыя крокі. Зазыба падсунуўся да акна, нагнуўся да шыбіны і засланіў рукой з левага боку ад сябе святло, каб паўглядацца на вуліцу.

— Нарэшце-такі,— з палёгкай сказаў Парфён Вяршкоў, думаючы, што гэта Сідар Раўнягін.

Усе заварушыліся, быццам ім патрэбна было з воза злазіць, але дарэмна. Замест Сідара ў дзвярах, калі адчыніліся напята, алынулася залітая месяцавым святлом нязграбная постаць Мікіты Драніцы. Мікіта затрымаўся трохі на самым парозе, стаўшы на яго абедзвюма нагамі, пасля нібы саскочыў на маснічыны і спыніўся пасярод канторы, паспяваючы адным часам пазнаць у прыцемках аднавяскоўцаў. Быў ён у звычайнай сваёй форме — тыя ж закарэлыя на запятках і

на саюзках боты, якіх яму ставала, здаецца, на круглы год, калі яшчэ не болей, таксама доўгая фуфайка, пад якой нават штаноў не ўгледзець, і плісавая шапка, нібыта пабітая лішаём. Але гэты раз Мікіта чамусьці зусім не вушакоміўся — ёсць у Верамейках такое слова, значыць, не задаваўся, як то ўмеюць рабіць недалужлівыя людзі; затое паглядаў ён па баках з тою несхаванай сялянскай патурбаванасцю, калі кожнаму ўжо зразумела — няйначай прыйшоў чалавек на выведкі.

— І ты, як тэй таго, тута? — казаў ён Парфёну Вяршкову.

— І я,— адказаў той.

— І ты, як тэй таго? — называў далей Мікіта Кузьму Прыбыткова.

— Як бачыш,— ківаў галавой стары.

Усе, каго Драніца надзяляў сваёй увагай, адказвалі яму з вясёлай прыжмуранасцю ў вачах, быццам распачыналі гульню і чакалі ад яе нейкай асаблівай уцехі. Нарэшце чарга дайшла да Зазыбы. Але Мікіта чамусьці не адважыўся папытацца і ў таго — ці то сумеўся раптам, ці можа захрасла што ў горле. Тады Зазыба па-змоўніцку падміргнуў Мікіту і сказаў сам, маючы ў гэтым патаемны сэнс:

— Мы, бачыш, тута, а вы дзе?

— Мы? — ныкнуў галавой Драніца.

— У Брава-Жыватоўскага?

— Дак...

— Хто ж тама?

— Ну, Брава-Жыватоўскі, як тэй таго...

— Ета мы ўжо знаем.

— Раман Сёмачкін...

— І пра ета мы маглі здагадацца.

— Сілка Хрупчык...

— Ета ўжо нешта новае!

— Тады, як тэй таго, Раманаў татарын, што ў Бабінавічах паліцаем. Дак прыйшоў, як тэй таго, у госці. Раман казаў, што да Ганны во начаваць павядзе яго.

Ганна, пачуўшы гэта, не ўзбурылася, адно сказала, як пра нешта зусім вясковае:

— Няхай толькі напалохаюць мне дзяцей тама, дак!..

— Значыць, цябе яны паслалі сюды? — не зводзіў з Мікіты насмешлівых вачэй намеснік старшыні калгаса.

— Чаму ета яны? — як не залюбіў Мікіта.— Сам ішоў міма, дак бачу, як тэй таго, цяпло ў вокнах.

— Не хітруй ужо, Мікіта, прызнавайся,— кінуў тады з лаўкі сваю заўвагу Парфён Вяршкоў.

Мікіту яўна прыпіралі да сценкі. Ён гэта адчуваў. Таму сказаў на ўвесь голас, бы вельмі пакрыўджана:

— Ну, як хочаце,— і павярнуўся ісці да парога.

Але над сталом падняўся вялікім ценем Зазыба.

— Нікуды ты не пойдзеш, раз прыйшоў сюды! — Ён не хацеў выпусціць Драніцу з канторы, каб той не ўзварушыў сваіх сабутэльнікаў раней часу.— Сядай во з мужчынамі да таксама пагавары. Ты нават не здагадваешся, чаму мы сабраліся тута?

— Дак усе праўленцы!..

— А Кузьма во?

— Дак...

— А Парфён?

— Дак...

— Сядай, сядай! — ужо ледзь не хапаючы Драніцу за крыссё, казаў Зазыба.— Будзеш таксама голас мець, калі што якое.

Драніца муляўся, але не паслухацца не мог.

— Калі трэба, як тэй таго,— робячы выгляд, што з неахвотай даецца на ўгаворы, пацiснуў плячамі ён.

А мужыкі, наадварот, засмяяліся — маўляў, не шлындай ад кампаніі да кампаніі.

Праз нейкі момант Парфён Вяршкоў падначыў Драніцу:

— Ты б расказаў, як тама ў Бабінавічах вам было з Брава-Жыватоўскім? Як немцы?

Але Драніца сцяўся ўвесь на лаўцы:

— Ніяк, як тэй таго...

— Чаму ета?

— Таму!

— Ладна, Мікіта, не будзь!..

— Што вы ка мне прысталі, як тэй таго? Вон Зазыба таксама ехаў праз Бабінавічы, дак і ён бачыў немцаў! Няхай і раскажа!

— Ён расказваў ужо.

Драніца недаверліва цыўкнуў вачамі — мусіць, яму не надта хацелася апавядаць пра свой добраахвотны паход у занятае немцамі мястэчка. Але ён добра ведаў верамейкаўскіх мужыкоў: раз тыя прычапіліся ўжо, то ўсё роўна на чым-небудзь заблытаюць. Напрыклад, на той жа торбе, якую выкапалі вясковыя хлапчукі тады на гародзе. А якраз гэтага Мікіта сама больш баяўся. Таму нічога не заставалася, як зрабіць згаворлівы выгляд.

— Дак мы тама кожны па сабе-е-е,— яўна адмяжоўваючыся ад Брава-Жыватоўскага, пачаў Драніца.— Ён жа мяне за перакладчыка, як тэй таго, браў. Але тама адзін пайшоў да каменданта, бо Адольф, як тэй таго, сам разумее па-нашаму. Я застаўся ля ганку. На вуліцы грузавікі нямецкія стаялі акурат. Дак я і застаўся, як тэй таго. Спярша боязна было — а раптам, як тэй таго, які дурны герман возьме да трахне ў жывот з аўтамата. Дак і я, думаю, мабыць, дарэмна, як тэй таго, увязаўся за Брава-Жыватоўскім! Лепей дома б сядзеў! Але бачу, як тэй таго, немцы нават не зважаюць на мяне. Сядзяць сабе на мураве паўз платы, гяргочуць, як тыя яўрэі, бывала, нават і мне зразумець цяжка, да ядуць нешта ў золаце. Ну, я тады, як тэй таго, і пасмялеў. Балазе, галодны пабег з Брава-Жыватоўскім.

— Няўжо ў немцаў чаго папрасіў? — як не злякаўся Іван Падзерын.

— Так бы яны яму і далі! — ажно з зайздрасцю сказаў на гэта Кузьма Прыбыткоў.

Але Драніца запярэчыў:

— А можа б і не пашкадавалі, як тэй таго! Падыходзілі ж местачковыя падшывальцы, дак немцы ім давалі.

— Не, мусіць, усё ж пашкадавалі б,— пакруціў галавой Іван Падзерын,— бо... у золаце...

— Дак у іх жа, як тэй таго, усё загорнута ў золата,— ужо падскокваючы на лаўцы, пачаў даводзіць Мікіта.

Тады не ўтрымаўся Парфён Вяршкоў.

— Ета саўсім і не золата,— падаў ён свой усяведны голас.— Ета, мусіць, папера такая ў іх. Дак у яе яны і загортваюць... тама сыр, масла рознае... І не з золата яна, а як пасярэбраная.

— Ну, як на абразах,— падказаў Кузьма Прыбыткоў.
— Дак чорт жа яе ведае! — пачухаў патыліцу Драніца.
— Адным словам, пакаштаваць табе нямецкіх прысмакаў не давялося? — глянуў на Драніцу Іван Падзерын.
— Дак...
— А Брава-Жыватоўскаму? Яго ж хоць немцы накармілі?
— Не ведаю, як тэй таго. Але бытта не. Адно вінтоўку далі з патронамі бяльгійскімі да паліцаем залічылі ў Верамейкі. Кажа, скора хворму палуча.
— Да ўжо ж, як тэй таго,— уздыхнуў Кузьма Прыбыткоў, і ўсе раптам засмяяліся з гэтага перайманния.
На вуліцы зноў пачуліся крокі. Але гэты раз парог ужо сапраўды пераступіў Сідар Раўнягін.
— Цябе як чакаць,— сказаў з папрокам Зазыба,— дак хутчэй жабу ў Кулігаеўку пугаю гнаць.
— От,— махнуў рукой Сідар,— тута часам і не думаеш, а клопат цябе сам знойдзе. Так і ў мяне сянні. Карова была праваліласяў багну, што ля Святога возера, дак пакуль выцягнулі з гразі, усе вяроўкі парвалі ў карчах.
Выходзіць, і дакараць чалавека няма за што.
Сідар падышоў да стала, сеў там спіной на кантору, засланіўшы ўсё святло.
— Чаго клікаў? — уставіўся ён на Зазыбу.
— Дак...— Зазыба таксама глядзеў на Раўнягіна.
— З калгасам трэба нешта рашаць во,— нібыта памагаючы Зазыбу, растлумачыў Кузьма Прыбыткоў.
Але Сідар нават не глянуў на старога, сказаў яшчэ да Зазыбы:
— Дак чаму б тады не склікаць агульны сход, раз ужо дайшла справа, каб распускаць калгас?
— Ніхто не збіраецца яго распускаць, — спахмурнеў Зазыба. — Пытанне аб роспуску мы не павінны ставіць. У іншых вёсках няхай робяць, як знаюць. А мы свайго не будзем распускаць. Падзелім адно па спісках калгасную маёмасць. Проста будзе лічыцца, што раздалі яе на захаванне да прыходу Чырвонай Арміі.
Усе, у тым ліку і Парфён Вяршкоў, здзіўлена паглядзелі на намесніка старшыні калгаса.
— Гм,— усміхнуўся, як збянтэжаны, Кузьма Прыбыткоў.
Сапраўды, мудрэйшага нельга было прыдумаць: Зазыбава прапанова, па сутнасці, ратавала ўсё — як кажуць, і ваўкі маглі быць сытыя, і авечкі заставаліся цэлыя.
— А як прыдуць нашы,— працягваў тлумачыць Зазыба, каб не пакінуць наперад чаго няпэўнага,— дак людзі і вернуць усё.
— Так яны табе і панясуць! — заёрзаў на лаўцы Мікіта Драніца.— Я верамейкаўцаў, як тэй таго, знаю! Будзеш пасля па дварах бегаць, як тэй таго, да па аборцы збіраць!
Зазыба глянуў на яго з-пад ілба, сказаў:
— Я таксама іх ведаю. Калі ў калгас ішлі, дак, здаецца, нічога не ўтойвалі.
— Тады от што,— паклаў руку далоняй на стол Сідар Раўнягін,— вы нам аддасцё тое, з чым мы прыйшлі да вас, калі далучаліся да калгаса. І зямлю, і маёмасць. А мы тама самі памяркуем, што да чаго.

Сідаравы словы выклікалі ў верамейкаўцаў рогат.
— Во куркуль! — пакруціў галавой Іван Падзерын.
— Як Жыватоўшчык кажа, як тэй таго, воўчы дух да лесу цягне,— пакпіў Мікіта Драніца.
— Вы са сваім Жыватоўшчыкам ужо абгадзіліся! — злосна кінуў у адказ Сідар.
Тады раптам узбурыўся Парфён Вяршкоў:
— Пабачым яшчэ, як вы тама, на сваіх пасёлках, абгадзіліся. А прапанова твая нам не гадзіцца!
— Дак...
Зазыба пакутліва наморшчыў твар:
— Ладна, перастаньце, мужыкі, бо яшчэ ж, можа, і чэрці сяння на кулаках не біліся, а вы... Парфён праўду кажа,— паглядзеў ён на Сідара,— прапанова твая нам не падыходзіць. Разам аралі, разам сеялі, разам і жаць павінны, а тама... Словам, заўтра перамераем жыта, да пачнем.— Пасля гэтага перавёў позірк на Івана Падзерына.— Сядай во, Хаміч, бліжэй да лямпы да пісаць будзеш. Спярша пратакол, а тады спіскі трэба складаць.
Рахункавод дастаў з расчыненай шафы стос чыстай паперы:
— Як пісаць?
— А так от і пішы,— паказаў пальцам Зазыба зверху на аркушы паперы,— маўляў, праўленне калгаса на сваім пасяджэнні ад такога та чысла адна тысяча дзевяцьсот сорак першага года пастанавіла раздаць сялянам калгасную маёмасць, у дужках — на захаванне, да прыходу Чырвонай Арміі...
— А от етага і не трэба пісаць,— спыніў Зазыбу Парфён Вяршкоў.
— Чаму? — хацеў не паслухацца Іван Падзерын.
— Дак не хачу, каб Зазыба павіс на той сасне, што за Кандрусевічавай хатай!
Кузьма Прыбыткоў таксама заварушыўся.
— Парфён праўду кажа,— падтрымаў ён Вяршкова.— Трэба памеркаваць.
— Ага, парахавацца трэба,— паклаў ручку пяром на чарнільніцу-двухдонку Іван Падзерын.
— А што тута рахавацца! — з пагардаю ў вачах паглядзеў на верамейкаўцаў Сідар Раўнягін.— Ета Дзяніс не падумаў, што прымушае пісаць. Пратакол такая рэч — у яго нікому не забароніш глянуць, дужкамі не закрыешся, дак от і скажа хто, можа, той камендант — значыць, Чырвоную Армію чакаеце, хлеб для яе запасаеце? А ну-тка пакажыцеся тады, якія вы смелыя!
Але Зазыба крутануў галавой і настойліва патыцкаў пальцам у паперу:
— Пішы, Хаміч, пішы, як я табе кажу! Тута ўжо не схаваешся! Дай навошта?
— Дак вайна ж цяпера,— пацiснуў у неўразуменні плячамі Кузьма Прыбыткоў.— Нездарма кажуць: у голад людзі намруцца, а ў вайну налгуцца.
...Усё гэта адбывалася ўчора, дакладней, сёння ўначы, а ўранку Зазыба таксама меў клопат падавацца за вёску ды мераць на палосы ў Паддубішчы калгаснае жыта.
Снедаў ён похапам, адно выпіў з акрайцам пазычанага ў Прыбытковых хлеба карэц халоднага, з сенцаў, малака. Марфа і яшчэ навалжылася наліць яму — нават стаяла з гарлачом напагатове, але гаспадар, як спаражніў карэц, то накрыў яго рукой.

Ранняя гамана на вясковай вуліцы хоць і надта нагадвалі колішняе жыццё — у Верамейках гэтак бывала заўсёды, як пачыналася жніво, аднак сёння ўсё здавалася калі зусім непатрэбным, то ўжо няйначай лішнім: чалавечыя галасы, беганіна ажно раздражнялі Зазыбу; у душы стаяла такое нядобрае пачуццё, быццам наменнік старшыні калгаса ў нечым падмануўся, быццам нешта не спраўдзілася, на што ён дужа разлічваў. Зазыба разумеў — людзі збіраліся і сёння рабіць тое, на чым трымаўся іхні жыццёвы ўклад, гэта значыць, ісці ў поле ды прыбіраць хлеб, а вось жа варушылася ў сярэдзіне нейкая крыўда на іх, нібыта не з яго дазволу ўчора складаліся маёмасныя спісы. Дзіва, але Зазыбу ажно як хацелася, каб раптам здарылася, што ніводны чалавек з усіх Верамеек, таксама з абодвух пасёлкаў, не паказаўся на полі: тае бяды, што пераспелая збажына зачакалася людзей на нівах. І нядобрае пачуццё, і недаверлівасць, і крыўда на аднавяскоўцаў былі можа таму, што вельмі багата ўклаў Зазыба за гэтыя гады і душы свае, і сіл у калгас, і сёння людзі меліся пабурыць не толькі тое, што створана было калектыўнай працай і адзіным жаданнем, але і ягоную мару...

Калі Зазыба выйшаў у завулак, за глінішчам, над асмужанай зямлёй, стаялі ажно тры сонцы: адно, вялікае — пасярэдку, два меншыя, акурат гумовыя мячыкі — па баках. Вялікае сонца мела вакол сябе бліскучы, але як пашматаны круг, на якім і трымаліся два меншыя сонцы,— яно было звычайнае, такое, якім выглядае штодня, а тыя, што збоку, былі пафарбаваны ў чырвоны і блакітны колеры: чырвоны па баках, павернутых да вялікага сонца, блакітны — на адваротных. Зазыба нямала пажыў на свеце, амаль кожную раніцу глядзеў на ўсход, дзе цяпер віселі тры няроўныя сонцы, аднак раней нічога падобнага бачыць не даводзілася яму. Спярша Зазыба падумаў, што гэта здаецца толькі, няйначай прывід, і ён пачаў плюскаць вачамі, матаць галавой, каб пазбавіцца яго, але дарэмна — сонцы быццам бы і ссунуліся трохі адно адносна другога, круг нават расплюшчыўся, аднак дзіўны малюнак не знік з неба. Тады Зазыба падумаў пра другое: значыць, нейкая прыкмета; кажуць, здараецца гэтак у часы бедстваў народных... Але якая — добрая ці благая? Сам ён не верыў у забабоны, аднак адразу прыгадаў — Марфа сёння перад самым Зазыбавым сняданкам стала расказваць у скрусе, што пасля дасвецця нібыта чула, як спявала на двары пеўневым голасам курыца. Гаворачы мужу пра гэта, яна ажно не ўтрымалася і заплакала, але хутка перастала, бо Зазыба паказаў тварам сваю нездаволенасць і пачаў паспешліва збірацца ў поле.

— Нешта ж няйначай во здарыцца,— казала ўжо з сухімі вачамі Марфа.— Раз яна запела не сваім голасам, дак здарыцца. Можа з Масеем тама... А можа, з намі... А можа, з Марыляй...— І спытала ў Зазыбы: — Як жа вы яе? Хоць пасялілі добра дзе, а то ўчора я пацікавіцца не паспела, дак?

— За поштай, у яўрэйскім доме пасялілі,— адказаў як з неахвотай Зазыба.

— А чаму не ў самога Шарэйкі?

— Ну, так мы рашылі...

Марфа паглядзела недаверліва на мужа, уздыхнула.

Тады Зазыба сам сказаў, каб неяк заспакоіць жонку:

— Дак ета ж можа не наша спявала. Ты ж не бачыла, якая спявала?

— Можа й не наша...

Марфе нібыта ўжо і самой не хацелася гаварыць пра гэта.

— Дак навошта тады душу вярэдзіць? — буркнуў яшчэ Зазыба.

Але праз нейкі момант Марфа зноў сказала:

— Ад жа! — і махнула рукой.— Яны цяпера нешта саўсім распеліся, етыя куры... Во, Куліна Вяршкова таксама казала, і ў іх бытта пела.— Памаўчала і дадала: — Канешне, каб ведаў, якая спявала, дак ужо не пашкадаваў бы па етакім часе. Можна было б пакласць на парог.

— А я так і не ведаю, як ета вы, бабы, робіце,— усміхнуўся Зазыба.— Чуў, што на парог кладуць курэй, калі тыя спяваюць не сваім голасам. Нават матка мая, помню, секла. Казалі тады, што пампрэ нехта свой, а памёр Кузьмоў брат цераз дарогу. Да і то няскора.

— Дак можа не так што зрабілі, як трэба,— пачала тлумачыць Марфа.— Трэба спярша памераць самой курыцай, бы аршынам, ад кутняга месца да парога. Тады і стане ўсё ясна. Калі на парог ляжа галава — значыць, пампрэ хто ў хаце, а калі хвост, то за домам ужо...

— Ну, а Куліна мерала? — спытаў, як жартуючы, Зазыба.

— Дак яна таксама не прыкмеціла, каторая спявала.

— Ну, значыць і не трэба думаць. Во, учора сарока галаву дурыла пад вокнамі, а госця ж няма!

— Дак можа якая вестка будзе? Можа пра Масея?

— Ат,— махнуў тады рукой Зазыба, каб папярэдзіць жончыны слёзы,— яшчэ невядома каму лепей выйдзе, ці яму тама, ці нам во?

...Зазыба пачаў азірацца па баках, хацеў пабачыць каго, каб папытацца пра сонцы на небе, аднак ні ў завулку, ні на самой вуліцы ў Верамейках, як на тое, не было ні душы. Неўпрыкмет Зазыба засаромеўся — пэўна ж гэта вярзецца яму! — і рушыў па завулку да глінішча, дзе па беразе над ровам ішла сцежка ў Паддубішча.

Зямля за кароткі пагожы час паспела ажно падшэрхнуць, нават ноч гэтая, здавалася, не лажылася сваёй халоднай вільгаццю на яе. Ісці па сцежцы было прыступна і лёгка. Па правы бок сцежкі, перад тым як даступіць туды палыну, расла нейкая паўзучая трава, падобная сваімі каробачкамі на плюшч, і калі Зазыба чапляўся халявамі ботаў за яе, то пад цёмна-зялёным кажухом чулася ледзь не змяінае шыпенне.

Чым далей адыходзіў ад вёскі выгінасты роў, тым меней траплялася ў ім круглых пячурак, вырытых глінакопамі. Але затое з кожным крокам роў усё больш мялеў, за дно яго пачынала чапляцца шыпшына, тады раскідзісты, як запрэжаны ў што, бружмель, і, нарэшце, лугавая каліна, а на схілах, якія паступова станавіліся адхоннымі, здалёку кідаўся ў вочы брудна-ружовым цветам канапляны пасконнік.

Ніхто ў Верамейках не ведаў, якая сіла спершапачатку ўтварыла гэты роў, можа, некалі пеніўся тут ручай, але тады недзе павінен быў струменіць і ягоны выток. Між тым роў абрываўся, дакладней, пачынаўся раптоўна, на самым галым месцы, дзе не было ні крыніцы, ні нават звычайнай балацявіны. Няйначай, ручай той — калі ён сапраўды пеніўся тут — выбіўся аднекуль знячэўку і таксама не па сваёй ахвоце, як непатрэбны і незаконны на гэтым свеце, схаваўся пад зямлю, а можа не хапіла яго, і ён сцёк у лагвіну, якая па баравіковых верасах вяла скрозь лес да самае Бесядзі.

Зазыба тупаў па сцежцы і нібыта баяўся паглядзець на неба: у вачах як адбіліся тыя тры сонцы, дык і свяціліся, бы на экране, чырвона-сінімі плямамі недзе на задняй сценцы ў галаве. Але праз нейкі час сцежка вынырнула на так званую гуцянскую дарогу, што ішла ад коўрат на сярэдзіне вёскі, і тады Зазыба апынуўся адзін на

адзін з усходнім небакраем, але трох сонцаў ужо не пабачыў. Як і звычайна, на небе было адно сонца. Прапаў кудысь і той круг, што бліщчэў вакол яго і на якім трымаліся два меншыя сонцы. Затое вялікае сонца цяпер падпіралі чырвоныя слупы, і яно ляжала на іх, як казачная істота.

У Паддубішчы ўжо было поўна народу. Зазыба нават здзівіўся, што ў Верамейках яшчэ столькі яго: апошнім часам, як у восеньскую золь, усе сядзелі па хатах, таму можна было падумаць, што вёска апусцела не менш як напалову ад даваеннае. Недзе яно і сапраўды было так, бо мужчыны з вёскі пайшлі па колькіх мабілізацыях амаль усе, за выключэннем старых ды белабілетнікаў, але на поле выйшлі падлеткі — шаснаццаці-семнаццацігадовыя хлопцы-камсамольцы, цяпер яны браліся быць замест бацькоў гаспадарамі, хоць пакуль і не адчувалі сябе вольна паміж дарослых, а стаялі пры боку сваіх мацерак, якія прывялі іх ледзь не сілком сюды.

Дзіва, але без абрадавай песні сёння таксама не абышлося — акурат у сапраўдныя зажынкі, Рыпіна Ціткова сустрэла Зазыбу яшчэ на краі нівы:

А што ета ў полі гудзець?
Наш Зазыба-пасол ідзець,
Вясёлыя весці нясець!..

Старая пэўна блазнавала, спяваючы гэта, але Зазыба раптам нахмурыў лоб, ссунуўшы бровы на пераноссі:

— Ты яшчэ ў скокі пусціся! — сказаў ён.

Рыпіна адчула дакор у яго тоне, пляснула, бы вінаватая, рукамі:

— Дак ці ж ты забыў, Яўменавіч? Ета ж кажыннае лета так! Як першы сноп, дак і... Во, раней дак і з гарэлкай нават хадзілі зажынаць. Бывала першы сноп паставіш, а тады за пляшку адразу...

Жанчыны — іх стаяла багата тут з абодвух канцоў вёскі — засмяяліся з Рыпіных слоў, быццам таксама хацелі пераканаць у нечым намесніка старшыні калгаса. Але той не прымаў іхняй вясёлай узрушанасці. Як і ў хаце, калі снедаў, у душы яго зноў стаяла раўнівае пачуццё, і ён ажно не мог глядзець на знаёмых кабет, было жаданне не затрымацца каля іх і прайсці міма. Тым часам Рыпіна Ціткова не зводзіла з Зазыбы вінаватых вачэй.

— Дак ты ж і сам,— казала яна,— калі старшынёй быў, ставіў гарнец бабам за першы сноп.

— Некалі я вам ставіў, а цяпера вы мне павінны паднесці,— як дзеля адчэпкі кінуў бабам Зазыба.

Па правы бок ад дарогі нехта варушыўся ў жыце — няйначай, ужо смурыжыў сярпом. Зазыба прыўзняўся на дыбачкі, каб угледзець.

— Ета Гаўрыліха,— падказалі кабеты.

Зноў сярод жанок пачуўся смех, а Драніцава Аксюта, якая стаяла на абочыне ў лапцях, сказала як у здаўнелую помсту:

— Прывыкла за мужыком уладаць, дак і цяпера закону няма ёй!

Зазыба ступіў на травяністы копчык і абочынай, уздоўж заплылай разорыны, ад якой пачынаўся засеў, падаўся да жанчыны, што, не зважаючы на галасы, то згіналася, то выпросталася ў жыце. Сапраўды, то была Гаўрыліха. Пакуль верамейкаўцы збіраліся ў гурты ды гаманілі, абмяркоўваючы вясковыя навіны, а больш — тое, што павінны былі сёння рабіць, Гаўрыліха паспела нажаць снапоў на цэлы ўмалот на таку, займаючы паласу як найшырэй. Аксюта Драніцава дарэмна казала — жанчына гэтая ніколі не «ўладала», хоць

была замужам за чалавекам, які доўгі час працаваў старшынёй суседняга з Верамейкамі сельскага Савета, бо ў хаце мела багата малых дзяцей, здаецца, пяцёра ажно, і ёй ці было калі нават адысці ад ночваў. Цяпер яна таксама была цяжарная. Але прывяла свой вывадак поўны, і дзеці, адно драбней за другое, распаўзліся ў забаве па калючым іржэўніку, а два большыя хлопчыкі — старэйшаму, Хведзьку, добра калі споўнілася чатырнаццаць гадоў,— памагалі маці ў рабоце, вяжучы саломеннымі перавясламі цяжкія снапы. Зазыба падышоў крокаў за шэсць да Гаўрыліхі, пастаяў, не падаючы голасу, колькі моманту, быццам хацеў паназіраць, як спрытна і нізка рэжа яна сярпом, пасля ступіў яшчэ трохі наперад і сказаў ціха, з папрокам:

— А Хадоска дак нават дачакацца не магла!

Кабета глянула з-пад рукі на Зазыбу, выпрасталася.

— Дак...— вымавіла яна ў разгубленасці.

— Я кажу, не магла дачакацца, пакуль дзяліць пачнем,— сказаў другі раз Зазыба.

— А чаго мне чакаць? — раптам перамянілася ў твары Гаўрыліха і ўжо нібы заззлавала: — Чаго я з імі во дачакаюся? — Яна паказала на дзяцей.— Колькі ўхаплю сярпом, дак і маё!

— Як у той казцы,— усміхнуўся Зазыба,— колькі аббягу зямлі, тая і мая.

Гаўрыліха не адказала. Апранутая, як назнарок, у лахманы, з вялікім жыватом, яна стаяла з растапыранымі рукамі на выжатым лапіку і падобна была на пудзіла, што выстаўляюць на гародах ад птушак. Меншыя дзеці яе тым часам абступілі ўжо намесніка старшыні калгаса і, ледзь не трымаючыся за боты, з цікаўнасцю пазіралі ўгору, нібыта лавілі пагляд ягоных вачэй. Затое памочнікі матчыны стаялі наводдаль натапыраныя, мусіць, з крыўдаю думалі: маўляў, гэта крычыш ты на нас цяпер, бо бацькі няма, на вайне, а то б не пасмеў праганяць з поля!..

Зазыба і дагэтуль ішоў да Гаўрыліхі без малое злосці, проста хацеў паўшчуваць, што палезла з сярпом абы-куды, не падумаўшы, дзе выпадзе на яе двор паласа, а тут убачыў столькі дзіцячых вачэй і ваганят, скіраваных з дакорам і неўразуменнем на яго, і здрыгануўся сэрцам.

— Ну, а калі тваё, што нажала во, да пападзе каму другому? — сказаў ён, тлумачачы.

— Як ета?

— Мы ж дзяліць зараз усё поле будзем, дак... калі табе паласа тута не выйдзе?

Жанчына адчула, што Зазыба сам ці не збянтэжаны гэтым, адпусцілася, памякчэла голасам.

— Неяк жа тады ў палажэнне трэба ўвайсці,— ужо лісліва пачала яна.— Не магу ж я з другімі раўняцца, бо дзяцей етых ажно во колькі, плойма цэлая, дак... Ты ж Гаўрылу майго ведаеш, помніш, дружылі дайжа?..

Мусіць, недалёка было да жаночых слёз.

— Не хвалюйся, не пакрыўдзім,— паспяшаўся тады супакоіць цяжарную кабету Зазыба.— Гаўрылавых дзяцей не дадзім у крыўду. Але жаць тута, Хадоска, перастань. Няма чаго надрывацца, бо невядома каму пасабляеш.

Зазыба з вінаватым выглядам падміргнуў мурзатым Хадосчыным дзецям і бокам, баючыся наступіць на якога, выйшаў з іхняга кругу, а тады расхінуў перад сабой сцяну вырасла́га, бы на кучках, жыта і рушыў па ім напрасткі да другой дарогі, што была на краі нівы

і аддзяляла яе ад свойскіх гародаў, утвараючы жытні трохкутнік. Зерне на каторых каласках ў трохкутніку было ўжо аж чорнае, а з якіх дык і павыпадала на зямлю, і Зазыба са шкадаваннем падумаў, што сёлета не толькі не давядзецца як мае быць распарадзіцца ўраджаем, аднак і страціць багата яго. Тым не менш калоссе было тугое, у ім яшчэ хапала тае хлебнае важкасці, якую адчувае чалавек нават у часе хады, калі яно хвошча па твары, лапоча па закарэлым адзенні на грудзях.

Верамейкаўскія дзядзькі, сярод якіх стаялі і пасялкоўскія, адасобіўшыся ад жанок, гаманілі на дарозе, і Зазыбу, пакуль клычыў нагамі густое жыта, былі відаць іхнія галовы.

— Каторыя, мусіць, дак і начавалі тута! — усміхаючыся, сказаў Іван Падзерын, калі намеснік старшыні калгаса нарэшце выйшаў на абочыну.

Зазыба не абазваўся. Дагэтуль яму рупіла адно — дазнацца спярша ў дзядзькоў, ці бачыў хто нядаўна на ўсходзе тры сонцы, але Падзерын сваёй кплівай заўвагай, здаецца, выбіў з галавы запытанне. Зазыба павітаўся за руку з мужыкамі, скоса глянуў на татарына Рахіма, які сядзеў на капцы, трымаючы на правым плячы вінтоўку. Няйначай, падумаў Зазыба, Раман Сёмачкін прывёў паліцэйскага сюды паўмысна, каб стварыць псіхалагічную насцярогу. Як і ў той дзень, калі верамейкаўцы першы раз пабачылі яго на бёрнах ля стайні, Рахім сядзеў абыякавы да ўсяго, але таксама з ранейшай зацятасцю на скуластым твары, акурат з насцярожанай рашучасцю — адно загадай яму, і ён зробіць усё, што трэба будзе: нездарма казалі ўжо, што Рахім паказаў сябе, можа, самым заўзятым паліцэйскім у Бабінавічах.

— Ну што, пачнем? — знарок весела кінуў мужыкам Зазыба.

— Да ўжо ж...— плаксіва пазіраючы нявыспанымі вачамі на сонца, матнуў галавой Кузьма Прыбыткоў.

Тады сказаў сваё Раман Сёмачкін:

— Мы яшчэ пабачым, як вы тама падзялілі ўсё!

— Рашылі правільна,— кінуў Раману Парфён Вяршкоў.

— Тады навошта было запірацца ў канторы? — пайшоў у наступ Сілка Хрупчык: гэтага, здаецца, больш за ўсіх укалола, што не паклікалі ўчора ў кантору.

Зазыба, хмурачы лоб, пачакаў, пакуль улягуцца нездаволеныя галасы, затым узяў з рахункаводавых рук складзеныя спісы, разгарнуў.

— Рашылі правільна,— павысіў ён голас, паўтараючы Парфёнавы словы, і дадаў: — Дзялілі на душы.

— Ета дзела! — заківаў галавой, як узрадаваны, Сілка Хрупчык.

— Узялі даваенныя спіскі, — гаварыў далей Зазыба, — да і пройшліся па іх, ад двара да двара.

— Значыць, і на тых давалі, каго няма цяпера ў Верамейках? — здагадаўся і заплюскаў вачамі Раман Сёмачкін.

— І на тых,— не адрываючыся ад папер, адказаў быццам у задуманасці Зазыба.

— Дак чаму? — высунуўся наперад стары Ціток.

— Бо так справядліва будзе! — з незалежным выглядам буркнуў Парфён Вяршкоў.

— Але тады адны хлеб будуць есці,— як не закрычаў Раман Сёмачкін,— а другія дак зубы на паліцы трымаць?

— Во-во! — учапіўся за Раманавы словы Сілка Хрупчык, мусіць, шкадуючы ўжо, што незнарокам пахваліў быў праўленцаў.— Ета ж выходзіць, што Гапка Лапэзава атрымае паласу большую, чым Сілка.— Ён гаварыў пра сябе, як старонні.— У Гапкі трое сыноў, і ў Сілкі трое. У Гапкі мужык, Лапэза, а ў Сілкі жонка, Хрупчыха. Здаецца, па-вашаму, так? Але Сілкавы дак усе дома, а Гапка цяпера адна на ўвесь двор!

— Гапчыны на вайне,— сказаў Парфён Вяршкоў. — І мужык, і хлопцы. Дак пра ета таксама няварта забываць.

— Але ж есці не просяць! — працяў яго раззлаваным позіркам Сілка Хрупчык.

— Нешта вы тута не дадумалі,— не пераставаў падаграваць вяскоўцаў Раман Сёмачкін: яму ажно не месцілася ў ватоўцы.

— Канешне, не дапёрлі,— бадай, не зусім свядома, але далучыўся да яго Ціток: старому, як напраўду, то ўсё роўна было, ён аднолькава меў бы ад дзяліцьбы пры ўсіх варыянтах, бо заўсёды жыў толькі з Рыпінаю.

З гаваркіх ды настырных адзін Мікіта Драніца не прымаў удзелу ў спрэчцы —круціў вялікай галавой, быццам не толькі не дачуваў, але і да канца не разумеў аднавяскоўцаў, хоць Зазыба здагадваўся, што той няйначай пабег яшчэ ўначы з калгаснай канторы да Брава-Жыватоўскага, адсутнасць якога паміж людзей цяпер дзівіла.

— Не дадумалі, не дадумалі,— робячы нібыта здзіўлены твар, круціў галавой Раман Сёмачкін.— Яно ж праўду кажа Сілка, Лапэзіха пасля такой дзяльбы будзе хлебам раскідвацца, а Сілку дак хоць торбы заказвай шыць.— Ён павёў вачамі на Зазыбу.— Што на душы дзяліць будзем, на ета мы згодны, але толькі каб на тыя, якія дома цяпера жывуць.

— Будзем рабіць так, як надумалі на праўленні, — вяртаючы Падзерыну спісы, непахісна сказаў Зазыба.

Але Сілка Хрупчык не хацеў слухаць.

— Якое ў вас тама праўленне было! — з пагардай паморшчыўся ён.

— І праўда, тры чалавекі, дак ета не праўленне! — зноў падаў голас стары Ціток.— Во, бывала, пры Чубары!..

Здавалася, гэта найбольш узбурыла Зазыбу, і ён рашуча секануў у паветры рукой:

— Раз вы лічыце, што намі былі дапушчаны парушэнні, дак завіце тады ўсіх сюды! Тута, ля етага капца во, будзе вам і агульны сход, і праўленне зараз!

XII

Яшчэ дыхаў недзе доктараў мозг, а Чубар кінуўся ў роспачы, хоць, можа, болей са страху, на край схону — сціскаючы вінтоўку і зусім не адчуваючы яе ў руцэ, ён з'ехаў нагамі наперад па абрывістым схіле і апынуўся якраз на той дарозе, па якой прыйшоў з-за Бесядзі ваенурач. Патрывожаны пясок на адкрытым і выветраным схіле пасыпаўся ўніз, але Чубар шоргату не чуў: лучыў як далей адбегчыся ад таго месца, дзе адбылося забойства. Пра тое, добра ён зрабіў ці не, стрэліўшы ў чалавека, які неспадзявана кінуўся наўцёкі, у галаве не стаяла, ды і ці можна было ў такім стане прыйсці да якой пэўнасці.

Хоць Чубар і ахоплены быў гарачай тлумнасцю, але дарогу выбіраў акурат, гэта значыць, не памкнуўся праз увесь луг да ракі, дзе была Антонаўка, а цаляў у той бок, куды клаўся ягоны цень, якому

ён, сігаючы з усяго спрыту, ледзь не наскокваў на галаву: наперадзе відаць быў невялікі, як астравок, бярозавы гай, мусіць, адзін з тых, што, уратоўваючыся ад плуга, часам застаюцца неяк паміж сенажаццю і ворнай зямлёй.

Нейкі час Чубар бег, нават не адчуваючы свайго цела. У вушах, можа яшчэ ад стрэлу, калыхаўся балючы звон. Здавалася, зусім дзеравянелі ногі. Але паступова замест гарачай тлумнасці, што засціла вочы, і гэтага звону, які ажно распіраў вушы, у сярэдзіне, зусім як жывая, пачала варушыцца млосная прытарнасць, і Чубар, нібыта наперакор сабе запавольваючы бег, раптам паляцеў потарч у высахлую копанку, дно якой было зацягнута ліпучай цінай. Здарылася гэта ўжо амаль на краі лугу, калі да бярозавага астраўка заставалася не болей сотні метраў... Выбраўся Чубар з копанкі спалатнелы і абыякавы да ўсяго ад унутранай спустошанасці, акурат звер пасля хваробы ці залечвання ран. Хістка стаўляючы ногі і валочучы за рамень вінтоўку па траве, ён патупаў далей па лузе, беручы перад сабой за арыенцір белую кару маладых бяроз. Калі ён нарэшце апынуўся там, то адразу лёг грудзьмі на дол, паклаўшы правай шчакой халодную галаву на мяккі сівец. Праз колькі хвілін у галаве прасвятлела, быццам разднела дзе, і чырвоныя мятлушкі, што пырхалі дагэтуль перад вачамі, паляцелі прэч. Але па-ранейшаму грукала, быццам драўляным пранікам па зямлі, патрывожанае сэрца.

Сонца яшчэ стаяла высока, і кусты, што раслі вакол бярэзніку, не засланялі яму высвечваць крамяныя шапкі бардовых падасінавікаў, якія багата дзе выпіналіся з папараці, закіданай леташнім хлабыззём.

Пра ваенурача, што паваліўся ад яго стрэлу на схоне, яшчэ амаль не думалася, можа з тае прычыны, што гэтак выпетрала нечаканае нервовае ўзрушэнне. Чубар адно глядзеў перад сабой — паўзверх злямцаванага мурагу, бо нават заплюшчыць вочы не адважваўся, і ўсё, што трапляла ў поле зроку, успрымаў як нешта нерэальнае. Але вось на бярозавы вываратень, што быў крокі за два ад яго, выпаўзла шэрая яшчарка, і тады Чубару, нарэшце, свядома кінулася ў вочы, што тая не мае хваста — няйначай адкінула, трапіўшы нейкім чынам у небяспеку, затое цяпер стала падобная на жабу-рапуху: гэтак жа хаўкала ротам, трасучы адвіслым падбародкам, і бяздумна талопіла вочы. Чубару зрабілася гідліва глядзець на яе. Ён паварушыўся. Ды яшчарка не спалохалася, не саскочыла з вываратня. Тады Чубар адвярнуў ад яе галаву і ўжо не стрымаўся, павёў вачамі далей. Тут, на гэтым бярозавым астраўку, аказваецца, быў свой свет, сваё жыццё, і з'яўленне чалавека зусім не парушыла яго. I зноў, ужо другі раз за бясконца доўгі для яго сённяшні дзень, Чубар пачаў з цікавасцю назіраць за так званымі ніжэйшымі істотамі, жыццё якіх, можа, не менш было загадкавае і поўнае нягод ад людскага. Але цяпер гэтае як міжвольнае параўнанне ў ягонай галаве набыло амаль закончаную асэнсаванасць, асабліва пасля таго калі ўбачыў, як па камлі бярозы поўз угару рагасты вусень, які нават не здагадваўся, што з макаўкі за ім сачыў лесавы жаваранак...

Чубар ляжаў у здранцвелай нячутнасці свайго цела — дзіўна, але ўсё магутнае тулава яго нібы паралізавана было чым, і доўга не спрабаваў стаць на ногі. А як нарэшце падняўся, то адразу прыхінуўся плячом да дрэва. Ды дарэмна асцерагаўся — ногі ўжо моцна трымалі яго на зямлі.

Ад ракі, якая цякла ў гэтым месцы метраў за трыста, цераз кусты тхнула ёдам.

Бярозавы астравок, на якім знайшоў Чубар часовы прытулак, ляжаў паміж лугам і яравым клінам: адразу за крайнімі дрэвамі пачынаўся здзірванелы ўзмежак, парослы быльнікам. Бадай, па ім і трэба было падавацца адсюль, бо, як Чубар разумеў сабе цяпер, да Верамеек заставалася кіламетраў трыццаць. Прынамсі, можна было не хваляваецца — Верамеек у кожным выпадку не прамінеш нават з завязанымі вачамі, абы ішоў паўз раку. Да таго ж, пільнай патрэбы адразу ісці ў Верамейкі не было, даволі спярша зайсці ў Мамонаўку, да Аграфены Азаравай, а гэта ўжо скарачала ўвесь шлях кіламетраў на сем, бо да пасёлка вяла дарога проста з Малога Хоцімска.

Чубар, як і кожны так званы ўдзядзелы халасцяк, вядома, таксама не абыходзіўся без жанчын. Але няйначай з тае прычыны, што даволі часта пераязджаў па рабоце з аднаго месца на другое, сувязь з жанчынамі была ў яго выпадковая, нават не пакідала глыбокага следу ў душы, не кажучы ўжо пра высокія пачуцці. Праўда, Чубар таксама перажыў сапраўднае каханне — не без таго, і яму напаткаўся ў жыцці чалавек, які паланіў усяго. Было гэта першы год, калі вучыўся на саўпарткурсах. Там ён сустрэў прыгожую дзяўчыну, якую звалі Фаінай і якая перад тым працавала ў палітаддзеле машынна-трактарнай станцыі ў Аршанскім раёне. Ды каханне тое было зусім нядоўгае: дзяўчына паехала аднаго разу да бацькоў і трапіла на чыгуначным пераездзе пад таварны цягнік. Жалобу па ёй Чубар насіў ажно колькі гадоў... Але выйшла пасля так, што стаў неразборлівы ў адносінах з жанчынамі. Апошняй была мамонаўская Аграфена. Моцнага пачуцця да яе Чубар тады не меў. Але цяпер, за час гэтай сваёй непрыкаянасці, адчуў раптам штосьці зусім новае да Аграфены. I не адзін раз па дарозе ўжо ўяўляў сабе, як прыйдзе, нарэшце, у Мамонаўку, і ўзрадаваная Аграфена ўзбегаецца за гародамі, каб напаліць у лазні.

Схон, на якім зусім нядаўна разыгралася трагедыя, узвышаўся па правы бок, хапала адно павярнуць галаву, каб убачыць знаёмыя сосны на ім, але ў Чубара як не ставала рашучасці...

Пасля стрэлу ў вінтоўцы яшчэ заставалася гільза ў патронніку, і Чубар зусім самохаць клацнуў затворам. Бліснуўшы, гільза скокнула ўгору, адляцела крокі за два ўбок. Парахавы дымок, які тады не паспеў вытхнуцца ўвесь, заблытаўся цяпер маленькім жоўтым воблачкам між зялёнай травы.

Час быў ісці далей. Чубар ступіў на ўзмежак, і, не азіраючыся, зашастаў нагамі па быльніку, які ўжо стаў руды. Неўзабаве ўзмежак пашырэў і неяк амаль неўпрыкмет перайшоў у звычайны лог з пасохлай белай канюшынай. Лог быў аслонены — з аднаго боку, якраз ад Бесядзі — ракітавымі кустамі, і чалавека нельга было ўбачыць з тых дзвюх вёсак. Але ж па гэты бок ракі маглі трапіцца другія вёскі!..

Бадзянне па чужых ваколіцах шмат чаму навучыла Чубара. I хто-хто, а ён то ўжо няйначай мог расказаць каму, як трэба прыходзіць у незнаёмыя вёскі, каб пазбегнуць небяспекі. Сам Чубар рабіў гэта цяпер звычайна надвечар, калі ў вёсцы наставала нарэшце стомленая сцішанасць. Але перад тым ён доўга цікаваў за вуліцай паміж сялянскіх двароў з якой-небудзь схованкі. Здавалася б, зусім няхітрая навука, аднак да яе Чубар даходзіў праз вялікую, амаль інстынктыўную насцярожлівасць. Праўда, тут маглі мець значэнне таксама асабістыя Чубаравы якасці. Але ўжо напэўна, што насуперак ранейшым уяўленням ён асцерагаўся прасіць сабе прытулку альбо кавалка хлеба ў так званых бедных ці багатых хатах. Самым надзейным было выбіраць у вёсцы тыя сялянскія двары, якія не кідаліся табе вонкавым выглядам. Гаспадары ў такіх хатах звычайна прымалі без асаблівай перасцярогі — не скардзіліся на нястачу, шкадуючы накарміць, і не

паглядалі скоса, загадваючы наперад. І, бадай, самае павучальнае адкрыццё зрабіў Чубар тады, калі пераканаўся, што ў тых вёсках, дзе паспелі пабываць немцы і стварыць так званую адміністрацыю, акружэнцаў і розных «бадзяг» пасылалі калі не проста да бургамістра ці старасты, то ўжо да былой старшыні з кучай дзяцей няйначай. Што да старасты ці бургамістра — тут зразумела. Брала сваё даўняя звычка вясковых людзей выбіраць на розныя кіраўнічыя пасады памяркоўных мужыкоў, каб не мець пасля лішніх згрызот (дарэчы, фашысты таксама спярша падтрымлівалі сярод сялян свабодную выбарнасць), а вось чаму накіроўвалі да «старшыніх», Чубар доўга не мог даўмецца.

Былі ў Чубара і іншыя назіранні над жыццём ва ўмовах акупацыі, хоць тая пакуль не лягла ўсім сваім цяжарам. Праўда, багата якія з гэтых назіранняў патрабавалі яшчэ праверкі. Аднак Чубара ўжо багата што пачынала бянтэжыць. Напрыклад, вельмі незразумелай была яму недаверлівая маўклівасць людзей. Чым далей ён адыходзіў ад лініі фронту і паглыбляўся на тэрыторыю, занятую ворагам, тым мацней адчуваў яе.

Прыгадваючы свае сустрэчы з людзьмі, Чубар успомніў таксама, як прабыў адну раніцу сярод жней. Тыя завіхаліся з сярпамі ля ўскраю лесу, жалі калгаснае жыта. Вёсачка, з якой яны былі, таксама стаяла пры лесе, але трохі наводдаль ад дарогі, што вывела Чубара на тое поле. Кабеты заўважылі чалавека з вінтоўкай, пасталі і пачалі ўглядацца з-пад локцяў. Першая да Чубара, калі ён спыніўся нарэшце на іржышчы, падышла рухавая і вясёлая з твару жанчына сярэдніх гадоў. Вочы яе, здавалася, ніколі не хмурнелі.

— Глядзіце, бабы, хто да нас прыйшоў! А мы думалі ўжо, адным векаваць давядзецца!

Яна акурат сыпала словамі. Смяялася сама і нібыта прымушала смяяцца другіх. Можна было падумаць, што сярод гэтых вясковых кабет, як у тым бабіным царстве, наогул была забаронена самота, а гаспадыні, як маладзейшыя, так і старэйшыя, яшчэ недзе да вайны папраганялі ад сябе мужыкоў.

Можа, зусім за лічаныя хвіліны Чубар быў і накормлены, і напоены, адно толькі спаць не пакладзены. Жанчына, што першая загаварыла з ім, была старшынёй мясцовага калгаса. Гаспадарку яна прыняла зусім нядаўна, можа, паўмесяца таму, а да таго была ў калгасе так званай незамужняй актывісткай. Чубар калісьці таксама нямала вылучаў такіх жанчын — за тое, што на сходах выбіралі членамі ў розныя камісіі, у вёсках іх называлі «членкамі»: напрыклад, Полька-членка, Лёкса-членка і г. д. Калі Чубар сказаў, што і ён працаваў старшынёй калгаса, жанчына ажно пляснула рукамі.

— Вось добра! Гэта ж вас як ветрам нагнала.— І пачала ледзь не ўшчуваць: — Хопіць ныкаць па кустах! Бярыце ад мяне калгас!

Чубар, блазнуючы, замахаў рукамі:

— Пашкадуйце! — Але тут жа зрабіў строгі твар, сказаў: — У самой жа, бачу, няблага выходзіць.

Жанчына пасля гэтага як сумелася, задумліва ўздыхнула:

— Гэта здаецца. А як на паверку, то... Весялю-весялю сваіх баб, а самой тым часам ажно плакаць хочацца. Не, я папраўдзе, станавіся ў нас за старшыню,— ёй, мусіць, лягчэй было звяртацца да Чубара на «ты».— І зброя вось у цябе...— Яна паглядзела на вінтоўку так, нібыта сапраўды надавала гэтаму рашаючае значэнне.

Чубар зноў паспрабаваў адбыцца жартам — маўляў, навошта яму другі калгас, калі ён ужо ўцёк ад аднаго? Тады жанчына павяла вачамі вакол, сказала:

— Ужо другі дзень жнём... калгасам...

Чубар спытаў:

— А немцы?

— Яны ў нас яшчэ пакуль праездам усё.

Чубар зноў спытаў:

— А як пажнеце, а яны возьмуць ды забяруць зерне ад вас?

— Ім жа не забароніш! Раз прыйшлі, значыць...

— Тады навошта наогул жаць?

Але жанчына на гэта не адказала, адно з дакорам паглядзела на Чубара і зноў нібыта павесялела.

— Так вось, калгасам, і жывяцё? — спытаў праз нейкі момант Чубар.

— А нам іначай не выпадае. Мужыкоў жа ў вёсцы зусім няма. Нават старых мабілізавалі. Засталіся адны дзяды. Дык што нам пасля, бабам, выдумляць? Будзем жыць як набяжыць.

Гаманілі яны гэтак доўга — Чубар давольны быў, што зноў прытарнаваўся на час да людзей, тыя таксама нічога не мелі супроць, наадварот, пры чужым ды неблагім чалавеку не толькі душу можна адвесці, а і працаваць быццам спарней...

Мясцовасць паўз Бесядзь была няроўная — то над усім узвышалася ўзлобкам, парослым дробналессем, па краях якога відаць пясчаныя плешавіны, акурат пасля апоўзняў, то цераз жоўтае поле нібыта прагіналася раптам, утвараючы глыбокую расколіну, якая нагадвала высахлую дзебру.

З адной такой дзебры нарэшце вынырнула стаптаная сцежка і павяла Чубара паміж кустоў па хвойніку, на краі якога скончыўся лог. Але ў тым месцы, дзе паабапал сцежкі стаялі — як падняць чалавеку руку — маладыя елкі, дарогу перагарадзіла вялікая, бы нацягнутая з суравых нітак, павуціна, якая ў лясным сутонні, здавалася, блішчэла. Чубар прыкмеціў яе яшчэ крокі за два і ажно спыніўся, як у той казцы. Павуціна, можа ад парушанага паветра, калыхнулася. Як зачараваны, зрабіў Чубар яшчэ крок наперад. Гаспадара, які назнарок сплёў паміж елак гэты адмысловы карунак, не было дома. Адны ахвяры яго — мусіць, даўно нежывыя восеньскія мухі — віселі, заблытаныя на павуціне. «Значыць, даўно не хадзілі тут ні чалавек, ні звер»,— падумаў Чубар. Ён наважыўся быў парваць локцем павуціну, каб пайсці далей, ды нечага стрымаўся, нібыта ў забабонным страху. Тады саступіў у маладым хвойнік і, аберагаючы рукой твар, пачаў прадзірацца скрозь яго, каб абмінуць павуціну і ўзысці пасля зноў на сцежку. Аднак ужо лягчэй было падраць на сабе адзенне, скрывавіць рукі і твар, чымсьці патрапіць на яе: дужа густа стаялі тут адна каля другой маладыя елкі. Таму Чубар збочыў яшчэ, дзе раслі вялікія дрэвы, і колькі часу вольна ішоў паміж імі. Убачыўшы чалавека, кінулася ад пагрызенага баравіка доўгая, быццам надвязаная чым, вавёрка. Недзе мякка зашпокаў па кары дзяцел. Нарэшце Чубар убачыў верасовую прагаліну, павярнуў туды — прагаліна пэўна ўжо выведзе яго на сцежку. І праўда, не зрабіў ён і паўтараста крокаў, як вачам адкрылася сцежка. Яна ўжо выпрасталася і спускалася з горкі: там, над непрыкметнай рачулкай, якая няйначай упадала ў Бесядзь, былі перакінуты дзве кладкі. Вада ў рачулцы была чамусьці дужа цёмная, як палітая чым, і наўрад ці толькі цень ад кустоў ствараў гэтае ўражанне. Гледзячы пад ногі сабе, Чубар мінуў кладкі, якія ажно ўгіналіся пад ягоным цяжарам. Густы хвойнік, па якім Чубар ішоў да самага лугу, тут канчаўся: адразу за кустамі на ўсю шырыню развінулася поле. Непадалёку на

ім стаяла нейчая сядзіба — старая, з нізка пасаджанымі вокнамі ды памшэлай страхой хата, пад якой туліўся свіронак пры хлеве, тады сад, што зусім не меў агарожы і, нарэшце, так званы гарод, але ўжо абнесены шырокімі абапалкамі і сукаватым жардзём. Трохі наводдаль — як прабегчы на адным дыханні — кідаў на зямлю цень другі сад, аднак пры гэтым ніякіх гаспадарчых пабудоў не было. Тут, мусіць, стаяў населены пункт, які ці то пачалі звозіць, ды не скончылі, ці наогул людзі паехалі жыць адсюль у іншае месца.

Чубар ішоў і ўглядаўся ў сялібу — здаецца, небяспека не пагражала. На гародзе была пакапана бульба, а на галым месцы, з якога пазносілі бульбоўнік на плот, ляжаў вялікі гарбуз. На падворку, адкрытым з усіх бакоў, ганяліся адзін за адным маладыя пеўнікі — яшчэ з ломкімі, таму ажно непрыемнымі галасамі; такія асабліва смачныя бываюць з маладой бульбай, маласольнымі гуркамі і кропам... Але з-за хаты раптам выйшла на падворак накукшаная кабета — мажная, з мускуламі на шыі і зямлістым тварам. Яна нават не прыгледзелася да незнаёмага чалавека, а забухкала адразу, быццам у трубу, нізкім, акурат балотным, голасам:

— Ідзі адсюль, прахадзі, а то ў нас і без цябе ўжо хапіла!..

І выгляд, і голас яе былі такія, што Чубар не мог памыліцца — гэта яго не столькі папярэджвалі пра штосьці небяспечнае, што магло б здарыцца, калі ён сапраўды ўзыдзе на падворак, колькі праганялі, як таго коршуна, які пачаў кружыць над дваром, прэч.

Збянтэжаны, Чубар нават не ўсчынаў гаварыць: моўчкі, быццам з падцятым хвастом, абыходзіў сялібу, адчуваючы, як на скронях набухалі жылы пад скурай.

Жанчына тым часам стаяла на падворку, цікавала з-пад ілба за кожным Чубаравым рухам.

У садзе, які абмінаў Чубар, стаялі вуллі. Каля абвошчаных лятковых шчылін там мітусіліся пчолы. Але на дрэвах пладоў не было — няйначай сёлета сад ялаваў. Адны пабурэлыя слівы грувасціліся на напятых галінах, ды чырванелі на мяжы жытнёвага поля садовыя рабіны.

Не паспеў Чубар прайсці паўз сады — дарэчы, хацішчаў на полі было больш, можа нават, за дзесяць, але астатнія не мелі садоў, таму і не кідаліся вачам здалёк,— і падняцца на ўзгорак, што пачынаўся ці не адразу за жылой сялібай, як убачыў забітага ваўка. Той ляжаў на калёснай дарозе, ужо амаль на самым скрыжаванні, якое было ўтворана гэтай калёснай дарогай і бальшаком, што ішоў ад Бесядзі. Абмінуць ваўка не было як, і Чубар падышоў да яго зусім блізка. Забіты звер нечым, можа сваёй прыгожай сівізной, нагадаў раптам... ваенурача. Ад гэтага параўнання, а дакладней — ад гэтае недарэчнае згадкі Чубар ажно заплюшчыў вочы і здрыгануўся. Аднак сівыя абрысы прывіду, прынамсі, так хацелася спадзявацца, яшчэ з большай выразнасцю адбіліся ў цёмным прадонні вачэй. Тады Чубар скочыў цераз ваўка і рынуўся на злом галавы па дарозе да бальшака.

Мусіць, як і ўсе больш-менш прыгодныя дарогі цяпер, бальшак таксама выглядаў наезджаным аўтамашынамі. Адно што не хапала сёння руху на ім. Але то з'ява была няйначай часовая. І Чубар, як толькі выбег на скрыжаванне, кінуў хуткім позіркам у два канцы бальшака. У тым канцы, дзе павінна была цячы Бесядзь, штосьці чарнела на абочыне, як абгарэлы карабок. Чубар прыўзняўся на дыбачкі, каб лепей бачыць, але пазнаць не пазнаваў: да карабка яшчэ было не меней паўкіламетра.

Супроць карабка, але па другі ўжо бок бальшака, высіўся над полем шырокім голлем дуб.

Як не ў палахлівым утрапенні, Чубар патупаў да Бесядзі, і неўзабаве яму стала відаць усё, што заставалася дагэтуль скрытым ад вачэй — за ракой, на самым далёкім плане шырокая лугавая пойма, за якой сінеў, быццам прарэзаны бальшаком, лес, пасля сама рака, цераз якую на другі бераг вёў па доўгім пясчаным насыпу драўляны мост, а тады ўжо і ўвесь гэты схіл са счарнелым карабком, што перш за ўсё кінуўся Чубару, калі ён апынуўся на скрыжаванні.

Чым бліжэй падыходзіў Чубар да карабка, тым выразней бачыў, што гэта стаяла падбітая нямецкая бронемашына. Яна была нахілена правым бокам у прыдарожную канаву. Мусіць, нядаўна на бальшаку адбыўся бой: на самай паласе дарогі жаўцелі круглыя лапікі зямлі, няйначай, хтосьці засыпаў ямкі ад выбухаў. Чубар павёў вачамі далей па схіле. Па правы бок за канавай тырчэлі драўляныя крыжы — па тры ў двух першых радах, а тады яшчэ два. Нават на адлегласці можна было здагадацца, што пастаўлены яны на варожых магілах: чырвонаармейцам крыжоў наогул не рабілі, а мясцовыя людзі хавалі нябожчыкаў з большай павагай, прынамсі, ніхто не дазволіў бы ставіць нячэсаныя кругля кі з вузкімі дошчачкамі.

На крайняй дошчачцы, насупраць якой спыніўся Чубар, было выведзена бліскучай фарбай: «Werner Holzmacher, Leutnant, Kompanienführer des Grenadierregiments» *. Нават не ведаючы нямецкай мовы, Чубар разабраў па напісанні лацінскіх літар, што пад трыма іншымі крыжамі ў першым радзе ляжалі два Гансы, пасля Макс.

«Хто ж пабіў іх тут? — з помслівай зайздрасцю падумаў Чубар і пачаў старанна азірацца, каб адшукаць яшчэ якія-небудзь сляды нядаўняга бою, а тады рушыў пад дуб, што стаяў наўскасок ад падбітай бронемашыны. Першае, што прыкмеціў Чубар, падыходзячы да дрэва,— гэта вялікую, з няроўнымі краямі адтуліну, якая глядзела, быццам акно ў хаце, на бальшак. Праз яе магла вольна праляцець птушка і не зачапіцца крыламі. У дрэве, няйначай, было дупло.

Чубар заглядзеўся на дуб і не заўважыў, як наступіў правай нагой на мяккі грудок зямлі. Грудок быў насыпаны таксама нядаўна і акурат па чалавечым росце, калі палажыць таго ды выпрастаць. Мусіць, тут і знайшоў сабе спачын той, хто напаў на гэтым бальшаку на немцаў.

Чубар нагнуўся, зруйнаваў неасцярожны свой след на грудку і на колькі хвілін нібы схаладнеў над магілай. Хацелася ўведаць хоць што пра чалавека, які ляжаў у ёй. Але дарэмна. Ніякіх адзнак не было, па якіх можна зрабіць гэта. І тады Чубар падумаў, што гэтым часам неяк лёс дужа несправядліва паварочваецца да герояў: ворагаў, якія прыйшлі захапіць краіну і заняволіць яе народ, нават і ў зямлю хаваюць па-чалавечы, а людзі, якія абараняюць гэтую зямлю ад іх і гінуць у жорсткіх баях, застаюцца безымяннымі, добра яшчэ, калі захаваюцца сведкі ці ўдзельнікі гэтых баёў...

У дубе сапраўды было дупло. Але Чубар убачыў яго толькі тады, калі абышоў дрэва вакол. Дупло мела незвычайны выгляд — быццам хто выбраў цяслом у дубе сярэдак ад поля, і цяпер там мог вольна стаяць чалавек. Зямля пад дубам ці не на два вяршкі ўгору была засыпана гільзамі, а той бок, якім дрэва стаяла да бальшака, быў пасечаны скрозь кулямі — як кажуць, не хапіла б нават дзятлу дзе стукнуць дзюбай.

* «Вернер Хольцмахер, лейтэнант, камандзір роты грэнадзерскага палка». (*ням.*).

Чубар колькі часу патаптаўся па гільзах, а тады разважыў сабе — значыць, нейкі герой вёў па фашыстах агонь менавіта адсюль, і гэтая адтуліна з няроўнымі краямі служыла яму амбразурай.

Здавалася, апроч васьмі крыжоў, кучы страляных гільзаў ды магільнага грудка нічога ўжо нельга было прыкмеціць тут. Але хапіла Чубару адно прайсці па ўзмежку, як у жыце трапілася на вочы жалезная ламачына. То быў ручны кулямёт сістэмы Дзегцярова. Перш чым закінуць яго сюды, нехта ў лютай злосці біў ім па зямлі і па дрэве, бо кулямёт ляжаў пагнуты, а каторых дэталяў, напрыклад, дыска-магазіна, спускавой рамкі з ручкай кіравання, правай сошкі дык і зусім не было. Крокаў за пяць ад пакарабачанага кулямёта — і таксама ў жыце, раскінуўшы крылы, бы вялікая птушка, чарнела казацкае сядло. Чубар падышоў і стаў перад ім на калена, каб адшпіліць вайсковую торбу, прытарочаную да сядла, тады сунуў туды руку. У адной з перагародак пальцы намацалі прыліплую да адсырэлай скуры паперку. Асцярожна, каб не пакамячыць і не падраць, Чубар выняў яе і, прытуліўшы ствалом на сагнуты локаць вінтоўку, разгарнуў перад сабой. Літары, напісаныя хімічным алоўкам, зацяклі ў торбе, і прачытаць збольшага можна было толькі першы сказ, але таксама не цалкам, затым амаль усю сярэднюю частку тэкста ды ўвесь апошні сказ. Быў тут і подпіс. Аднак і ён зацёк у торбе, акрамя аднаго радка зверху: «Старшы палітрук...» Чубар пачаў разбіраць почырк. Гэта было, няйначай, баявое данясенне ніжэйшага па званні камандзіра вышэйшаму альбо проста лісток з запісной кніжкі. «Пасля таго,— сляпіў вочы Чубар,— як па непацверджаных дадзеных дээерціраваў Мануйла, я прыняў камандаванне батальёнам, які на 10.00 6.8.41 г. займаў абарону...» — На гэтым першы сказ станавіўся неразборлівы, і Чубар зноў меў магчымасць чытаць тэкст толькі з сярэдзіны: «...вызначыліся камрот 1, 2, 3 — Салаўёў, Зазуля, Рагімаў, чырвонаармейцы Прыходзька, Кажанаў, Леўчык, Боня, Гайдук, Аношкін...» — Прозвішчаў пералічана было ажно колькі радкоў. Пасля іх тэкст зноў зусім не прачытваўся. Нарэшце, ішоў апошні сказ, ужо над подпісам: «Па дадзеных праведзенай разведкі можна меркаваць: праціўнік заўтра з надыходам раніцы пачне наступаць у паласе абароны батальёна на населеныя пункты Чудзяны, Вушак, у квадраце 62—35».

Чубар доўга глядзеў на заплямлены подпіс, сілячыся хоць што прачытаць, але дарэмна. Нарэшце склаў нанава паперку, сунуў назад у торбу, бо не адважваўся распарадзіцца ёю.

Зарупіла яшчэ, але ўжо быццам па абавязку, схадзіць да грудка, і Чубар неўзабаве патупаў туды, а там зняў з галавы мяккі, пашыты з зялёнага сукна, картуз і стаў над магілай, месцячы ў сэрцы чалавечы сум па загінуўшым.

Можа таму, што ўжо столькі часу думалася пра адных забітых, зноў наперакор жаданню згадаўся ваенурач, нават не згадаўся, а быццам з туману выплыла ягоная кашчавая постаць. Галава доктарава за гэты час яшчэ больш пабралася ясвамі і стала зусім сівая, акурат у таго ваўка, што ляжаў на дарозе. Гэта было ўжо няйначай ранасланнё, быццам паступова сілу браў страх перад немінучай расплатай за нядаўні стрэл. Чубар падумаў пра гэта і скалануўся. А тады паспешліва накрыў сваю галаву картузом і вярнуўся паўз дуб у жыта. Яму можна было ісці адсюль і па бальшаку, каб затым павярнуць на паўночны ўсход і ўжо не аддаляцца зашмат ад ракі. Аднак бучная збажына пакуль найлепш магла схаваць ад чужога вока.

Крокаў праз дваццаць Чубар убачыў на камлякаватай зямлі чалавечыя сляды (нехта паклычыў жыта, пазначыўшы ледзь прыкметную сцежачку), а між слядоў — кроплі счарнелай крыві. Чалавек, які пакінуў гэтыя сляды, чамусьці наступаў больш на наскі, калупаючы імі, бы капытамі, закарэлы пясок.

Чубар падаўся па слядах.

Заўважыў ён чалавека не адразу: давялося нямала паўглядацца, да таго ж, ляжаў той у зялёнай і кволай траве, якая кучамілася па самым нізе ў жыце, і адзенне яго колерам амаль зусім не адрознівалася ад гэтай травы.

Там, дзе ляжаў чалавек,— то быў чырвонаармеец, жыта было ўсё выкачана. Няйначай, небарака доўга пакутаваў перад тым, як да яго назусім падступілася смерць.

Зямля вакол таксама была заліта чорнай крывёю.

Ляжаў чырвонаармеец на баку, падкурчыўшы ногі ў абмотках. Рукі, запэцканыя чырвонай крывёю, ён трымаў на жываце, дакладней, учапіўся імі за скрываўленую гімнасцёрку на жываце, а галава з расплюшчанымі і нібыта здзіўленымі вачамі, у якіх застыла можа ўчарашняе неба, была вымазана ў шэры, як глей, пясок.

Зброі пры чырвонаармейцу не было. Але затое з кішэняў тырчэлі пучком доўгія макароніны, і кроў на іх мела яшчэ першародную і палохаючую чырвань.

«Значыць, старшы палітрук не адзін біўся там?» — азірнуўся Чубар на дуб і ўспомніў адразу пра ямкі ад выбухаў на бальшаку, што былі засыпаны зямлёй: аднаму чалавеку, бадай, сапраўды не па сіле вытрымаць такі бой!..

Сёння Чубар, здаецца, першы раз на свае вочы бачыў вынікі вайны. Нават не вынікі, а ўжо, бадай, сапраўдную вайну з яе ахвярамі, бо дагэтуль — і тады, як пачалася яна, і тады, як дакацілася ад Сажа да Бесядзі, і, нарэшце, тады, як ужо даганяў сам, ідучы са Шпакевічам і Халадзілавым следам за фронтам,— ён пазнаваў яе нібыта здалёку. Але свежы магільнік, што вырас раптам ля бальшака, чыясьці безыменная магіла недалёка ад дуба, пасля гэты чырвонаармеец, які памёр ад ран, атрыманых у баі на бальшаку, а больш, мусіць, уласны стрэл на тым схоне гаварылі за тое, што Чубар ужо самым непасрэдным чынам сутыкнуўся з вайной. Цяпер яна станавілася і жахліваю яваю, і пачварным успамінам для яго.

XIII

Сходу не склікалі.

Як толькі раззлаваны Зазыба загадаў збіраць да канца народ, што сышоўся к таму часу ў поле, Раман Сёмачкін і тыя, хто яго падтрымліваў, схамянуліся: галасы на сходзе ў сваёй большасці напэўна былі б пададзены за праўленцаў, бо рашэнне, якое прынялі праўленцы, адпавядала багата каму як у саміх Верамейках, так і на пасёлках.

— Дак ета, тады як хочаце,— разгублена пацiснуў плячамі Раман Сёмачкін і, нібыта наеўшыся якой мыльнай травы, падаўся да Рахіма, няйначай шукаючы абароны ў таго.

Ціток таксама як не закрычаў на Зазыбу:

— Да не трэба таго сходу! — Тым больш што старому і сапраўды ж аднолькава было б хоць са сходам, а хоць без яго.

Іншая справа Сілка Хрупчык. У гэтага была вялікая сям'я, і яму хацелася неяк ускаламуціць ваду, каб паспрабаваць злавіць у ёй ка-

лі не цэлага шчупака, то ўжо хоць балабку тады. Але і Сілка даволі хутка адчуў, як можа абярнуцца справа на сходзе — мёду пэўна што не накатаеш, адно да астатку пчол разззлуеш, і адразу панікнуў, зніякавеў, ажно змяніўся ў твары, быццам пачаў прыслухоўвацца да нечага забалелага ў сярэдзіне.

Астатнія мужыкі, таксама і Мікіта Драніца, якія нечага ў сваёй нязвыклай маўклівасці быў сёння як не падобны на сябе, зарагаталі — тады навошта было дарэмна на хвост станавіцца!

Але Зазыбу, здавалася, гэтай перамены ў паводзінах верамейкаўцаў мала ўжо было.

«А дарэмна, няхай бабы ім вушы пазатыкаюць лаянкай»,— са злараднасцю падумаў ён пра тых, хто ўсчынаў сёння гэтую сварку, і з ранейшай упартасцю сказаў:

— Не, склікайце людзей, раз на тое!

Ніхто вакол нават з месца не крануўся. Тады Зазыба ссунуў бровы, загадаў Івану Падзерыну:

— Пакліч сюды жанок! — І паказаў на гуцянскую дарогу: — Да і ўсім гаварыце, хто стаіць дзе!

Бачачы, як упарта цяпер стаяў на сваім Зазыба, мужыкі з сарамлівай вінаватасцю заплюскалі вачамі — маўляў, з гэтым Раманам заўсёды а ні прышыць, а ні залатаць, а ні палец абгарнуць. Мікіта Драніца і той быццам занепакоіўся.

— Дак навошта, Яўменавіч? Раман, як тэй таго...

— Ета ён ляпнуў, бы з пастала,— палічыў патрэбным азвацца і Сілка Хрупчык.

— Ага, меле, як тэй таго, не падсяваючы.

Але Зазыба ўсё яшчэ нібыта не жадаў вырвацца з чортавых зубоў:

— Не, няхай ужо будзе па законе! — не слухаўся ён: намесніку старшыні калгаса не тое каб вельмі хацелася распачынаць сярод поля сход ды хахлы вязаць у людзей, але матыліцу выгнаць з дапамогаю салдатак з такіх вось гарлапанаў, як Раман Сёмачкін, варта было б.

Тым часам Раман шаптаўся ўжо аб нечым ля капца з татарынам Рахімам, і той зіркаў, быццам запаленым позіркам, на верамейкаўцаў — маўляў, пакажы мне, каторага?!

Неразбярыха пэўна што зацягвалася ў полі, і Парфён Вяршкоў, лянiва кратаючы скіўцамі, сказаў мужыкам:

— Во дастаімся тута, пакуль не возьме каго за жывот.

— Дак, як тэй таго...

Тады ступіў наперад Сідар Раўнягін — ён трохі спазніўся, а цяпер падышоў і ціха стаў у натоўпе:

— Трэба ўважыць Мікіту! — зусім як недарэчы ўсміхнуўся ён і міргнуў правым вокам Зазыбу.

— Дак, як тэй таго...

— Ува-а-ажыць!.. — загаманілі адным голасам мужыкі.—Канешне, уважыць!.. Трэба ўва-а-ажыць!..

Але ў іх выходзіла гэта неяк не сур'ёзна — быццам усёй вёскай у кульгавага кій адбіралі.

Кузьма Прыбыткоў ажно паморшчыўся.

— Вам абы!..— буркнуў ён і са злосцю торкнуў дубцом, бы казёл нагой, у пясок: — Пастойце во, дак дачакаецеся, пакуль можа і праўда масол абрасце пер'ем у пячурцы.

— Гы-гы-гы...

Між тым, жанчынам не застаялася адным на гуцянскай дарозе, і яны пачалі сыходзіцца купкамі, як у кірмашовы дзень, да капца.

— Што ж ета вы думаеце сабе сянні, мужчыны? — з дакорам загаварыла яшчэ здалёк Сахвея Меляшонкава — пасля таго як яна нарадзіла, салдатка была нібыта налітая нанава жыццёвай сілай.— Няўжо лічыце, што і ў нас часу багата?

— А куды табе цяпера дзяваць яго без Меляшонка? — кінуў ёй Іван Падзерын, які любіў пры выпадку павыскаляцца з жанчынамі.

Але Сахвея ссунула бровы:

— Ты не дужа клапаціся пра ета. Без цябе неяк патрачу. Лепей паласу во паказвай. А то мне яшчэ ж люльку трэба прыносіць да вешаць недзе!

— Бачыш, як не круці, а папросіш...

— Дак ужо не цябе,— паспяшалася перабіць Падзерына Сахвея.

Услед за Сахвеяй пачалі абурацца іншыя кабеты:

— А і праўда, мужчыны, што ета вы сабе думаеце сянні?

Тады Зазыба ўзняў галаву, сказаў:

— Мужыкі от разважаюць, што сход калгасны трэба сабраць.

— Дак навошта?

— Бо не давяраюць праўленню.

— Чаму ета? — выйшла наперад Дуня Пракопкіна.— Мы ж сваімі вушамі чулі, бытта правільна зроблена!

— Правільна! Правільна! — узбурыліся навокал кабеты.

Зазыба пачакаў, пакуль яны сціхнуць, тады пачаў:

— Вы лічыце, правільна, а Сілка дак — не! — З усіх гарлапанаў ён выбраў чамусьці аднаго Хрупчыка.

— Етаму Сілку-мылку,— крыкнула з натоўпу Ганнуся Падзерына,— хоць урві да падай!

— Яны во тута пааставаліся, дак ім канешне, — заківалі галовамі маладыя салдаткі.— Не трэба слухацца іх! Як парашылі на праўленні, так і няхай будзе!

— А можа?..— сіліўся перакрычаць кабет намеснік старшыні калгаса.

— Што можа?

— Дак...

— Ты таксама ўжо іхні бок бярэш?

— Ладна, сціхніце,— нарэшце зажмурыў вочы і падняў угору растапыраную далонь намеснік старшыні калгаса.

Але ўжо не лёгка было суняць кабет.

— Цыцьце, бабы! — пачаў памагаць Зазыбу Парфён Вяршкоў.

Нарэшце спакой быў усталяваны, і ўсе — мужыкі і бабы — сталі чакаць, што скажа Зазыба. Але перад тым свае слова сказаў яшчэ Кузьма Прыбыткоў. Водзячы галавой па жытнёвым палетку, стары пакыхыкаў, быццам прачышчаў гэтым горла, пасля прамовіў:

— Ета ж во пакуля мы мак таўчом, як камары, дак жыта і сыплецца на зямлю па зярнятку. Вецер калыша яго, а яно сыплецца. І не чутно. Ета ж не звон, каб на ўсю ваколіцу чуваць было...

— Яй-божачку ж праўда! — падхапіла Кузьмоў дакор Рыпіна Ціткова.

Каб не даць узнікнуць нанава шматгалосаму пустамалоту, Зазыба глянуў на Рамана Сёмачкіна, які зноў далучыўся да калгаснікаў, а тады спытаў, быццам з усіх Раман быў самы найпершы чалавек у Верамейках:

— Як рабіць будзем? Са сходам ці без сходу?
— Як хочаце,— яхідна ўсміхнуўся Раман: — Я толькі пагляджу, колькі вы мне намераеце!
— Як і ўсім,— замест Зазыбы адказаў Парфён Вяршкоў.
— Дак у мяне ж цяпера яшчэ чалавек во! — паказаў Сёмачкін на Рахіма.
— Нічога, татарын твой палуча пайком у бабінавіцкага Адольфа.
З гэтай Парфёнавай дасціпнасці сярод мужыкоў і кабет выбухнуў рогат, а Мікіта Драніца нечакана сказаў:
— Калі ўжо, як тэй таго, на татарына таксама даваць, дак яго паласу трэба кладаўшчыцы аддаць.
Верамейкаўцы пераглянуліся. Тады Драніца дадаў яшчэ:
— Снедаў жа сянні ён бытта ў яе! — І ўсміхнуўся, плюскаючы вачамі.
Тыя, хто прысутнічаў учора ў калгаснай канторы, успомнілі раптам, як гаварыў Мікіта, што Раман збіраўся павесці татарына да Ганны Карпілавай. Падзерын цяпер ажно змераў вокам паліцэйскага.
— Але такі карантыш да каб дагадзіў Ганне? — зарагатаў Падзерын.— Нешта не верыцца, каб ён саўсім дачакаўся сняданку! Не такія ў яе хаце не вытрымлівалі, а еты!
Жанчыны ад гэтай Іванавай гамонкі пачалі адварочваць галовы, а Раман Сёмачкін кінуўся напярэймы Падзерыну, каб абараніць паліцэйскага.
Тады павысіў голас Зазыба:
— Ну, от што, хопіць-ка нам блынды правіць! — Ён убачыў у натоўпе Розу Самусёву, спытаў цераз галовы: — А Ганна? Дзе ета Ганна сянні?
— Дак не ведаю,— паціснула плячамі салдатка.
— Во, а яшчэ амаль побач жывяце! — з дакорам сказала ёй Рыпіна Ціткова.
Тады людзі вакол, нібыта злоўленыя на чым, пачалі азірацца, няйначай, каб ведаць, каго яшчэ, акрамя кладаўшчыцы, няма сярод іх тут.
— Ты от што,— падумаўшы, сказаў Розе Зазыба,— пакуль мы да цябе дойдзем па спіску, дак схадзі ў вёску. Паглядзі, можа тама...— Але не стаў дагаворваць, адно глянуў пахмура на паліцэйскага.
Сонца ўжо не толькі высока паднялося над зямлёй, але трохі збочыла на ўсходзе, каб паплысці па небе паўз вёску і ўвечары, перагарэўшы на гарачае вуголле, схавацца за возерам паміж зубцоў недалёкага лесу.
На траве блішчэла, якая была з начы, вільгаць, а бульбоўнік, што пачынаўся па той бок гуцянскай дарогі, меў акурат падсвечаны выгляд і зелянеў так, што ажно рвала па-веснавому вочы.
Уласна, і жытнёвы палетак, і бульбяное поле ляжалі тут на самым хрыбце нейкага мясцовага ўзвышша, які ці быў нават пазначан дзе на тапаграфічнай карце агульнага карыстання. І калі Верамейкі са сваімі землямі размяшчаліся яшчэ амаль на аднолькавым узроўні з хрыбтом, то па правы бок узвышша мела круты схіл, які сыходзіў на роўны, нібыта ўкатаны сухадол. Правей было зноў поле, але ўжо не верамейкаўскае. Тое належала адразу тром невялікім вёскам — Мяльку, Гарадку і Дзяржынню. Перад гэтымі вёскамі тануў у ранішняй смузе лес, што асланяў сухадол, удаючыся мысам, быццам карабель, у самую сярэдзіну яго.

●

Мікіта Драніца ведаў, што гаварыў — і тады, у калгаснай канторы, і цяпер, у Паддубішчы: Раман Сёмачкін сапраўды вадзіў уначы Рахіма да Ганны Карпілавай.
Рахім прывалокся ў Верамейкі яшчэ задоўга да таго, як вярнуліся з Бабінавіч на возе Брава-Жыватоўскі і Зазыба. І калі перад заходам сонца Брава-Жыватоўскі нарэшце ўзышоў на свой двор, то Рахім, Раман Сёмачкін і Мікіта Драніца ўжо чакалі яго на загавальні. Яшчэ не кончыўся спас, і верамейкаўскія мужыкі былі апрануты па-святочнаму: у Мікіты Драніцы з-пад расшпіленай фуфайкі бялела вышываная чырвоным крыжам манішка, а Раман распалавініў вайсковую форму, у якой уцёк з дзеючай арміі, і замест гімнасцёркі надзеў бліскучую сацінавую кашулю са стаячым каўняром, падперазаўшы яе амаль па клубах кручаным поясам. Перад тым Мікіта Драніца збегаў — як на адной назе — ў Дзяржынне да Хвядоса Стражэвіча, прынёс адтуль разбаўленага спірту. Хвядос быў даўні Мікітаў пастаўшчык. Але раней ён забяспечваў Драніцу больш самагонам, які яму неяк удавалася гнаць, хаваючыся ў кустах ад участковага міліцыянера. Тым часам у Бялынкавічах заўсёды працаваў спіртзавод. На ім выраблялі хоць і не зусім ачышчаны, але прыгодны для ўжывання спірт: даволі было разбавіць крынічнай вадой, як ён траціў ці не на семдзесят працэнтаў непрыемны пах і рабіўся падобны на гарэлку, ажно не кожны мог адрозніць ад «маскоўскай». Вядома, у мірны час такім, як Мікіта Драніца, доступу на бялынкавіцкі спіртзавод не было, і калі здаралася, што ў верамейкаўскай краме па нейкай прычыне не хапала гарэлкі, то даводзілася здавальвацца Хвядосавай кустоўкай. Але перад адступленнем на тым тыдні чырвонаармейскіх часцей бялынкавіцкі спіртзавод таксама быў разбураны, а спірт, які яшчэ заставаўся ў склепе, было вырашана ўпотай выліць з цыстэрны, каб усмактала зямля. Ды не. Бухгалтар спіртзаводаўскі выдаў гэтую «патаемнасць» у Бялынкавічах свайму сваяку, а той шапнуў пра яго сяму-таму з добрых суседзяў. І вось яшчэ да таго, як павернуты быў на цыстэрне з рамонкавым ўзорам венціль, на тэрыторыю завода сышлося багата народу з біклагамі, вёдрамі, збанамі, гарлачамі, слоікамі — хто які посуд здолеў вызваліць у гаспадарцы дзеля гэтакай справы. Назапасіў колькі вёдраў спірту сабе і Хвядосаў браценік; яго чэрпалі проста з лужыны, якая набягала на заводскі двор са склепа. Неўзабаве добрая палова спірту ад Хвядосавага браценіка была перанесена ў Дзяржынне. А далей ужо свая хаманея — раз нешта апынулася ў Дзяржынні ў Хвядоса Стражэвіча, значыць, будзе яно і ў Верамейках, у Мікіты Драніцы, бо яны, апрача ўсяго, па якойсьці далёкай лініі лічыліся сваякамі таксама.
Пакуль мужчыны чакалі дамоў Брава-Жыватоўскага, Мікіта Драніца паспеў пахваліцца Раману, як яны выпілі яшчэ ў Дзяржынні па поўным карцы з Хвядосам і як ён, нягледзячы на ўсё, данёс адтуль бутлю ў Верамейкі і нават не разліў. І наогул, Мікіта ўжо ледзь не вышэйшасць сваю адчуваў над усімі, што здолеў і сёння расстарацца гэтулькі спіртнога: у бутлі змяшчалася няйначай літры чатыры, а Хвядос, як на тое, не пашкадаваў напоўніць яе па самае шырокае рыльца.
Брава-Жыватоўскі яшчэ ад варот адчуў Мікітаву ўзварушлівасць і па тым, як не месціўся Драніца ў скуры сваёй, зразумеў, што мужыкі на яго загавальні не так сабе, значыць, і сёння прыйшлі з выпіўкай. Але Брава-Жыватоўскі не спяшаўся ні з гаворкай да іх, ні з ру-

кою. Спярша паставіў да плота — як гэта робіць пасля работы руплівы гаспадар з сельскагаспадарчай альбо цяслярскай прыладай — сваю вінтоўку, тады прагна, нібыта дражнячы гасцей, напіўся чарпаком з вядра, якое стаяла на лаўцы ля ганка, а ўжо затым здагадлівымі вачамі паглядзеў на Драніцу.

— Ну, што? Не адмовіў табе Хвядос?

— Дак, як тэй таго...— паказаў Драніца на бутлю, што ўвесь гэты час стаяла на зямлі і была заціснута ў яго паміж ног.

Брава-Жыватоўскі здаволена пацёр адна аб адну свае вялікія рукі.

— Як тэй таго, дзеля спасу!

Ці то сумысна, ці ў яго выходзіла так, аднак перамаўляўся Брава-Жыватоўскі пакуль з адным Драніцай, і гэта выклікала ў зайздрослівай душы Рамана Сёмачкіна непрыемнае, нават нейкае помслівае пачуццё, нібыта гаспадар ганьбіў яго перад Рахімам. Але рахунак Раман усё ж браў, здаецца, не столькі да Брава-Жыватоўскага, колькі да Мікіты Драніцы. Брава-Жыватоўскі тым часам гукнуў з гароду сваю гаспадыню. Весела сказаў:

— Бачыш, хлопцы да нас прыйшлі, трэба спас неяк правесці. Ты б сабрала чаго на стол.

Брава-Жыватоўскі гаварыў гэта голасам, які не дазваляў пярэчання, але Параска і сама кінулася выконваць мужаў загад з тою паспешлівай ахвотаю, якая бывае, калі людзі жывуць у добрай згодзе ці доўга не бачаць перад тым адзін аднаго: толькі на хвіліначку прыпынілася каля цэбра з зялёнай сечанкай ды развязала на спіне матузы фартуха, каб вытрасці з яго лебяду, якую нарвала на бульбоўніку. Брава-Жыватоўскаму таксама быццам не стаялася на месцы. Ён засігаў пад павець, да распрэжанага воза з сенам. Касіла сена Параска за Халахонавым хацішчам яшчэ, мусіць, тыдні са два, калі нават не спадзявалася на Брава-Жыватоўскага, які быў на фронце... Брава-Жыватоўскі цяпер падышоў да воза, сеў на дыбачкі, глянуўшы паміж колаў пад калёсы — ці хопіць месца, а тады падскочыў і лёгка, быццам дзеля адной забавы, каб паказаць сваю дужасць, тарkануў воз правым плячом. Воз ад яго штуршка здрыгануўся, і сена, злежалымі пластамі, акурат шапка за шапкай, пачало паволі валіцца зверху на трэскі, вызваляючы калёсы па самыя гнушкі.

— Ты, як тэй таго, не падумаў,— гукнуў гаспадару пад павець Мікіта Драніца.— Трэба было б вынесці траву на сонца, можа ж, як тэй таго, сырая яшчэ?

— Дзе ўжо тое сонца! — смыкнуў шчакой Раман Сёмачкін, але не з таго, каб дагадзіць Брава-Жыватоўскаму: проста ўжо карцела хоць чым ды пярэчыць Драніцы.

— Дак уначы ж дажджу, як тэй таго, бытта не будзе,— не дачуваў Раманавай злосці Драніца.

Брава-Жыватоўскі, між тым, зрабіў выгляд, што не слухае іхнія падказкі. Хвілін праз колькі ён выйшаў з-пад павеці, забраў ад плота вінтоўку.

Мікіта Драніца, які назіраў за гэтым, сказаў:

— Ты б, як тэй таго, хоць паказаў Раману патроны, а то ён, можа, яшчэ і не бачыў, якія яны, бяльгійскія, цяпера.

Але Раман Сёмачкін на гэта адно ўсміхнуўся:

— Дак яны во і нашы, рускія, не горай за вашы, бяльгійскія! — І паказаў кіўком галавы на трохлінейку, якую трымаў на ўлонні маўклівы татарын.

— Дак, як тэй таго... А дзе ж ты сваю падзеў? Мусіць жа, таксама давалі?

— А чаму ты лічыш, што падзеў? — не залюбіў Раман.— Можа мая таксама ляжыць змазаная. Выцягну во з-за страхі калі, да...

Брава-Жыватоўскі тым часам стаяў пасярод зацененага падворка і крадком зайздросціў Рахіму: маўляў, з чалавека ці звяжаш добры вузел, калі нечага спатрэбіцца, а ў Гуфельда сярод паліцэйскіх у гарнізоне татарын карыстаецца найбольшым даверам! І ўжо невядома чаму раптам прыгадаў выпадак, як у дзевятнаццатым годзе за Растовам яны вешалі на ўкапанай у зямлю чыгуначнай рэйцы бальшавіцкага камісара, татарына па паходжанні. Той таксама быў не гаваркі і вельмі зацяты, адно крыкнуў напаследак: «Са-а-ба-акі!». Абознікі пасля расказвалі Брава-Жыватоўскаму, што камісар хоць і быў бальшавіком, але веры мусульманскай трымаўся строга — не еў сала і не піў гарэлкі.

«А як гэты?» — адвёў ад Рахіма Брава-Жыватоўскі вочы і стаіў у сабе ласкотную думку — маўляў, зараз паглядзім!

Пакуль Параска завіхалася ў хаце, збіраючы гасцям на стол, а самі госці сядзелі на загавальні, неба над Верамейкамі з цёмна-блакітнага стала неўпрыкмет пазалочаным, пасля наогул як загарэлася ўсё: нарэшце хавалася за лесам сонца, якое за адзін дзень ужо ледзьве не вярнула тую цеплыню жнівеньскага лета, што была страчана ў непагадзі.

Над вёскай, акурат над мостам, які падзяляў яе на два канцы, ляцелі за возера, цяжка махаючы крыламі, вароны: птушкі таксама не хацелі абначыцца абы-дзе!

Над падворкам таўклі на заўтрашні дзень мак камары.

Раман Сёмачкін змераў вачамі жывы слуп, схіліў, бы певень да сонца, галаву.

— Ці будзем ета мы сёлета рабіць што па гаспадарцы? — успомніў раптам ён і падлашчыўся Брава-Жыватоўскаму: — Ты ж цяпера ў нас таксама начальства, дак трэба некаму каманду падаваць ужо. А то пагода настае, а мы ўсё Зазыбавых слоў чакаем, бытта апроч яго і распарадзіцца ў Верамейках няма каму!

Але Брава-Жыватоўскі не падаў здаволенага выгляду — падкусіўшы, быццам у развазе, ніжнюю губу, ён пагіпаўся на падэшвах, а тады сказаў няпэўна:

— Зараз вось пакліча Параска да стала, там і пагаворым за чаркай.— І зноў звярнуўся да Драніцы: — Так, Мікітка?

— Дак ужо, як тэй таго!

Нарэшце Параска таўханула з хаты ў акне фортку, гукнула:

— Дак вядзі ўжо, Антон!

Брава-Жыватоўскі адразу паспяшаўся да высокага ганка і спыніўся там як гаспадар, прапускаючы паперад гасцей, якія заходзілі ў хату адзін за адным: першы, вядома, няўрымслівы ў прысутнасці Брава-Жыватоўскага Мікіта Драніца — абедзвюма рукамі ён моцна трымаў пад крысом фуфайкі цяжкую бутлю, за ім Раман Сёмачкін, тады татарын Рахім. Мікіта Драніца паставіў у хаце бутлю на стол і нечага глянуў вінаватымі вачамі на гаспадыню, быццам асцерагаўся яе, хоць з усяе кампаніі адзін ён прыйшоў у госці, як кажуць, са сваім. Але ў гэтай хаце вось ужо колькі гадоў сапраўдным гаспадаром быў Брава-Жыватоўскі. Той зачыніў за сабой дзверы і, агледзеўшы застаўлены паліванымі міскамі стол, а тады — бутлю з разбаўленым спіртам, сказаў нібыта паміж іншым:

— Тут у нас столькі ўсяго, што наўрад ці здужаем мы гэта адны.— Стаўшы паліцэйскім, ён раптам памеў жаданне бачыць у сваёй хаце як пабольш верамейкаўскіх мужыкоў — ужо час быў неяк схіляць іх да сябе.— Можа, яшчэ каго паклікаць тады, га? — Разам з тым ён не траціў цвярозага пачуцця, бо наперад ведаў, што не кожны ў Верамейках цяпер кінецца нават на запрашэнне да яго.

— Можа тады Сілку Хрупчыка? — зрабіў круглыя вочы Раман Сёмачкін.

Але ягоная прапанова раптам узбурыла Мікіту Драніцу:

— Навошта нам, як тэй таго, Сілка тута? — Мікіта занепакоіўся не таму, што Брава-Жыватоўскі меўся частаваць Хрупчыка ягоным спіртам; Драніцу больш за ўсё бянтэжыла тое, што нікому іншаму, як яму, давядзецца яшчэ і ісці ажно ледзь не ў самы канец вёскі па Хрупчыка.

Брава-Жыватоўскі адчуў гэты сэнс Драніцавага пярэчання, таму, падтрымліваючы Раманаву прапанову, паспяшаўся адным часам заспакоіць і Мікіту:

— І праўда, чаму б не паклікаць нам Сіланцця? Параска мая, няйначай, схадзіла б па яго?

Гаспадыня і тут нават не павяла брывом — паслухмяна накінула на галаву вялікую гарусоўку і, затрымаўшыся ўсяго на адзін момант супроць люстра, якое вісела на паклеенай шпалерамі сцяне, выкацілася з хаты. Брава-Жыватоўскі паказаў гасцям на табурэты:

— Сядайце!

Вінтоўку сваю ён павесіў перад гэтым на цвік у прасценку паміж вокнамі, што выходзілі на падворак.

— Што гэта, кустоўка? — спытаў ён назнарок Мікіту, беручы ў абедзве рукі пузатую бутлю.

— Зноў спірту Хвядос наліў! Спірт, як тэй таго!

— Але ж разведзены, адна вада бытта,— пачаў пацвельвацца Раман Сёмачкін.

Тады Брава-Жыватоўскі кінуў вокам на абодвух:

— Нічога, што разведзены, булькае вось, як сапраўдны!

Падбадзёраны, Мікіта Драніца кінуў Раману:

— А ты, як тэй таго, не пі тады, раз лічыш!

Брава-Жыватоўскі яшчэ на падворку адчуваў, што паміж Драніцай і Раманам Сёмачкіным быццам чарцяня якое бегаць пачало, таму цяпер паспрабаваў злавіць таго за нябачны хвост.

— Нешта вы, як калгасныя пеўні,— засмяяўся ён,— лепей давайце вып'ем, пакуль дзяўбсці адзін аднаго не пачалі.

Ён паказаў рукамі на поўныя шклянкі, а тады перанёс адну, чацвёртую па ліку, асцярожна цераз увесь стол, каб не скрануць кволы нават на вока каптарок, і паставіў перад татарынам. Але той адмахнуўся. Зрэнкі яго вачэй пры гэтым загарэліся нейкай зусім нечалавечай злосцю. Брава-Жыватоўскі ажно збянтэжана ўскінуў бровы.

— Ты яго не руш з етым,— сказаў тады Раман.— У яго з етым...— І памахаў перад сабою рукой.

Брава-Жыватоўскі падняў сваю шклянку, пахмура сказаў:

— Нам болей будзе.

— Гы-гы-гы,— затрос галавой Мікіта Драніца.

— Ну, выпілі,— сказаў гаспадар.

Але Раман Сёмачкін быццам не пачуў гэтых слоў:

— Ты, вухаед, дужа не строй з сябе тута,— сказаў ён да Драніцы,— а то ж Рахім во не п'е, ён не паглядзіць, што твой спірт.

— Мусіць, танна ён абыходзіцца табе? — амаль ва ўпор, доўгім позіркам, паглядзеў нечага на Рамана Брава-Жыватоўскі.

— Не так мне, як Адольфу,— пажартаваў той.

— Ну-ну,— кіўнуў галавой Брава-Жыватоўскі.— Выпілі, Мікіта!

— Угу, як тэй таго...

Раман таксама не захацеў адставаць ад верамейкаўцаў.

— Во, хоць пап'ем цяпера сабе,— хукнуў ён ротам.

— А ты не дужа, як тэй таго, хукай,— параіў яму Драніца,— бо спірт.

— Ад спірту таго тута ўжо і пахнуць не пахне,— засмяяўся Раман.

— Але не дарэмна гаварылі,— спаражніўшы сваю шклянку, успомніў Брава-Жыватоўскі,— на спіртзаводзе ў Бялынкавічах і на самай справе шмат хто...

— Блым-блым, як тэй таго,— па-блазенску апярэджваючы гаспадара, захітаў галавой Драніца.

А Раман дык ажно пазайздросціў:

— Во недзе раскашуюць цяпера ў Бялынкавічах!

Мікіта Драніца не мог дараваць за «вухаеда» Сёмачкіну, таму адразу ўчапіўся:

— А ты б, як тэй таго, не сядзеў на столі да таксама з вядром збегаў у Бялынкавічы.

Якраз гэтым Драніца, здавалася, даваў вялікі козыр Раману Сёмачкіну.

— Што ты плявузгаеш? — зрабіў той пагардлівую грымасу на твары.— Адкуль табе што ведама? Антон во таксама сядзеў, дак і пра яго будзеш? Ета табе...

Аднак Раману дагаварыць не дазволіў Брава-Жыватоўскі. Яму раптам не спадабалася, што той пачаў ківаць на яго. Не перастаючы чаўкаць гурком, ён строга сказаў Сёмачкіну, каб адбіць надалей ахвоту:

— Толькі не трэба чапаць мяне — не блытай хрэн з... І наогул, што ў вас сёння за размовы? Мы ж ці не збіраліся аб справах пагаварыць?

— З ім пагаворыш, з етым шпегам! — буркнуў тады Раман Сёмачкін.

Брава-Жыватоўскі паморшчыўся і нездаволена паціснуў плячамі:

— Не трэба так!..

— Дак можа яшчэ і не ведаеш тады? — ухапіўся ўжо Раман.

— Чаго не ведаю?

— Да пра тое, што еты Мікітка твой можа на цябе калі адпісваў у раён?

— Каму? — перавёў незразумелы позірк Брава-Жыватоўскі на ўнуранага Драніцу.

— Няхай сам скажа! — ужо ледзь не з радасці крычаў Раман Сёмачкін.

— Дык на каго ты пісаў і каму? — спытаў у Мікіты Брава-Жыватоўскі.

Драніца злякнуўся:

— Не бойся, як тэй таго, на цябе я нікому не пісаў...

Але Брава-Жыватоўскі ўжо як не верыў:

— Ну, доо-о-обра-а-а,— неяк нутраным горлам выдыхнуў ён.— Зараз вось вып'ем яшчэ па адной, а потым ужо ты, Мікіта Ляксеевіч, усё па парадачку і раскажаш!

— Во-во! — не пераставаў злараднічаць Раман Сёмачкін.

Тады Мікіта Драніца, здаецца, пайшоў на апошняе — памкнуўся нагадаць яму пра Домну Вароніну:

— А ты, а ты, як тэй таго!..— Але ўголас усё ж не адважыўся ўспомніць пра забойства.

Брава-Жыватоўскі зноў пачаў наліваць з бутлі. Але рукі яго чамусьці цяпер былі не такія ўпэўненыя, як раней, і спірт з шырокага рыльца плёхкаўся на абрус.

Драніца тым часам лавіў здаровым вухам, як булькала вадкасць у шклянках, а сам быццам астываў і пакутліва думаў, што гэтак недарэчы ўсчаў спрэчку са звяглівым чалавекам: спярша ў іх абыходзілася аднымі кепікамі, а тады перайшло ў зацятае недалюбства, і вось, нарэшце, Раман нагадаў за сталом пра... ягоныя пісьмы. Нездарма ў Верамейках кажуць — лепей з Меляшонкам згубіць што, чым з Раманам знайсці дзе тое самае. Але гаворкі з Брава-Жыватоўскім, якая мелася адбыцца неўзабаве, Мікіта дужа не палохаўся. Перад Брава-Жыватоўскім ён быў усё ж невінаваты. Мікіта не пісаў на яго, бо Брава-Жыватоўскі ў Верамейках ніколі не вытыркаўся, каб звярнуць на сябе чыю-небудзь увагу, і таму нікому не быў патрэбны. Іншая справа Зазыба, Чубар, Ягор Пілiпчыкаў, дырэктар сямігодкі Бутрыма, нават участковы міліцыянер Ляўшоў. А гэты!.. І тым не менш Мікіту вывелі з раўнавагі Раманавы словы пра «шпега» — дужа не хацелася, каб цяпер, пры двух паліцэйскіх, пачалася гаворка пра торбу і пра тое, што ў ёй... Ну, няхай бы крычаў у прысутнасці аднаго Брава-Жыватоўскага, гэта б яшчэ так сабе, бо Жыватоўшчык, урэшце, свой чалавек, зразумее, а вось навошта было плявузгаць пры гэтым недарэку-татарыну? Мікіта ўжо гатовы быў варсануць чым душагуба. Разам з тым не мог даравацъ ён і сабе, што нечага прынёс торбу з паперамі ў Верамейкі, нібыта ёй і папраўдзе не знайшлося іншага месца.

Падбіваў — ці як гэта кажуць, вербаваў — на нячыстую справу Драніцу Злотнік, які быў раней начальнікам раённага аддзела НКУС. Невядома па чыёй падказцы выбраў той менавіта яго, але Мікіта пачаў выконваць нязвыклае даручэнне нават без усялякае мужыцкае хітрасці. Не перастаў ён дасылаць свае лісты ў Крутагор'е і тады, калі, нарэшце, знялі з пасады Злотніка — за злоўжыванне службовым становішчам і няправільныя адносіны да савецкіх і партыйных кадраў, а начальнікам раённага аддзела НКУС паставілі Шчамялёва. У Верамейкі Шчамялёў таксама наведваўся, але данасаў ад Мікіты не толькі не патрабаваў, а і ні разу не пагаварыў з ім — здавалася, Шчамялёў нават не здагадваўся пра Мікітаву дзейнасць, і Драніца па-ранейшаму працягваў «збіраць звесткі» на аднавяскоўцаў альбо заезджых людзей, нібыта памеў салодкі смак да гэтага і ўжо неставала сілы адвыкнуць ад яго; праўда, быў і другі бок у гэтай справе — адпісваючы ў раён на людзей, ён адчуваў над імі, бадай, упершыню, сваю вышэйшасць, нібыта ў выніку гэтага меў над імі патаемную ўладу...

Ды дарэмна Драніца чарнеў цяпер душой — гаворкі пра злашчасную торбу паміж ім і Брава-Жыватоўскім не адбылося: раптам грукнулі дзверы, і ў хату, следам за Параскай, зайшоў Сілка Хрупчык. Хоць яго і чакалі тут, аднак ніхто не спадзяваўся, што можна гэтак хутка прыйсці з другога канца вёскі. Брава-Жыватоўскі ажно пажартаваў:

— Ты, Сіланці, быццам нюхам аднекуль пачуў, што ў нас тут!

— Дак я ў праўленне хацеў, а Параска во перастрэла па дарозе. Ну, я й парашыў — дай, думаю, лепей да вас пакуль зайду.

— Няблага падумаў,— усміхнуўся Брава-Жыватоўскі — ён усім выглядам паказваў, што рады ў сваёй хаце новаму чалавеку; аднак Сілкава гаворка насцярожыла: — А што там, у праўленні? — спытаў ён, хоць і голас паспрабаваў захаваць абыякавы.

— Дак Зазыба нечага збірае ў кантору праўленцаў. І мужыкі нашы некаторыя падаліся ўжо туды.

— Ціка-а-ава! — наліваючы Хрупчыку ў шклянку спірт з бутлі і не ўзнімаючы ад яе вачэй, прамовіў Брава-Жыватоўскі.

Тады зварухнуўся Раман Сёмачкін:

— Праўда, ета ж некуды ці не ездзіў сяннi Зазыба!

— Ездзіць то ездзіў,— сказаў Брава-Жыватоўскі,— але ж не гаварыў, што думае збіраць праўленне.

— Дак вы што, разам з ім былі?

— З Бабінавіч ехалі.

— Ета ён, як тэй таго, вазіў у Латоку пляменніцу Марфіну.

— А табе ўсё ведама! — пакасіўся на зацкаванага Драніцу Раман.

— Баба, як тэй таго, казала.

— Ну, калі баба,— засмяяўся Раман.— У бабы ў тваё дак праўда вочы, як у савы. Нават уначы бача.

Брава-Жыватоўскі тым часам сядзеў і думаў. Але вось ён бліснуў вачамі і назнарок зусім бесклапотна махнуў рукой:

— Ат, няхай сабе праўленцы рахуюцца там, а нам спяшацца няма чаго! — Аднак тут жа глянуў на Мікіту Драніцу і як успомніў.— Хоць што я кажу! Мы ж можам зрабіць па-другому. Няхай ад нас пойдзе туды Мікіта!

— Толькі каб слухаў тама на абодва вухі,— засмяяўся, здаволены гаспадаровым рашэннем, Раман Сёмачкін.

Брава-Жыватоўскі падміргнуў Драніцу:

— Згода?

Мікіта ажно не даў сябе ўпрошваць — адно перакуліў у рот папеpад усіх сваю шклянку і, кусаючы на хаду ацеслы хлеб, спехам падаўся да парога: ён, бадай, з ахвотаю адмаўляўся ад далейшае выпіўкі, абы не даць магчымасці варушыць колішнія грахі.

Як не пад грукат дзвярэй выхлебтаў, быццам не ўмеючы, першую шклянку Сілка Хрупчык. Яму адразу налілі другую.

— Частуйся, частуйся,— не шкадаваў дармаўшчыны Брава-Жыватоўскі, а Сілку неяк нязвыкла было чуць таго гэтакім тараватым.

Адсутнасць Мікіты зусім не адбілася на «застоллі». Неўзабаве верамейкаўцы зрабіліся п'яныя — хоць Хвядос і разбаўляў спірт у Дзяржынні адзін да трох, але і гэтая прапорцыя моцна біла па галаве, асабліва калі ўлічыць, што наогул цяжка было вызначыць нейкую пэўную мерку для ўжывання. Як і заўсёды здараецца ў такіх выпадках, у хаце пачалася бязладная гамана, якую маглі слухаць усяго два чалавекі — татарын Рахім ды Параска. Нават Брава-Жыватоўскі, які не дужа дазваляў сабе распускаць язык, а і той пачаў расказваць Сілку Хрупчыку і Раману Сёмачкіну, як хадзіў першы раз да немцаў у Бабінавічы: яго ўжо нібыта чорт выклікаў на непатрэбную шчырасць, і ён стаў неўпрыкмет сабе пераказваць амаль слова ў слова тое, што апавядаў тады ў Бабінавічах каменданту. Брава-Жыватоўскі не бачыў, як усё большыя рабіліся ад здзіўлення вочы ў ягонае жонкі і як яна, нарэшце, схапілася за галаву і хістка выйшла...

Скончылася за сталом гэтая спасаўская выпіўка тым, што Раман Сёмачкін неяк адчуў, як надышоў позні час і пацягнуў Рахіма за рукаў — хоць ён таксама быў п'яны, але не забыўся, што абяцаў павесці таго да Ганны Карпілавай.

— Ты нам ліні каліва ў якую пляшку,— папрасіў ён Брава-Жыватоўскага, — а то ў нас яшчэ сяннi марцовыя справы з Рахімам.

Брава-Жыватоўскі нават не спытаў, дзе гэта: нацадзіў спірту ў паўлітровую бутэльку з недапітых шклянак і сунуў Раману ў кішэню.

. . . .

Ганны Карпілавай не было дома — не вярнулася пакуль з калгаснай канторы, дзе яна прымала ўдзел у пасяджэнні праўлення, і Раману Сёмачкіну з яго цвярозым татарынам нічога не заставалася, як запаліць у чужой хаце лямпу і чакаць гаспадыню.

Дзеці — два хлопчыкі — былі паўскоквалі з лахманоў, прачнуўшыся за дашчанай перагародкай, але неўзабаве сцішыліся: па-першае, адразу пазналі верамейкаўскага чалавека, а, па-другое, ім наогул не за вялікую нечаканасць было бачыць у сваёй хаце знаёмых і незнаёмых дзядзькоў.

Раман выбавіў з глыбокай і перакручанай кішэні паўлітэрку, хацеў пашукаць у хаце заесці чым, аднак расчаравана пацiснуў плячамі — наўрад ці пашанцуе, бо як і кожная ўдовіная хата, гэтая таксама палохала вока сваімі пустымі кутамі і голымі сценамі. Тады Раман зацята пабоўтаў перад сабой бутэльку, нібыта сіліўся ўбачыць там нейкі схаваны дасюль непарадак, а можа нават цуд, затым з астылаю абыякавасцю паставіў на стол. Сядзець ды чакаць гаспадыню проста так, без усялякае справы, было ажно мутарна, і Раман неўзабаве пачаў нудзіцца, шкадуючы ўжо, што надумаў усё гэта.

Адчуваючы, што можа неўпрыкмет заснуць за сталом, Раман сказаў нягнуткім языком Рахіму:

— Дак ета, глядзі ўжо, каб у нас усё... каб у нас ажур быў.

— Мая панімай,— падняў у адказ руку паліцай — на твары яго пры гэтым не расслабіўся ні адзін мускул.

— Ну, ну,— падахвоціў Раман, а сам абвіснуў ад п'янай знямогі, наваліўшыся грудзьмі на край стала.

Кнот у лямпе патрэскваў і не даваў на хату патрэбнага святла — можа стаў закароткі, і гаспадыні давялося даліць у лямпу вады, бо газы ўжо нехапала ў вёсцы.

За перагародкай, тонка пасопваючы, спалі дзеці. Якраз у тым куце, дзе стаяў іхні ложак, нешта пачало шкрэбацца — няйначай, мыш: было чуваць, як яна перабягала з аднаго месца ў другое.

Раман ужо мармытаў у сне.

У татарына таксама закочваліся пад лоб вочы.

Пасля другіх ці трэціх пеўняў адчыніліся раптам дзверы, і парог пераступіла стомленая Ганна. Святло ў хаце яна заўважыла з вуліцы. І яшчэ там падумала:

«Прывалакліся-такі!» — Яна была падрыхтавана да гэтага Драніцай.

Татарын ажно ўпіўся вачамі ў яе. А Ганна прайшла за перагародку і нават не глянула на яго. Супакоеная, што дзеці спяць і што ўсё добра з імі, яна павесіла на цвічок хустку, а тады вярнулася на хату. Раман Сёмачкін к таму часу паспеў ужо прахапіцца — яго пакратаў за плечы паліцэйскі.

— Дак от,— павёў Раман да бутэлькі рукой,— дала б толькі заесці чым...

— Дзе я табе ета вазьму?

— Дак...

— Ідзі во сам на гарод да пашукай тама на градах чаго.

— Як ета ты жывеш, Ганна, што ў цябе і на зуб няма чаго палажыць? — прытворна здзівіўся Раман.

— А да мяне прыходзяць са сваёй гарэлкай і са сваёй капустай.
— Гм...
— От і гм!
— Мда...
— От і мда!
— Ладна, тады нясі хоць шклянку на стол. Я наллю ўжо кроплю табе, так і быць, а ты як хочаш. Хочаш закусвай, а хочаш не. Я сваю долю дамоў панясу. З Хрысцінай мо вып'ем.
— А ён? — кіўнула Ганна на паліцэйскага, які стаяў ледзь не па камандзе.
— Мусульма-а-анін,— пакруціў галавой Раман,— не п'е.— І хуценька дадаў: — Але навучым!
Ганна пасля гэтага ажно паглядзела на татарына: што ні кажы, а цікава бачыць мужыка, які не па хваробе, зусім не бярэ ў рот гарэлкі! Але глядзець, як ёй падалося адразу, надта не было на каго — Раманаў татарын натапыраным і нібыта абгарэлым выглядам падобны быў у нязыркім святле лямпы на таго драўлянага чалавечка, якога некалі знайшлі верамейкаўскія школьнікі ў сваім лесе і якога пасля забралі ад іх у горад, ці не ў музей нават. Ганне ад нечаканага параўнання зрабілася смешна, аднак яна, дзеля прыстойнасці ў хаце, здушыла яшчэ ў сярэдзіне няпрошаны смех, а цяпер адно спытала ў Рамана:
— Што ета ён у цябе нейкі?..
— А ты не будзь дурніцай,— ківаючы галавой над сталом, пачаў павучаць Раман.— Прывёў во табе чалавека, дак глядзі не дужа каб, а то!..
Ён, мусіць, палічыў ужо, што галоўнае гэтым зроблена, што, нарэшце, звёў Рахіма з Ганнай, і, не чакаючы пакуль тая сапраўды прынясе шклянку, пачаў соваць бутэльку назад у кішэню. Тады абапёрся далонямі аб стол, пасядзеў колькі моманту над ім, выпрастаны ў гарбе.
— Ну, вы тута ўжо мілуйцеся, як і трэба, а я тым часам дамоў...
Але Ганна заступіла дарогу.
— Ты от што,— тупнула яна ў раптоўнай злосці,— забірай свайго паліцая да!...
— Аксціся, Ганна! — залыпаў вачамі Раман.
— Ты носа не настаўляй тута!
— Ну, чыстая дурніца,— ляпнуў сябе па клубах Раман.— Ета ж табе не абы-хто. Рахім — найпершы цяпера чалавек у воласці. Ведаеш Гуфельда?
— Здаўся мне твой Гуфельд!
— Нядобра так, Ганна! — як не з жахам пакруціў галавой Раман.— Перад ранейшымі начальнікамі, дак!.. А як цяпера во, дак!..
— Ладна,— не слухалася гаспадыня,— ты мне тута язык не глытай, а забірай свайго Рахіма да каціцеся яечкам!
— А ён жа табе можа якія хочаш падаркі прыносіць. Цэлае багацце пасля сабярэш.
— Дзе ета ён возьме цяпера тое багацце?
— Дак! — І Раман распасцёр перад сабой рукі, нібыта кажучы, што цяпер цэлы свет у іх.
— Не трэба мне ні ваша багацце, ні вашы падаркі. Мне спаць пара. А калі хочаш прыстроіць да каго татарына, дак вядзі тады ўжо да Хрысціны сваёй.
— Ну, ты!

— П'яны, п'яны, а шупіш трохі,— засмяялася Ганна.
— А ты думала!
Нарэшце Раман выйшаў з-за стала і крадком, быццам сумысна блазнуючы, пачаў абыходзіць гаспадыню, каб пракласці сабе шлях да дзвярэй. Тая, вядома, не стала лавіць за карак яго. Адно скрывіла, як ад болю, вусны ды пагардліва, нават перастаючы злавацца, паківала галавой услед. На парозе Сёмачкін запыніўся, каб падміргнуць цераз плячо татарыну — маўляў, а ты не варонь тут! Тады і Ганна павярнулася да татарына, крыкнула:
— Ну, а ты чаго зенкі вылупіў? — І ў гэты момант пачула, як ляснулі дзверы — Раман, уцякаючы з хаты, ужо недзе тупаў па масніцах у сенцах.
Татарын між тым ад яе голасу нават не зварухнуўся — было такое ўражанне, нібыта яго паставілі, няйначай, сцерагчы яе.
— Цьфу, не чалавек, а чорт нейкі,— ужо пацішэлым голасам сказала яна.— Але стой сабе, можаш хоць скрозь усю ноч стаяць!
Зусім назнарок яна зрабіла колькі крокаў за перагародку і схілілася там над дзіцячым ложкам. Хлопчыкаў нават не пабудзіў матчын крык. У хаце было цёпла, і яны параскрываліся. Большы, Петрачок, закінуў сваю голую ручку на шыю брацiку, і Ганна прыбрала яе, паклаўшы пры боку ўздоўж цела. Шыя ў меншага хлопчыка пад рукой спацела, давялося абцерці яе рогам лахмана — дзеці гэтую ноч спалі абы на чым, бо сяннік іхні быў вытрасены і памыты, каб за жніво напхаць свежай саломай. Меншы хлопчык часам яшчэ, здаралася, цурбоніў пад сябе, таму Ганна памацала пад ім рукой. Але дарэмна непакоілася. Лахманы былі сухія. Тады яна ўзяла сына за ножкі, прыўзняла за іх і выпрастала за край доўгую кашульку. Хоць у хаце і гарэла лямпа, аднак за перагародку святло не даходзіла, апрача як праз той занавешаны праём, што быў тут замест дзвярэй, і дзіцячыя тварыкі адно па-васковаму жаўцелі ў прыцемках. Ганна вельмі любіла сваіх хлопчыкаў. Можа своеасабліва, не так, як другія маці сваіх. Але нават ёй іншы раз здавалася, што яна не аддавала ім усяе свае цеплыні, на якую тыя адны мелі падставу...
Ганна яшчэ больш нахілілася над ложкам, а тады аблакацілася неяк там і ўзяла ў далоні свой гарачы твар.
Неўзабаве пачуліся сцішаныя крокі. Ганна сцепанулася, спалохана павярнула галаву — паліцэйскі стаяў у праёме, трымаючы над сабой саматканую коўдру.
«Яшчэ мне етага не хапала!» — абурылася Ганна, але выпрасталася і, каб не патрывожыць дзяцей, самахоць падалася назад на асветленую палавіну хаты. Пакуль яна ішла туды, паліцэйскі адступаў перад ёю, але вось падскочыў і раптам накінуўся на яе, чапляючыся рукамі за грудзі. Ад яго рэзка патыхнула ў твар ёй гнілым і зусім не мужчынскім пахам, быццам чалавека толькі што выпусцілі аднекуль з мышынае саламарэзкі. Рукі яго, акурат сляпуючы, сутаргава коўзалі па блузцы, спрабуючы знайсці разрэз на манішцы. Мусіць, паліцэйскі дужа хваляваўся, таму рухі яго былі нязграбныя, а кожнае дакрананне рабіла яе целу балюча.
Ганна не памылялася адносна таго, навошта прывёў Раман да яе гэтага чалавека. Але тое, што паліцэйскі нападаў гэтак, было ўсё ж нечакана. Колькі часу яна стаяла як прымораная альбо ў здранцвенні, быццам сілілася і не магла даўмецца, што ад яе патрэбна цяпер і што яна павінна рабіць у адказ. Але паступова свядомасць вяртала ёй здольнасць разумець усё, і тады жанчыне стала брыдка за самое

сябе; з пакутлівай прыкрасцю, якая адбілася нават на твары, яна намаглася сабрацца ўся і штурханула татарына ў кут, туды, дзе ў яе стаялі проста на падлозе чыгуны. Штуршок удаўся моцны, мусіць, яна такі сабралася ўся, бо паліцэйскі не паспеў утрымацца на нагах і адляцеў да самае сцяны, выцяўся там аб нешта хрыбцінай. Ад такое свае рашучасці Ганна збянтэжылася, але ўсяго на адзін момант, бо татарын пружыніста ўскочыў на ногі і зноў падаўся наперад, шалёна бліскаючы зрэнкамі. Можа ад злосці, а можа ад болю, калі ўдарыўся хрыбцінай, пальцы яго сталі цяпер больш учэпістыя, яны ажно праціналі яе цела; разяўлены рот цягнуўся да грудзей, намагаўся ўкусіць...

«Бог ты мой, што ета сянні на мяне за наваждэнне такое?» — жахнулася Ганна і, нібыта паддаючыся татарынавай настырнасці і пэўна ўжо нечалавечай заюшанасці, пачала патрохі адступаць да ложка, які стаяў з неразабранай пасцеллю пры сцяне паміж сталом і перагародкай. І тады заплакаў за перагародкай меншы хлопчык:

— Ма-а-ма-а-а...

Татарын раптам спыніў свой націск, а Ганна, нібыта ўспомніўшы аб нечым і адным часам жахнуўшыся гэтага ж, зноў штурханула з усяе моцы гвалтаўніка. Дзіва, але гэты раз той таксама адляцеў — аж на сярэдзіну хаты, нечага падкаўзнуўся там і гахнуўся ніцма на падлогу.

Малы яшчэ больш заплакаў за перагародкай. Тады прачнуўся — мусіць, ад ягонага плачу — і Петрачок.

— Мама! — паклікаў ён Ганну і, саскочыўшы з ложка, выбег з-за перагародкі на хату.

— Ідзі, дзіцятка, ідзі, спі,— сказала яму расчырванелая і запыханая Ганна, а сама не зводзіла вачэй з татарына, які ўжо станавіўся на карачкі: ёй бы цяпер што-небудзь у рукі, але ўзяць нечага было.

Тым часам паліцэйскі гопнуўся на ногі і неяк утрапёна, нібыта аглавушаны ці з вялікае п'янкі, павадзіў галавой па хаце, затым патупаў да ўслона, дзе ляжала яго вінтоўка. Бачачы гэта, Ганна яшчэ больш жахнулася, схапіла за плечыкі Петрачка і як не запіхнула за перагародку. Але татарын нават не дакрануўся да зброі. Адно сеў на ўслоне ды насцярожана сцішыўся, нібыта атрымаў дазвол на перадышку.

Ганна таксама адышлася да ложка, спярша села там на самы край, а тады павярнулася бокам і ціха, без голасу, заплакала, уткнуўшыся галавой у падушку. Ёй шкада было сябе, якую няма каму нават абараніць, і таму ці мала хто можа рашыцца пакрыўдзіць. У горкай і бездапаможнай роспачы, здаецца, упершыню яна праклінала сваё так званае саламянае ўдоўства.

Лёс да яе чамусьці быў вельмі ж нялітасцівы — пра гэта звычайна перш за ўсё і лепш ад усіх ведаеш сам, а тут, у Верамейках, і кожны, каму не бракавала сэрца і розуму, мог паспагадаць, што жыццё ў маладой кабеты сапраўды не склалася па-людску, адно што бог даў (калі гэта сапраўды неяк ад яго залежала) не апошнюю з усіх прыгажосць, якую ці абмінала чыё вока, ды лагодную, быццам назнарок выхаваную душу, можа якраз з тым, каб у ёй неўпрыкмет патаналі нават чужыя заганы: іншая справа, што Ганна сама не скардзілася ні на лёс, ні на жыццё, але то ўжо было, бадай, прычынай яе характару.

Бацька ў Ганны, Карпіла Самбук, быў чалавек, як кажуць, тутэйшы, хоць і не з Верамеек — жыў ён да хлопцавых гадоў па той, не лясны бок Бесядзі, недзе за Вітунём, затое маці Ганчына паходзіла

з мяшаных чарнігаўскіх хахлоў: браў яе бацька тады, як працаваў на будаўніцтве цяперашняй чыгункі Унеча — Орша, што павінна была найкарацей злучыць вугальны поўдзень краіны з другой сталіцай. Чыгунка пачыналася ад Унечы. Але да Оршы здолелі давесці яе толькі ў савецкі час. Тады ж, перад вайной з кайзерам (ды і ў самую вайну), будаўнікі паклалі рэйкі з таго канца адно да Клімавіч. Вядома, як і паўсюль на гэтакім будаўніцтве, землякопы і возчыкі з цяглом набіраліся найперш з навакольных вёсак — нарэшце тым, хто меў пільную патрэбу, хоць не трэба ехаць было далёка на заробкі, а то дзе яшчэ шукаць тыя цукровыя заводы ды шахты, і мужыкі з ахвотай (пакуль не пачалася гужавая павіннасць пад час вайны) найlmаліся там на розныя работы, асабліва ў каго былі свае фурманкі. Падаўся на будаўніцтва чыгункі і Карпіла Самбук — гаспадарка ў іх была невялікая, і бацька з ёй упраўляўся адзін. Спярша арцель, да якой дзесятнік неўзабаве далучыў хлопца, вазіла пясок да чыгуначнага насыпу з-за Бялынкавіч, пасля арцельшчыкі пераехалі на работы да Суража, а ў пятнаццатым годзе сталі ездзіць па будаўнічы камень і па смалу бліжэй да Чарнігава. Там Карпіла Самбук і ўпадабаў сабе жонку. Здаецца, ці не за трэцім ужо разам прывёз яе ў Сураж, дзе тады быў на сезонным пастоі. Тут маладыя пражылі да таго дня, як былі спынены будаўнічыя работы на чыгунцы. Але дамоў, у сваю вёску, Карпіла не павёз цяжарную жонку, палічыў за лепшае падацца да жончыных бацькоў. Там, у вялікім сяле за Сновам, нарадзілася ў іх Ганначка. З таго часу, ажно да трыццаць трэцяга года, Карпіла Самбук і не наведваўся ўжо на радзіму. Прывёў яго зноў за Бесядзь голад, які пачаўся тады па ўсім поўдні, таксама і на Чарнігаўшчыне. Карпіла паклаў у мяшок найлепшыя рэчы, якія можна было абмяняць на харчы, дабраўся пехатою да Унечы, а адтуль паехаў далей цягнікам па чыгунцы, якую некалі будаваў. Ён не дужа каб спадзяваўся на свае рэчы, затое меў надзею разжыцца збожжам няйначай у бацькоў ці родзічаў, што жылі ў вёсцы. Але напаткала няўдача — у вёсцы калгаснікі ўжо таксама ледзь перабіваліся з мякіны на лебяду, і толькі касцам — была ж пятроўка, значыць, касавіца,— да рэдзенькага крупніку давалі па кавалачку «пушнога» хлеба, які яны ўвесь прыносілі дамоў дзецям. Карпіла тады нібыта ўпершыню зразумеў, як далёка пайшоў голад. Аднак тут, у гэтых беларускіх вёсках, у адрозненне ад украінскіх сёл, хоць не паміралі людзі... Адно што па ўсім наваколлі хадзіла багата старцоў, асабліва тых, што неяк датэпалі сюды з паўднёвых раёнаў. Тым часам Карпіла таксама павінен быў хоць што якое прывезці дамоў. І ён пацёгся са сваёй колішняй хаты па знаёмых вёсках, спрабуючы ўсё ж вымяняць што на рэчы. У Прусінскай Будзе яму пашанцавала: тамашні аднаасобнік насыпаў ў мяшок за пяць аршынаў сукна пуд грэчкі. Нарэшце, можна было хоць з гэтым вяртацца назад. І ён перадаў цераз знаёмага мужыка бацькам, што пойдзе ўжо на станцыю, каб ехаць дамоў. Але на другі ці нават на трэці дзень небараку знялі нежывога з бярозы, што на Чортавай гары паміж Крутагор'ем і Збужарам. Ніхто не ведаў, чаму павесіўся чалавек — дарэчы, яго ўсе называлі «ўкраінцам». Аднак прайшоў погалас, што перад гэтым яго «вадзілі» ў Крутагор'е ў міліцыю: казалі самыя дасведчаныя (а такія заўсёды знойдуцца), што «ўкраінец» нібыта ўкраў нешта ў Прусінскай Будзе... Як бы там ні было, а старшыні мясцовага сельсавета давялося выклікаць тэлеграмай Самбукову жонку з Чарнігаўшчыны. Прыехала тая з семнаццацігадовай дачкой Ганнай, калі мужа даўно пахавалі. Прыехаць неяк прыехала, а назад вяртацца ўжо неставала сілы ў яе. Тады і прывёз

Дзяніс Зазыба з Бялынкавіч у Верамейкі дзвюх незнаёмых жанчын, якіх падабраў нядужых на чыгуначнай станцыі. У Верамейках ужо каторы год стаяла пустой хата — пераехаўшы жыць у другое месца, гаспадары аднак не прадалі яе, і Зазыба на сваю адказнасць пасяліў Карпілавых жанок у тую хату.

Але на гэтым пакуты не скончыліся...

І ўжо зусім як нешта надзвычай кашмарнае ўспаміналася Ганне тая вясенняя ноч, калі яна ішла ў вёску з хатомкаю бульбы на плячах. Тады яшчэ была жывая маці, і дачка ратавала яе як магла. Хоць верамейкаўцы і дужа спагадліва ставіліся да іх, аднак жа маці пасля бацькавай смерці ўвесь час хварэла сама, і на Ганне адной ляжаў клопат пракарміць дзве душы, асабліва калі ўлічыць, што вынікі галоднага году не адразу мінуліся. Даць у хатомку бульбы паабяцаў дзяўчыне з калгаснага кагату палявы вартаўнік Пахом Палабок. І яна, дурніца, пайшла ўначы да кагату, бо не здагадвалася, чым павінна была заплаціць за бульбу...

Калі ўжо Ганна зацяжарыла, Палабок спалохаўся, што ўсё можа высветліцца і наўрад ці даруюць тады яму ў вёсцы за гвалт над дзяўчынай, таму завербаваўся кудысьці на шахты і перавёз туды сям'ю.

Але Ганна не выдала, хто бацька яе большага хлопчыка, дарэчы, як не гаварыла таксама пазней, ад каго ў яе быў і меншы сын.

...У лямпе дарэмна выгарала газа, і Ганне шкада было яе, бо другім разам ужо не будзе чым нават пасвяціць дзецям за вячэрай, але яна не адважвалася тушыць святло: татарын усё сядзеў на ўслоне, бы сыч, адно не кугакаў.

Няйначай, гэтая ноч была недзе на хуткім сконе, а Ганна яшчэ не прылягла нават на гадзіну. Але яна рада была, што хоць не захварэў меншы хлопчык — цяпер галава ў таго больш не гарэла, мусіць, усё ж перастаяў ён трохі на сонцы. Пасля ёй прыйшло ў галаву, што нядрэнна было б заўтра (калі ўжо не сягоння) таксама прачнуцца як раней ды разам з іншымі верамейкаўцамі пайсці ў поле... Чым больш галаву займалі звычайныя жыццёвыя турботы, тым далей яны адсоўвалі ад яе крыўду на лёс, які хвіліну назад здаваўся надта нялітасцівым; і неўзабаве Ганна неўпрыкмет забралася з нагамі на ложак і яшчэ больш неўпрыкмет заснула, хоць гэтаму працівілася ўсё, што было свядомага ў ёй. Яна не ведала, колькі праспала гэтак, але раптам пачала адчуваць, што на яе хтосьці наваліўся і душыць. Тады Ганна расплюшчыла вочы. Першае, што ўбачыла яна над сабой, быў Рахімаў твар. Але не гэта было самае жахлівае — яна не магла паварушыць рукамі, бо тыя былі прывязаны дзягай да ложка. Змагацца з татарынам, пэўна, ужо не было як. Нават закрычаць Ганна не мела магчымасці: з-за перагародкі тады на яе голас прыбеглі б дзеці, а яна не магла дапусціць, каб тыя пабачылі яе ў такім стане...

Усю светлую раніцу затым Ганна прахадзіла па двары, бы апушчаная ў ваду. Ёй нікога не хацелася бачыць. І нават тады, як з кожнае верамейкаўскай хаты пайшлі ў Паддубішча людзі, яна не памела ахвоты падавацца за імі.

Роза Самусёва, якую Зазыба выправадзіў з Паддубішча ў вёску, знайшла сяброўку ў хаце: Ганна сядзела, нібы адчужаная, ля акна і нават не павярнула галавы на Розіны крокі — няйначай, мала хто паверыў бы ў Верамейках, але Ганна перажывала татарынаў гвалт над сабой, як самы вялікі здзек.

Роза паклала на плечы сяброўцы рукі, сказала:

— Ну, што ты?

Тая сцепанула плячыма, як ад холаду.

— А ў Паддубішчы збіраюцца па дварах жыта дзяліць,— сказала Роза яшчэ: яна адчула ўжо, што з Ганнай нешта здарылася...

Ганна маўчала.

— А мяне па цябе Зазыба паслаў,— пачала пацiху тармасіць Роза сяброўку за плечы.

І тады, нарэшце, Ганна паглядзела жоўтымі ад бяссонніцы вачамі, крыкнула:

— Ён бы лепей, Зазыба ваш!..— Але не скончыла крыку і заплакала наўзрыд, скалынаючыся ўся.

Роза збянтэжана пастаяла над ёй, а тады з болем спытала, павышаючы голас:

— Ну што? Што здарылася?

Ганна раптам як ачомалася, перастала плакаць.

— Нічога,— сказала сумна.

— Можа, пакрыўдзіў хто?

— Не.

— Дак чаму тады сядзіш? Зазыба вон турбуецца, кажа, без кладаўшчыцы яму тама як без рук.

— Абыдзецца...

— Дак...

— А я думала, што вы ўсе — і Дуня, і Сахвея, і ты вэ пайшлі ў Яшніцу?

— Дак забегалі ж сянні з гэтым перадзелам!

У размове Ганна паступова спакайнела, і неўзабаве Роза сказала ёй:

— Дак бяры таксама серп, пойдзем у Паддубішча. А то паласу ўжо, можа, вызначылі?

— Я не пайду.

— Дак жа Зазыба наказваў!

— Ну і што?

— А тое, што я цябе нешта не разумею сянні!

— Ідзі, Роза, ідзі на поле,— уздыхнула Ганна,— а я сваю паласу паспею пажаць.

Роза спытала:

— Можа і праўда татарын Раманаў што?..

— Адкуль ета ведама?

— Дак...

— Тады не гавары абы-што!

— Ну і то ладна! Што сказаць Зазыбу?

— А нічога. Скажы, што прыйду.

Можа б Роза пабыла даўжэй у хаце, але адчувала, што Ганна хацела як хутчэй застацца адна. Напаследак Роза яшчэ сказала:

— Можа трэба што, дак...

— Ідзі, Роза, ідзі ўжо.

— А хлопцы твае дзе?

— Хто іх ведае? Можа, таксама пабеглі за ўсімі ў Паддубішча?

— Дак і табе няма чаго сядзець адной тута.

— Ладна, ідзі, Роза...

Ганна зноў павярнулася тварам да акна, а Роза пастаяла колькі моманту за ёй, тады зусім ціха, быццам крадком, выйшла за парог.

За коўратамі, якія выводзілі за вёску на гуцянскую дарогу, яна дагнала Брава-Жыватоўскага. Ускінуўшы вінтоўку прыкладам на плячо, той ішоў, цямнейшы за хмару. Розін муж, Іван Самусь, даводзіўся Жыватоўшчыкавай Парасцы раднёй, таму Роза магла загава-

рыць па-свойску з Брава-Жыватоўскім нават цяпер, калі ён быў паліцэйскім у Верамейках.

— Што ета вы так позна, дзядзька Антон?

— Праспаў,— буркнуў Брава-Жыватоўскі.— А ты?

— Дак бегала во па Ганну Карпілаву. Зазыба пасылаў.

— Угу.

— Дак нешта не пайшла во.

— Ты не клапаціся пра Ганну,— павучальна сказаў Брава-Жыватоўскі.— Ёй і прынясуць, калі трэба будзе.

— Што вы гаворыце, дзядзька Антон? — заступілася Роза за сяброўку.— Многа ёй нанасілі!

— А ты быццам ведаеш?

Брава-Жыватоўскі перайшоў на другую абочыну дарогі. Колькі часу яны ішлі моўчкі. Тады Роза сказала, нібыта хацела пахваліцца:

— А мы ўжо сянні збіраліся з бабамі ісці ў Яшніцу глядзець сваіх мужыкоў. Тама ж цяпера лагер ваеннапалонных. Дак, можа, і наш чый тама. А тута Зазыба раптам падняў людзей!

— А я вось спаў сабе і не ведаў, што ўсе ў Паддубішча падаліся.

Але Брава-Жыватоўскі гаварыў няпраўду. Пра ўсё ён ведаў. Ды каб не ісці ўранні разам з усімі ў Паддубішча, на тое ў яго былі свае прычыны. Па-першае, Брава-Жыватоўскі разважыў наперад: яшчэ ж чэрці на кулачкі не пабіліся, каб яму шукаць сабе на лоб гузакоў, а вось як справа з падзелам калгаса будзе скончана ці хоць бы пачнецца па-сапраўднаму, тады і ён з'явіцца — і перад бабінавіцкім камендантам апраўданне ёсць, маўляў, без яго рабілі ўсё, і верамейкаўцам пакуль на мазоль не наступіш. Па-другое, штосьці незразумелае рабілася з жонкай. Учора ён зп'яну нагаварыў за сталом, а сёння Параска ажно не хацела глядзець на яго. З заплаканымі вачамі яна ныкала з кутка ў куток па хаце і пачынала адразу галасіць, як толькі Брава-Жыватоўскі спрабаваў загаварыць з ёй. Ёй нечага пачало здавацца, што менавіта цяперашні яе муж, які, як высветлілася ўчора, служыў і ў белых, і ў махноўцаў, забіў на грамадзянскай вайне яе Рыжанка. І яна ўжо адчувала вялікі грэх перад сваім першым мужам за тое, што пасля яго жыла з чалавекам, якога не толькі не ведала, але і магла цяпер падазраваць...

Калі Брава-Жыватоўскі і Роза Самусёва, нарэшце, прыйшлі ў Паддубішча, мужыкі, якія наразалі палосы, паспелі прамінуць па спіску як не сярэдзіну вёскі і ўжо ці не дзялілі палетак на канаплёўскія двары.

Брава-Жыватоўскі адразу падышоў да Зазыбы, спытаў:

— Мо забыў, пра што ўчора з табой гаварылі?

— Дак...— Зазыба ўзяў у Івана Падзерына спісы і стаў шукаць там, памагаючы пальцам, наступнае прозвішча.— Калгаснікі так самі вырашылі,— дадаў ён праз нейкі момант, але галавы на Брава-Жыватоўскага не падняў, быццам зусім ігнараваў таго.

— Ну што ж, наракай пасля на сябе,— пагразіў тады Брава-Жыватоўскі.

XIV

Сонца стаяла супроць верамейкаўскага кургана, а Чубару нейкі час здавалася, што яно няйначай меціла сесці ў тым месцы, дзе нядаўна ўзвышаўся маяк, таму нібыта спыніла свой рух па небе, як дзеля нядоўгай раўнавагі, каб потым лучыць акурат на жоўтую і бухматую седлавінку.

Жытнёвы палетак на схілах кургана быў скрозь пачапаны жнеямі, найбольш паўз гуцянскую дарогу, адкуль верамейкаўцы пачыналі мерань палосы, і цераз сухадол былі відны і снапы ў бабках, і кабеты, якія хапаліся жаць іх. Цікаваў Чубар з мыска таго лесу, што асланяў сухадол з усходу і што засціў верамейкаўцам адразу тры вёскі. Гля-

дзець пад сонца з кожнай хвілінай рабілася цяжэй, бо гарачым бляскам ажно калола ў вочы, і Чубар, стоячы ў зацені дрэў, загароджаных спераду кустамі ядлоўцу, шкадаваў, што амаль немагчыма пры гэтакім святле адгадваць людзей — і тых, што былі ў Паддубішчы, і тых, што ўсё падыходзілі туды па дарозе з вёскі.

Калі Чубар гадзіну назад выйшаў на ўзлесак тут і вачам яго адкрыўся гэты, пакошаны яшчэ ў чэрвені, сухадол, а за ім — знаёмы курган з цяперашнім чалавечым мурашнікам, у яго было такое адчуванне, быццам ён вынырнуў на паверхню вады, тоўшчу якой, лічы, ад самага дна, давялося прабіваць без жывога паветра ў распёртых грудзях.

Хоць Чубар і не адважваўся пакуль ісці да верамейкаўцаў, аднак патрохі ўжо адчуваў тую ўтульную, як праз сон, палёгку і тое душэўнае, няхай нават часовае, заспакаенне, якія, не зважаючы ні на што, прыходзяць пад канец доўгай і невядомай дарогі. Можа якраз таму, што Чубар быў у такім стане, але вострага эгаістычнага пачуцця, якое ўзнікае тады, калі чалавек, вярнуўшыся нарэшце дамоў, раптам пачынае свядома разумець, што ў procівагу яго спадзяванню там усё ідзе як і трэба, да таго ж без ягонага ўдзелу,— дык вось такога пачуцця ў чубаравым сэрцы пакуль не было. Яно заварушыцца ў сярэдзіне пазней, як толькі стане да канца зразумела, штó гэтым часам адбывалася ў вёсках па два берагі Бесядзі. А пакуль Чубар адно стаяў, углядаючыся наперад, ды быццам усё нанава і нанава перажываў сваю радасць, што гэтак шчасліва датупаў сюды. Калі ж пераставаў глядзець на жытнёвы палетак і пераводзіў позірк бліжэй, каб такім чынам расслабіць вочы, то кожны раз крокі за чатыры ад сябе бачыў, як трымцела, ажно ляскала круглай, нібыта бляшанай лістотай маладая асіна, што вытыркалася сярод купы сасонак, якія не паспелі падняць над зямлёй натапыраныя крыжыкі сваіх першых лапін. Ветру, бадай, не было, прынамсі тут, у гэтым зацішку, які ахоўвалі разам і кусты і дрэвы, аднак асіна чамусьці ніяк не магла суняцца, быццам была жывая і баялася чаго — здавалася, на яе дзьмуў хтосьці схаваны, з вялікай пашчы альбо, яшчэ горай, падпякаў агнём ці труціў ядам карані ў чорнай глебе. І кожны раз, як Чубар бачыў гэтую незразумелую ліхаманку няўдачлівага дрэва, яму рабілася не па сабе, карцела ступіць да яго і, шкадуючы, прытрымаць рукамі, каб памагчы супакоіцца...

Ужо зусім на сконе быў жнівень, бо тыя колькі дзён, якія заставаліся ў ягоным календары, ці маглі дадаць яшчэ што важкае на нябачныя шалі, на якіх і ўпрыкмет, і неўпрыкмет сіліліся падолець адно аднаго сёлетнія лета і восень, але ў наваколлі зноў было, як улетку, нават там, дзе не пашархала вакол кустоў спрытная каса, паранейшаму чырванелі, жаўцелі і сінелі ў высокай траве лугавыя краскі. Пахла мёдам, нібыта паблізу дзе была пасека, хоць Чубар ведаў, што ніводнага вулля за паўтара кіламетра на ўсе бакі не павінна стаяць, значыць, усё яшчэ паўнюткія і моцныя былі меданосы, што як нанава пачыналі духмяніць пасля нядаўняе золі.

Неяк самахоць успомнілася раптам, што недалёка адсюль, на пячышчы, дзе ў старыя гады гналі каланіцу з бяросты, была верамейкаўская лупільня — станок з зубчатым колам і невялікая, аршынаў на пяць, хатка. Будавалі лупільню пры калгасе, але да Чубара, калі ў Верамейках кіраваў Зазыба: тады якраз выйшла забарона смаліць свіней, каб кожны гаспадар здаваў скуру дзяржаве. Але ж ці гэта сала ў вёсцы, калі без паджоўклае шкуркі, прапахлай саламяным дымам? І вось паступова, азіраючыся двор на двор, але не выдаючы

адзін аднаго, верамейкаўцы занядбалі гэтай забаронай, прынамсі, за свае гады, якія пражыў у Верамейках, Чубар не помніць, каб хто-небудзь з калгаснікаў прывозіў па сваёй ахвоце на лупільню хоць заняпалага парсюка. Што ж датычыла калгасных, то тут рабілася ўсё па законе, як і належыць... Цяпер недзе хатка тая стаяла вольная, і ў ёй, няйначай, можна было перабыць да вечара.

А ўчора Чубар не збіраўся адразу ісці ў Верамейкі.

Яму рупіла тады пахаваць забітага чырвонаармейца, якога знайшоў ля бальшака ў жыце, і ён пайшоў дзеля аднаго гэтага ў вёску, што была таксама па правы бок ад ракі, каб папрасіць там у каго рыдлёўку. Але пажылы, з неспакойнымі вачамі селянін, якога Чубар сустрэў за дварамі, не пусціў назад аднаго — ці пашкадаваў, што незнаёмы чалавек знясе рыдлёўку з двара, ці сапраўды захацеў памагчы яму.

У Чубара было жаданне выкапаць магілу побач з тым пясчаным грудком, дзе, па ягоным меркаванні, ляжаў старшы палітрук. І ён сказаў пра гэта селяніну. А той нядобра пажартаваў, цыўкаючы вачамі:

— Ну, а як немцы паедуць зараз па дарозе? Мне то яны што? Мне можа і нічога не будзе ад іх за гэта. Трупы ж усё роўна каму-небудзь трэба закопваць. А вось ты, што табе яны загадаюць, калі заспеюць з вінтоўкай?

Тады Чубар, як са злосці, вырваў з рук у селяніна рыдлёўку і моўчкі, націскаючы ботам на загнуты брыж, пачаў капаць зямлю проста ў жыце, крокі за два ад скурчанага чырвонаармейца.

Селянін трапіўся пранырлівы — не стаў чакаць, каб хутчэй падмяніць далакопа, а кінуўся адразу да бальшака, пабегаў там, быццам ганчак, па слядах, і калі вярнуўся да Чубара, то ўжо нёс на сабе казацкае сядло.

— Вось, знайшоў! — сказаў ён, не хаваючы здаволенасці.

Але Чубар не павярнуў галавы і не паглядзеў на яго.

Тады селянін зноў сказаў:

— З яго падэшвы — насіць не перанасіць.— І калупнуў чорным пазногцем крыло.

Чубар адчуў, што селянін будзе стаяць гэтак над ямай і гаварыць пра сядло бясконца, таму разагнуў спіну, паказаў на рыдлёўку:

— На-тка, пакідай і ты зямлю...

Селянін кіўнуў галавой:

— Угу.

Чубар выцер крысом «талстоўкі» гарачы лоб, сеў на жвір.

Селянін тут жа заняў яго месца ў яме, але перад тым як працаваць, спытаў:

— Ведаеш яго?

— Не.

— А то ж учора тут цэлы бой быў. Нездарма ж вунь крыжоў ля дарогі колькі. Бранявік таксама падбілі...

І ён пачаў расказваць, як чулі яны са свае вёскі гэты бой і як пасля туды наскочылі раз'ятраныя фашысты, пагражалі спаліць да аднае хаты, калі, не дай бог, знойдуць у каго схаванага чырвонаармейца ці камандзіра...

Чубар слухаў селяніна і зноў нібыта шэрхнуў сам — надта багата давялося яму за адзін дзень наслухацца, пабачыць і перажыць, ужо не ўсё нават успрымалася так, як хацелася б таго нармальнаму чалавеку; ён сядзеў з апушчанымі плячамі, талопіў позірк на растапы-

ранае *сядло*, якое абеглівы селянін клапатліва паклаў зводдаль, але з усяго там выразна бачыў толькі шрамок, які быў зроблены пазногцем на крыле: скура жаўцела, як незагрубелая кара на сасне.

У яме скрыгнула раз і другі рыдлёўка па камені, і Чубар па гуку зразумеў, што селянін капае зямлю.

— Можаш узяць яго сабе,— быццам падахвочваючы таго, сказаў Чубар пра сядло.

Селянін выпрастаўся, бліснуў вачамі:

— Вось дзякуй табе! — У душы ён і дагэтуль няйначай спадзяваўся, што сядло дастанецца яму, а як пачуў ад Чубара дазвол, то і наогул несхавана ўзрадаваўся.

— І торбу таксама бяры,— сказаў далей Чубар.— Там паперчына адна ёсць, дык не выкінь калі. Пасушыць трэба...

Хвілін праз колькі ён глянуў уніз, на самае дно:

— Бадай, хопіць ужо...

— А і дос,— не прымусіў сябе чакаць селянін.— Тут і зямлі яе столькі трэба, адно каб сабакі пасля косці не вырылі.

Пакуль ён падчышчаў рыдлёўкай дно, Чубар падышоў да чырвонаармейца, бо падумаў абшукаць таго — калі раптам знойдуцца ў кішэнях якія дакументы, то і іх можна будзе сунуць у торбу, каб пасля, як вернуцца свае, паказаць каму трэба. Але ў кішэнях гімнасцёркі было пуста. Тады Чубар успомніў, што вайскоўцы звычайна хаваюць самае «найпершае» на выпадак смерці ў патаемную кішэньку, што на поясе штаноў. Ён адкінуў край закарэлай гімнасцёркі і далікатна, быццам то быў не мёртвы, а жывы чалавек, стаў мацаць пальцамі, складзенымі ў шчопаць, абапал брызентавага пасака. Тут таксама нічога не было. Заставалася абшукаць кішэні, з якіх тырчэлі макароны. Чубар павярнуў мерцвяка дагары і, перасільваючы ў сабе гідлівы страх, але баючыся глянуць на зашклянелыя вочы, пачаў патрохі выграбаць макароны рукой. Кроў у кішэні нацякла густа, ды ўжо зусім засохла, нават пабралася шорсткімі камячкамі, таму цяжка было адрозніць, калі сыпаліся на зямлю пакрышаныя на дробныя кавалачкі і акрываўленыя макароніны, а калі сама зацвярдзелая кроў...

Селяніну, мусіць, няўцям было, чаму Чубар гэтак шнарыў па кішэнях забітага, бо раптам падаў як не насмешлівы голас:

— Што ў яго магло быць? Відаць, салдат жа... калі, вядома, не надзеў салдацкае...— І параіў Чубару: — Не забудзь хоць чаравікі зняць. Абмоткі не трэба, а чаравікі разуй. Яго зямля і босага прыме.

Селянін вылез з ямы, атрос запэцканыя ў гліну картовыя штаны, якія дудурыліся ў яго, быццам у малога, на каленях, таксама падышоў да забітага. Чубар чакаў, што *селянін* сапраўды станеззуваць чаравікі, і рыхтаваўся ўжо накрычаць тады на яго, але той раптам здзіўлена войкнуў і сеў.

— Немцы! — шапнуў ён.

Чубар ад нечаканасці ледзь не ўсхапіўся, аднак стрымаў сябе і ў той жа момант кінуўся, бы малпа на чатырох, да сваёй вінтоўкі, якую паклаў на кучомістую траву яшчэ да таго, як брацца за рыдлёўку.

— Не гоцай! — сыкнуў на яго селянін.

— Дзе яны? — шэптам спытаў Чубар.

— Не чуеш, па дарозе едуць!..

І праўда, на бальшаку гуло ўжо ад матораў, і гул, здавалася, станавіўся да неба, нават дзіўна, што Чубар не пачуў яго раней...

— Як думаеш, ці ўбачылі яны цябе?

Селянін у адказ адно зрабіў дурнаваты твар ды паціснуў плячамі.

Гусіным крокам, каб не вытыркацца з жыта, Чубар вярнуўся да селяніна і, кладучыся, прыткнуўся левым плячом побач, акурат выконваў гэтым на агнявым рубяжы першую вайсковую каманду.

Ці то на твары ў яго была рашучасць, якая не пакідала сумнення, ці можа ўражанне зрабіла тое, як браў ён, быццам «напагатоўку», зброю, але селянін раптам ухапіўся за Чубараву штаніну і пачаў тармасіць:

— Ты што гэта надумаў? Хочаш пагубіць нас? Не страляй, кажу!

Чубар вырваў з рук штаніну, пасунуўся трохі далей. Да гэтага яму і ў галаве не стаяла страляць адсюль: па-першае, скрозь жыта не праглядваўся бальшак, на якім гулі машыны, а, па-другое, станавіцца на ногі ды вытаркацца і зусім нельга было — не паспееш падняць вінтоўку, як цябе апярэдзяць. Тым часам побач, бы дакор, ляжаў мёртвы чырвонаармеец, які, мусіць, таксама мог адседзецца ў гэтым жыце, каб толькі захацеў, а вось жа не стаў хавацца... Аднак Чубар ужо нібыта прырос да зямлі, і ў яго не было рашучасці выпаўзці на край поля альбо стаць на ногі...

Селянін між тым не пераставаў кленчыць за спіной:

— Пашкадуй хоць мяне, раз сябе не думаеш. Што ты адзін зробіш ім, а сябе, ды і мяне вось, пагубіш... Можа, хочаш ляжаць, як гэты?

«Ды змоўкні ты!» — нарэшце з агідай падумаў Чубар, бо ў яго паднялося ўсё ў сярэдзіне супроць гэтага чалавека: захацелася нечакана выцяць кулаком наводмаш альбо піхнуць нагой, каб пакаціўся куды. Але ці гэта зробіш? Не хапала распачаць тут валтузню!.. І Чубар свядома рабіў выгляд, што не спяшаецца страляць толькі таму, што ўважае селяніну, хоць самому было прыкра і сорамна—і за сваю нерашучасць, дакладней, страх, які ён мог апраўдаць і растлумачыць, і за забітага чырвонаармейца, які ўжо не меў такой магчымасці. Гэтая прыкрасць не пакідала Чубара ажно доўга: і тады, як зноў аціхла на бальшаку, і яны ўдвох—ён і селянін—амаль похапам апускалі на руках у магілу чырвонаармейца, а пасля закідвалі па чарзе зямлёй, і тады, калі Чубар вырушыў з жыта і папраставаў да бакавой дарогі, мяркуючы выйсці да Бесядзі ў другім месцы.

Але ў той дзень, як на тое, Чубара чакала яшчэ адна сустрэча.

Кіламетраў праз колькі, ужо, бадай, у самыя прыцемкі, пазнаў на лясной дарозе, за распрэжаным возам, знаёмага чалавека. То быў бабінавіцкі яўрэй Хоня Сыркін, той самы бежанец, у хату якога Зазыба з Шарэйкам пасялілі Марылю.

Да вайны Сыркін працаваў нарыхтоўшчыкам спажывецкай кааперацыі, ці як гаварылі мужыкі — каравачнікам, і яго добра ведалі ва ўсіх вёсках па Бесядзі, бо наведваўся ён са сваёй пукатай скрыняй, напіханай гарусоўкамі, гузікамі, грабеньчыкамі і яшчэ рознай патрэбшчынай, усюды, нават не мінаў заехаць за межы раёна. Тым часам у Бабінавічах, ды і ў бліжэйшых вёсках ведалі яго і па другой прычыне: у Сыркіна была найтаўсцейшая сярод местачковых яўрэяў жонка. Сам ён ростам і плячамі не выйшаў, а жонку ўзяў як на дваіх, і калі, бывала, ішоў з Цыляй па мястэчку, то ў людзей на тварах узнікалі ўсмешкі. Праўда, знаёмыя ўсміхаліся заўсёды за вочы. Аднак у кірмашовыя дні цікаўныя вясковыя людзі хадзілі за імі ўжо ледзь не натоўпам. Адным словам, чалавек Сыркін сапраўды быў вядомы ў забесяддзі, і Чубар, напаткаўшы, не мог не пазнаць яго нават далёка ад мястэчка.

У бежанства Сыркін паехаў у адзін дзень з іншымі бабінавіцкімі яўрэямі, балазе каня яму не трэба здабываць было, бо некаторым давялося выбірацца з мястэчка на валах, а то і на каровах, але ў дарозе здарылася няшчасце: у жонкі пачаўся цяжкі сардэчны прыступ. Доктар, таксама бабінавіцкі яўрэй, які ехаў разам у бежанцы, не параіў везці Цылю далей: дрогкая дарога, да таго ж вельмі небяспечная, калі налятаді самалёты, магла каштаваць хворай жыцця кожную хвіліну. Тады Сыркін даехаў з абозам да першай вёскі, якая трапілася на шляху, агледзеў млын, што стаяў на водшыбе, за невялікай рэчкай, і пачаў падганяць сыноў, каб тыя пераносілі з воза скарб усярэдзіну млына. Але выратаваць жонку не пашанцавала. Тая памерла акурат праз два тыдні, калі ехаць далей у эвакуацыю не было як: нямецкія войскі выходзілі ўжо за Іпуць да Дзясны. І вось Сыркін з двума хлопцамі, аднаму з якіх, старэйшаму, споўнілася якраз у пачатку гэтага жніўня пятнаццаць гадоў, вяртаўся назад у Бабінавічы. Чубару сваё рашэнне падацца назад у мястэчка ён растлумачыў так:

— Ты паглядзі на мяне — морда, нікуды яе не схаваеш. Хоць тут мяне пазнаеш, што я яўрэй, хоць там. Дык няхай лепш здарыцца гэта там. Бог ведае, я нічога дрэннага людзям не рабіў...

Прыгнечаны горам (памерла жонка), няўдачамі (асабліва тады, як ужо на зваротнай дарозе нямецкі лётчык пацэліў у канёву галаву і воз з хатнім скарбам давялося цягнуць на сабе), а больш, можа, пакутлівым чаканнем, што яшчэ магло стацца наперадзе, Сыркін быў у роспачы, хоць знешне здаваўся спакойным. Але роспач яго лёгка адгадвалася і па тым, як са скрухай і жалем пазіраў ён на сваіх маўклівых сыноў, лупатых і кучаравых, з чырвонымі тварамі падлеткаў, і па тым, як гаварыў, часам абы-што, нібыта пераконаны быў, што дагаджае гэтым кожнаму, хто мае хоць якую перавагу над ім.

Пакуль яны стаялі ды гаманілі ля воза, у лесе пацямнела больш, аднак не настолькі, каб не бачыць паперад сябе дарогу і ўсё, што магло рабіцца на ёй. Сыркін, акурат па-сялянску, пapляваў сабе на рукі, пацёр адна аб адну і, як навучаны карэннік, заняў месца ў аглоблях. Хлопцы яго таксама хуценька пасталі абапал. Утрох яны паднялі ўгору аглоблі за перакладзіну, прывязаную лейцамі. Большы хлопец вырас з бацьку, таму перакладзіна даставала яму да грудзей. Горай было ў прыпрэжцы малодшаму, які браўся па левы бок — перакладзіны хапала гэтаму па самыя ключыцы, і небараку даводзілася альбо вісець на ёй, альбо ступаць на дыбачках, з паднятымі рукамі.

Чубар зайшоў ззаду і таксама стаў памагаць каціць воз, беручыся папераменна то левай, то правай рукой за гнушку і тым жа часам перахопліваючы з аднае рукі ў другую вінтоўку. Хоць быў ён здарожаны, але цягавітасці пакуль хапала. Яму толькі не зразумела было, навошта Сыркін гэтак падрываецца, няўжо брудныя бебехі сапраўды вартыя таго, каб нагнаць праз іх і сабе, і дзецям конскую зацінку? Яму нават карцела крыкнуць аб гэтым. Аднак гаворка адбылася толькі пасля начы. Сыркін спярша не надаваў ёй значэння: няйначай, было няўцям чалавеку, як гэта можна кінуць абы-дзе і абы-каму тое, што нажывалася па нітачцы гадамі!.. Тады Чубар больш настойліва і ўжо як са злосці пачаў пераконваць, нават кпіць з Сыркіна:

— Ты са сваім дабром, як той мужык міласлаўіцкі, хоць жыватом качацца згодны, абы сваё г... на чужым гародзе не пакінуць.

Здавалася, на Хоню нішто не магло падзейнічаць, ён адно хітра ўсміхаўся — маўляў, табе лёгка раіць, бо ў самога нічога няма. Але вось перавёў вочы на сваіх хлопцаў і раптам зніякавеў: у дакорлівых

позірках абодвух сыноў убачыў, што тыя нібыта саромеюцца чаго, а да гаворкі паміж дарослымі прыслухоўваюцца з несхаванай надзеяй... Для яго гэта было як нечаканае адкрыццё: штосьці адразу абарвалася ў сярэдзіне, ажно плечы звяло, быццам у вадзе сутаргай, і ён няздольны стаў нават узбурыцца, каб праструніць дзяцей.

— Вы думаеце, што я?.. Вы думаеце?.. Не, я не Гітлер вам, каб так!..— усхваляванай скарагаворкай, але ўжо, няйначай, апраўдваючыся, вымавіў ён, тады падскочыў да воза, выхапіў з-пад лахманоў сякеру з новым, нешараваным яшчэ тапарышчам і секанyў у двух месцах па вяроўцы, якой накрыж было ўвязана радно з хатнім скарбам. Вяроўка адскочыла, як высушаная ды напятая на канёк балалайкі жыла. Але Сыркін на гэтым не спыніўся, а замахнуўся зноў сякерай і шыбнуў яе ў вялікі каўбух, напіханы пярынамі, падушкамі і яшчэ ўсякай усячынай. Сякера ажно каўзанулася вастрыём па зашмальцаваным і вільготным ад халоднае ночы радне, затое распарола яго на цэлыя тры чвэрці ўдоўжкі і засела ў сярэдзіне па канец тапарышча. Сыркін ухапіўся рукамі за распораныя краі радна, як мог ірвануў па два бакі ад сябе. І раптам над возам, над дарогай і над палянай, на ўскраі якой стаялі, выбухнула і паляцела ўгору паскубанае пер'е, нібыта дасюль скрозь тут буяў дзядоўнік, які акурат даспеў, а цяпер вецер, што прарваўся аднекуль з поля, пачаў выдзімаць з лускаватых гарлачыкаў белы пух. Тым часам Сыркін не пераставаў шалець, трыбушыў і раскідваў вакол воза хатылі, скрынкі. Збоку здавалася, што рабіў ён усё як бы ў адпомсту: калі хацелі пабачыць гэта, то глядзіце ўжо!.. Але вось у руках у яго апынуўся ці не апошні хатыль з усяго скарбу — важкі і нібыта з якімі рэбрамі, і тады Сыркін раптам ачомаўся, быццам, нарэшце, зноў адчуў вагу, а праз яе і значэнне ўсім гэтым рэчам, што валяліся на паляне. Пастаяў так хвіліну ці дзве ў задумлівай збянтэжанасці, пасля хістка, бы выцягваў з багніва ногі, абышоў воз, каб сесці спераду на аглоблю. Аддыхваўся ён з гарачкі доўга і ўсё не хацеў падняць вочы. А як падняў, то гыркнуў на сыноў:

— Ну, дэрварт зіх дэм шалапаі? — І ўжо другім голасам дадаў: — Ану гіб а кук, вос із дорт айерэ, аніт вэт дыр ойскумэн гейн он гейзн *...

Тыя паслухмяна, як наперагонкі, кінуліся падбіраць свае транты.

Сыркін смаркануўся на траву, паглядзеў прыжмуранымі вачыма на Чубара, які ўвесь гэты час стаяў крокаў за пяць ды спакойна, з усмешкаю на твары назіраў за ўсім. Сказаў:

— Можаш і ты сабе ўзяць што...

Чубар ад такой прапановы зарагатаў. Затым, ужо быццам спахапіўшыся, падышоў да Сыркіна, пакратаў рукамі за плечы:

— Пара ісці, Хоня! — І дадаў зусім весела: — Былі б жывыя косці, а на іх ужо што-кольвеч ды мусіць нарасці!

Сыркін уздыхнуў, але словам не азваўся. Пасядзеў, пакуль Чубар не зняў свае рукі з ягоных плячэй, тады падхапіў за самы вузельчык той хатыль, які браў апошні з воза, і пачаў прыспешваць сыноў.

...З тае паляны дарогу сюды, да Верамеек, паказваў ужо Хоня Сыркін: ездзіў той некалі ад вёскі да вёскі недарэмна, бо цяпер мог ісці за правадніка ў каго хочаш. Знаёмых у Сыркіна таксама хапала ў вёсках, але патрэбы пакуль не было ў іх, і яны — двое дарослых, і двое падлеткаў — паспелі прайсці за першую палавіну дня нават

* — Ну, дачакаліся, блазнюкі?.. Але паглядзіце, што там ваша, а то без штаноў хадзіць давядзецца... *(яўр.)*.

нямераных трыццаць кіламетраў. Чубару падабалася, што Сыркін гэтак дасканала ведае мясцовасць — акурат мог спатрэбіцца і яшчэ калі. І Чубар спакваля пачаў гаварыць яму пра гэта. Аднак Сыркін з першага ж разу з недаверам паглядзеў на свайго спадарожніка, нібыта баяўся падману, хоць па вінтоўцы ў чубаравых руках ужо мог бы здагадацца, што верамейкаўскі старшыня не так сабе завудзіць гаворку...

Перад самымі Верамейкамі яны пайшлі рознымі шляхамі: Чубар напрасткі, праз лес, каб выйсці на гуцянскую дарогу пасля і непрыкметна, а Сыркін павёў туды хлопцаў зусім у абход гэтага лесу.

Як прыйшло ў галаву, што недалёка, на пячышчы, ёсць хатка — лічы, гатовае прыстанішча, Чубару карцела падацца туды. Тым не менш ён, пакуль не рушыў з месца, нібыта раздумваў ці шкадаваў, што не ўсё за гэты час згледзеў у Паддубішчы. І чым надаўжэй ён затрымліваўся, чым больш углядаўся ў знаёмыя краявіды, якія, бадай, упершыню па-сапраўднаму ўсхвалявалі яго, тым хутчэй забывалася, штó было з ім у дарозе ад самага першага дня, прынамсі, ужо аддалялася яно на такую адлегласць, пры якой нават неадчэпны ўспамін пра забойства ваенурача не прымушаў скалынацца...

Неба сёння было чыстае. Гэта Чубар помніў яшчэ ад таго, як стаялі ў лесе, край паляны, а бабінавіцкі Хоня махаў ля воза сякерай, рашаючы сваё дабро. Але цяпер Чубар здзівіўся, калі задраў галаву і ўбачыў над сабой замурзаны белымі пісягамі блакіт: акурат мастак паклаў там лёгкую грунтоўку на палатне.

Недзе ўжо Хоня Сыркін павінен быў вывесці на гуцянскую дарогу сыноў, ды пакуль не відаць было за лесам, і Чубар падумаў, што таксама пойдзе адсюль, як толькі пабачыць іх. Але раптам штосьці хруснула за дрэвамі. Чубар крута павярнуў у той бок галаву. І нічога падазронага не ўбачыў. Тады зусім блізка, можа за пятнаццаць крокаў, задзогалі ногі — яўна ішоў міма вялікі звер альбо тупала капытамі жывёліна. Чубар выцягнуў шыю, адарваў абцасы ад прымятага балотнага моху. На луг выходзіў рагаты лось. За ім неяк бокам, быццам на моцны вецер, тупала па зялёнай атаве маленькае ласянё. Дасюль сахаты вадзіў яго за возерам, па імшарах, а колькі дзён таму адшукаў дарогу і сюды, у гэты змешаны лес. Чубару не даводзілася бачыць жывых ласёў... А ласі тым часам узышлі на сцежку, якая вяла да бульбянога поля. Там, у неглыбокай лагчыне, біла з зямлі, ўзятая ў дубовую кадушку, крыніца, і яны, няйначай, хацелі напіцца з яе. Па тым ужо, як вёў сахаты па сцежцы ласянё — зусім не насцярожваючыся — можна было меркаваць, што рабіў ён гэта не першы раз тут.

Неўзабаве заўважылі ласёў і ў Паддубішчы. Чубару было відаць, як пасталі там верамейкаўцы сярод жыта і пачалі ўглядацца з-пад локцяў на невядомага прышэльца з малым, а нейкі мужчына нават кінуўся бегчы напярэймы. Чубару заманулася пазнаць яго. Але дарэмна. Здалёку відаць было, што чалавек не тутэйшы. Прынамсі, нікога ў Верамейках, таксама як і ў Мамонаўцы, у Кулігаеўцы, нельга было параўнаць з ім. У руцэ незнаёмы (то быў татарын Рахім) трымаў вінтоўку. Але Чубар не адразу прыкмеціў яе — падумаў, звычайны дубец. Спахапіўся ён тады, як чалавек ускінуў той «дубец» перад сабой ды стрэліў у сахатага. Стрэл выйшаў нечаканы і сухі, быццам паламалася што крохкае ад першага ж дотыку, але рэха, якое палящела адтуль па ўзлеску, раптам кальнула Чубара ў сэрца. «Ах ты, падлюга!» — сціснуў ён вязанку пальцаў на сваёй вінтоўцы і паспяшаўся глянуць у той бок, дзе былі ласі. Куля Рахімава пацэліла ў самы раз, каб адабраць жыццё ў сахатага, і той ужо стаяў на пярэдніх каленях, апускаючы ў поўнай непрытомнасці галаву на тупкую сцежку. «Ах ты, падлюга!» — зноў вылаяўся Чубар і перавёў позірк на чалавека, які выпусціў кулю па сахатым. Але нават каб ён і рашыўся адпомсціць за прыгожага звера з магутнымі рагамі на галаве, то ўжо не было як: з Паддубішча да крыніцы спяшаліся верамейкаўцы... Затое цяпер Чубар меў магчымасць пазнаваць сваіх калгаснікаў. Паперадзе, у расхрыстанай фуфайцы, бег, ажно як не каціўся па ўзгорку, Мікіта Драніца. Яго не паспявалі апярэдзіць нават падлеткі, якія ўслед за дарослымі кінуліся з усіх ног да крыніцы. Убачыў Чубар і свайго рахункавода Івана Падзерына. Той таксама спяшаўся паглядзець на забітага звера. Але крочыў ён пасярод жаночага натоўпу, быццам гэта кабеты абкружылі яго знарок і вялі на якую расправу. Па іхняй нетаропкай хадзе і па тым, як заўзята гаманілі аб нечым, Чубар мог пераканацца, што яны і ў галаве не мелі сабе спяшацца да крыніцы, няйначай, былі ўпэўнены, што без іх не пачнецца там ніякі фэст. За плячамі ў Брава-Жыватоўскага вісела вінтоўка. Чубар згледзеў яе і толькі цяпер успомніў — Брава-Жыватоўскага ж яшчэ ці не ў пачатку ліпеня бралі па мабілізацыі!..

Між тым пярэднія верамейкаўцы ўжо абступілі забітага лася. Нехта з дарослых, можа шкадуючы, паспрабаваў злавіць растапыранымі рукамі ласянё, якое неспакойна мітусілася вакол, але тое не далося. Тады за ласянём пагналіся падлеткі. Ласянё адбеглася трохі на коўзкі сухадол. Але зноў не далося ў рукі. Тым часам і не ўцякала далёка. Адно рабіла, як птушка, кругі вакол натоўпу, пасярод якога на сцежцы ў лужыне крыві ляжаў лось. І толькі пасля, як хлапчукі моцна заганялі яго, яно павярнула шукаць ратунку ў лес.

Чубар адступіў далей за кусты ядлоўцу і, нібыта баючыся прапусціць галоўнае, талопіў вочы на тое, што адбывалася ля крыніцы, дакладней, чакаў, што мелася адбыцца там з прыходам верамейкаўцаў. Захоплены гэтым, ён нават не заўважыў, як трохі вышэй, на ўзгорку — і таксама на нядаўні стрэл, выскачыў перадавы раз'езд нямецкай вайсковай часці, якая ўступала ў Верамейкі паўз хату Юхіма Кандрусевіча.

Шандар ПЕТЭФІ

●

Я сэрцам і душою твой,
Мая краіна.
Бо прысягнуў табе адной
Любоўю сына.

Мая душа — прасветлы храм,
Яснота неба.
Я за цябе яе аддам,
А калі трэба, —

Няхай з грудзей юначых кроў
Струменем хлыне,
Каб шчасце вечнае было
Маёй Айчыне.

Я назаўсёды прысягаў
Высокай мэце.
Бо толькі ты адна ў мяне
На гэтым свеце.

Твой сын, і заўжды за табой
Я мушу крочыць.
Ці будзе радасць, ці бяда
І ўдзень і ўночы.

Канае дзень, гусцее цень
І змрок кладзецца,
А сум вужакаю паўзе
І поўніць сэрца.

Я да тваіх іду сыноў,—
Там, за бакалам,
Мы паклянёмся, каб хутчэй
Ты вольнай стала.

І ўжо віно з венгерскіх лоз
Я піць павінны.
У ім нямала горкіх слёз,
Мая Айчына.

●●

Аднойчы мне прыснілася вайна,
На бойку ўсіх паклікалі мадзьяраў.
Крывавы меч над краем залунаў
У водбліску народнага пажару.

На кліч яго паўстаў хто толькі мог,
Хто не загінуў ад крывавых ранаў.
Не грошай звон, а радасць перамог
Найлепшаю адплатаю была нам.

Той дзень быў нашага вяселля днём,
І я, пачуўшы грозны вокліч бою,
Каб за радзіму ўмерці пад агнём,
Апоўначы развітваўся з табою.

У дзень вяселля цяжка йсці на смерць,
Але той сон мне быў зусім не страшны.
Як грымне бой, дык я пайду, павер,
Як і пайшоў на бой святы ўчарашні.

●●●

Віснуць хмары над зямлёй,
Дрэвы ліст губляюць свой.
Дождж асенні зноў ліе,
А салоўка ўсё пяе.

Надыходзіць ночы ціш...
Што ж, красуня, ты не спіш?
Можа слухаеш, як я,
Сумны голас салаўя?

Не сціхае дождж, ліе,
А салоўка ўсё пяе,
Песні гэтай кволы сум
Нараджае многа дум.

Ці ты спіш, краса мая?
Чуеш голас салаўя?
Будзь удзячна салаўю, —
Гэта я табе пяю.

●●●●

Неяк я забег на кухню,
Думаў, люлька зноў патухла.
Так на кухню мне карцела,
Люлька — дык яна ж гарэла.

Ды не ў люльцы той прычына,
А ўся справа, што дзяўчына
Завіхалася ля печы
Вось у гэты самы вечар.

Жар у ямку заграбала,
Бы румянай кветкай стала.
Вочы зыркія — здаецца,
Працінаалі аж да сэрца.

Я забег — яна зірнула,
Мне душу перавярнула.
І хоць люлька не гарэла, —
Сэрца ў грудзях палымнела.

З венгерскай
пераклаў Мікола ХВЕДАРОВІЧ.

Аляксандр ПРАКОФ'ЕЎ

● *Пагавары са мной, таварыш мой* ●● *У чаканні зімы*

●

Пагавары са мной, таварыш мой,
Мой шчыры друг, пагавары са мной.
Пагутарым аб славе той, што ззяе,
Як зорка закаханым маладым.
Хто ёю заўладаў —
Не адпускае,
А адбіваць?
Не тыя ўжо гады!
Яна надзьмутай нейкай, важнай стала,
І калі ўжо спрыяць нерастае,
Нібыта ціха сходзіць з п'едэстала,
Не гляне ў твар,
Руку не падае.
Дарэчы, мы за ёй не калясілі, —
І хоць бы што —
Працуй сабе, жыві...
Пагутарым жа лепей аб Расіі,
Айчыне, дарагой нам па крыві.
Тут, у Расіі, дні ў крутым разгоне,
Яна расла, змагалася з вайной.
Пасуцца ў лузе вогненныя коні,
Якіх не падлічыць, таварыш мой.
Яна прайшла скрозь годы агнявыя,
І там, ступала дзе яна нагой,
Стаяць палкі яе перадавыя
Пад крыламі чырвонымі сцягоў!
Над ёю грае сонца маладое,
Ну а па ёй, як глянь ва ўсе канцы,
Сінее даль Шалонню або Мстою,
Як сонейкі, палаюць казяльцы!

У каляровым там стаіць раздоллі
І на гары і пад гарой крутой,
І на лугах, і ў полі, і ў заполлі
Чаромха, што пад белаю фатой,
І яблыні ў такім вясновым дыме,
Што нават нізка пакланіцца ім
І іх крануць губамі маладымі
Ў Расіі нам не сорамна зусім!
Да мораў так,
І так да акіяна,
І так на сотні вёрст — на ўвесь прастор —
Да стэпаў так, дзе ноччу спяць курганы
Пад светла-сінім ззяннем рускіх зор!

●●

1

Зноў лістапад... Лістоты вырай.
А дзе ж завеяў сутурма?
Дзесь затрымалася ў Сібіры,
Саяны белячы, зіма.

Ды ўсё ж яна не за марамі,
І хоць нябёсы без красы, —
Зачырванелі снегірамі
Мае прынеўскія лясы.

Ля мора не зацішна далей,
Там, дзе ў граніт сасна ўрасла, —
Кіпенне, шум халодных хваляў,
Уключын скрып і ўсплёск вясла.

І ўсё ж вось-вось завеяй ахне
І войкне сцюжаю зіма,
Ужо зазімкам востра пахне,
Ну а за ім — яна сама

Надыдзе, прыляціць, ёй мігам
Цераз Урал пераваліць —
І, як папругай, сцягне крыгі,
З шарошам закуе заліў.

2

Лясы ўжо досыць парадзелі,
Сінь здзьмута з неба колькі дзён,
Снег толькі выпаў у нядзелю,
Яна мінула — згінуў ён.

Відаць, не тыя б'юць паклоны
Вятры з зары і да зары,

Ізноў віной антыцыклоны,
І хлусяць зноў календары!

Імгла над рэчкай навакола,
І ўжо зазімкам трызніць край,
Бо зачапілася падолам
Зіма за вузенькі прыпай.

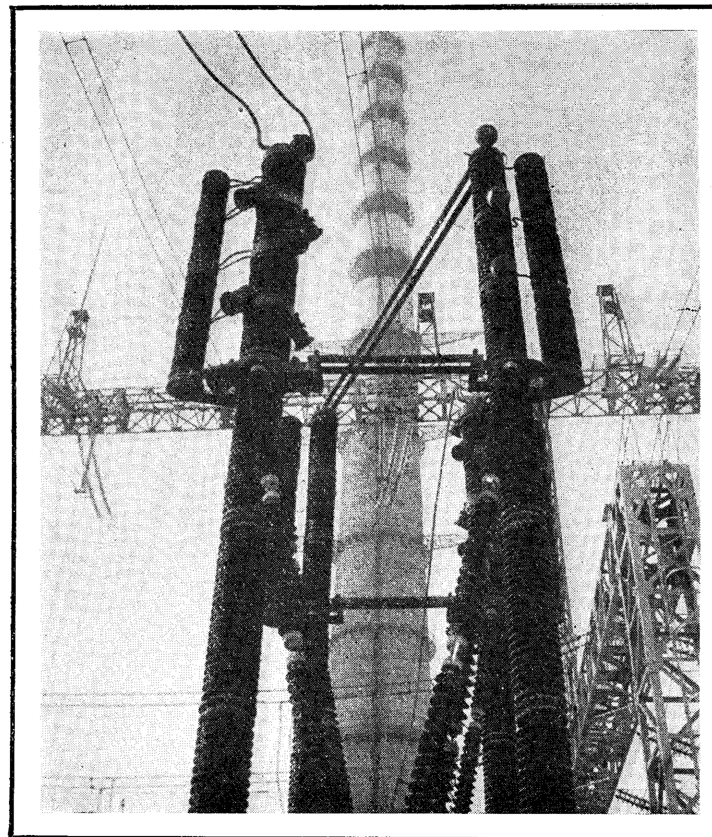
Шчэ двоеўладдзе у прыродзе,
Усміхнецца пахмурны абшар,
Ды коні белыя дзесь ходзяць,
Вось-вось уздыбяцца з-пад хмар.

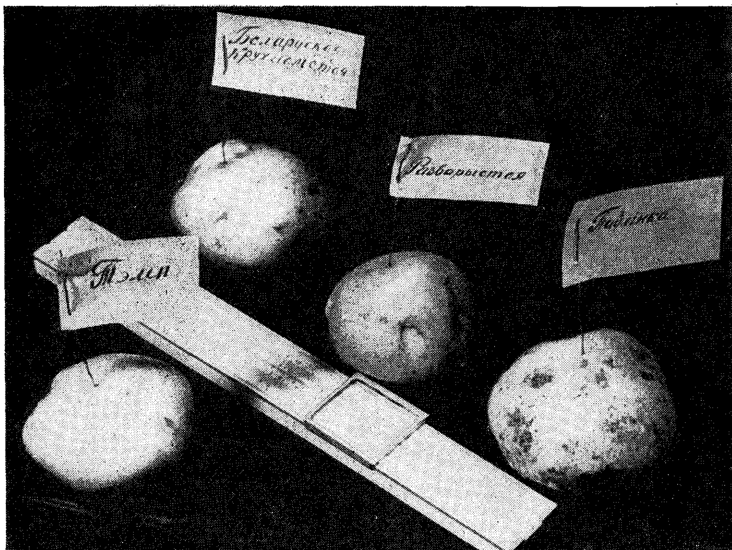
І на санях памчаць палянай
З вясёлай рускаю зімой,
З такой да зайздрасці румянай,
З брывом, падведзеным сурмой...

З рускай
пераклаў Мікола АЎРАМЧЫК.

ПУБЛІЦЫСТЫКА

- Валянцін ЖДАНОВІЧ
- Аркадзь БРЖАЗОЎСКІ
- Фёдар КАПУЦКІ
- Уладзімір ЕЛІСЕЕЎ
- Дзмітры ЖУРАЎЛЁЎ
- Яўхім САДОЎСКІ
- Алесь ВЕЧАР
- Вячаслаў ДУБІНКА
- Аляксандр РАКОВІЧ
- Ірына КЛІМАШЭЎСКАЯ
- Мікола ДЗЯШКЕВІЧ
- Алена ТРУКШЫНА
- Мікалай ЧАХОЎСКІ

• ЛАГАРЫФМЫ БУЛЬБЫ •

РЭПАРТАЖ З УСПАМІНАМІ, КАМЕНТАРЫЯМІ ВУЧОНЫХ І АДСТУПЛЕННЯМІ

Гэты загаловак нарадзіўся ў той момант, калі Пятро Іванавіч Альсмік, славуты селекцыянер, доктар навук, акадэмік, Герой Сацыялістычнай Працы, старанна хаваючы пад стол ногі, абутыя ў кірзавыя боты (ён толькі што вярнуўся з поля), узяў лагарыфмічную лінейку і пачаў адказваць на мае пытанні.

Пытанні былі не дужа трапныя і не вельмі сфармуляваныя, на ўзроўні сярэдняга радыёінтэрв'ю, калі рэпарцёр больш спадзяецца на аўтарытэт выступаючага, чым на сваё веданне прадмета. Мае веды ў такім звычайным прадмеце, як бульба, былі чыста спажывецкімі. Я мог зацята спрачацца з якім-небудзь саманадзейным жыхаром вінаградарскіх краёў, пералічваючы— у адказ на абразлівае, па яго меркаваннях, слова «бульбаш» — сотні страў, якія можна прыгатаваць з бульбы. Параўноўвалася лютая «чача» з духмянай «жытняй», называліся крухмальныя бісквіты і цукеркі з патакі, што вырабляе фабрыка «Камунарка», а калі ж і гэтага было мала, каб ганарлівы бічо заткнуў вушы, таямнічым голасам ставілася суперпытанне: «А ці ведаеш ты, браце, што такое шайморы?» — «Яны таксама з бульбы робяцца?»—

«Так, з бульбы, але не робяцца. Іх знаходзяць на полі, дзе летась расла бульба». Шайморы, тыя шайморы, якія ратавалі нас ад голаду ў першы пасляваенны год, збівалі з панталыку хоць каго.

Усё гэта бульбяное захапленне не трэба было выкладаць Пятру Іванавічу. Ён сам усё жыццё пражыў на Беларусі і ўсё жыццё прысвяціў бульбе. І даруючы мне маю наіўнасць і недасведчанасць, ссівелы акадэмік з дапамогай лагарыфмічнай лінейкі растлумачыў сэнс сваіх навуковых даследаванняў.

§ 1

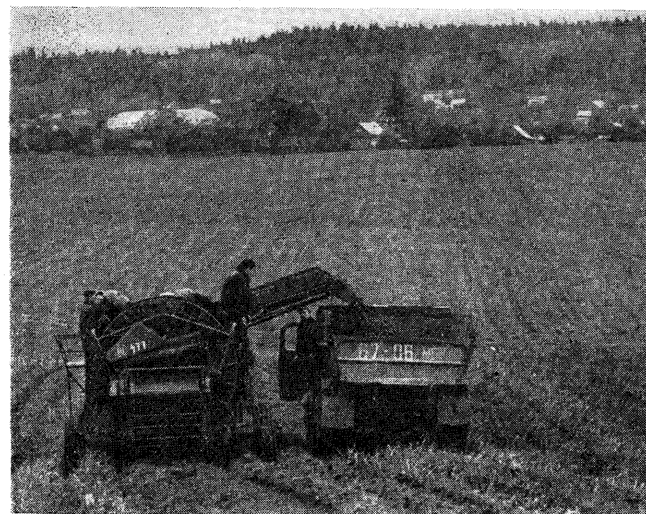
КАБ НЕ НАСІЦЬ ВАДУ РЭШАТАМ

— Маем два гібрыды бульбы. Адзін даў ураджай 460 цэнтнераў

Пятро Іванавіч Альсмік.

Камбайн «Дружба» на палях калгаса «Бальшавік» Лагойскага раёна.

На мосціку камбайна — не ў баразне...

Саюз навукі і практыкі. Інжынеры: кандыдат тэхнічных навук Дзям'ян Бельчык, Віктар Алесенка, Леў Аляксейчык і механізатар Алесь Лапковіч.

з гектара пры 16,4 працэнта крухмалу, а другі — 408 цэнтнераў, затое крухмальнасць яго — 24 працэнты. З першага гектара атрымалі 75,5 цэнтнера крухмалу, а з другога — 96 цэнтнераў. Якую бульбу вы пасадзілі б?

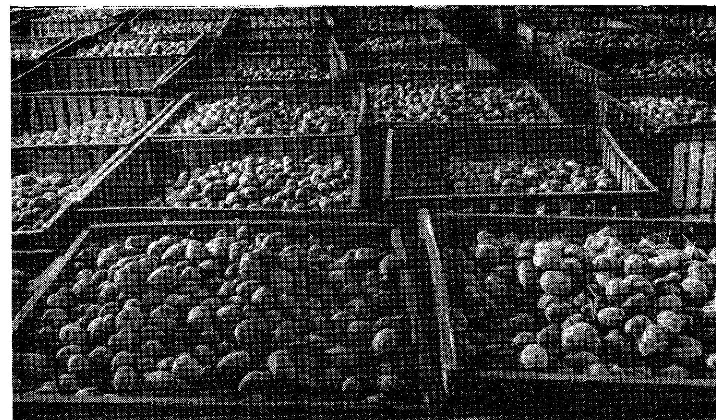
— Зразумела, больш крухмалістую...

— ...хоць і менш ураджайную. Тут, бачыце, залежнасць адваротная. Таму бульба на тарфяніку родзіць добра, а нясмачная.

— Як у мінскіх магазінах?..

— Ну, навошта вінаваціць магазіны?— сказаў мне пазней намеснік дырэктара Мінскага нарыхтоўчага гандлю садавіны і гародніны Іван Ільіч Русакоў.— З 64 тысяч тон бульбы, што прададзім у гэтым сезоне насельніцтву сталіцы, толькі 45 працэнтаў — сталовыя гатункі. Астатняя — кармавая. Мы бярэм тое, што даюць калгасы і саўгасы.

— Тут няправільная палітыка

Так захоўваецца бульба на лепшых складах.

цэн,— зазначае Пятро Іванавіч Альсмік.— Здае, скажам, калгас бульбу на крухмальны завод. На Беларусі базіснае ўтрыманне крухмалу прынята за 16 працэнтаў. За цэнтнер такой бульбы дзяржава плаціць калгасу 6 рублёў, а за кожны наступны працэнт крухмалу — яшчэ два рублі. Калі ж крухмалістасць бульбы складае ўсяго 10 працэнтаў, то і тады дзяржава плаціць, як за базісную. Хітры старшыня крухмалістую бульбу пакідае сабе, каб карміць жывёлу: больш крухмалу — больш кармавых адзінак. А благую здае на завод — свае 6 рублёў ён атрымае ў любым выпадку. У выніку калгасу — выгада, дзяржаве — шкода.

Яўген Аляксеевіч Стальмашок, галоўны аграном па бульбе Міністэрства сельскай гаспадаркі БССР, на гэты конт выказаў іншую думку.

— Міністэрства харчовай прамысловасці і Дзяржаўны Камітэт

Галіна Парфяновіч — повар з першай мінскай «Бульбяной».

цэн пры Савеце Міністраў БССР ужо сварыліся з намі з-за крухмалу. Выканаць іх патрабаванні—значыць падарваць эканоміку гаспадарак. Бо, папершае, сабекошт бульбы ў калгасах — 4 рублі 84 капейкі, а ў саўгасах — 5 рублёў 89 капеек за цэнтнер. Па-другое, галоўную «бульбяную плошчу» ў рэспубліцы займаюць малакрухмалістыя гатункі: «зазерскі», «фаран», «ротботэ», «берліхінген». Гады праз 3—4 мы іх заменім на крухмалістыя: «беларускі ранні», «агеньчык», «тэмп», «кандыдат», «разварысты», «лошыцкі».

У заключэнне выказваецца Іван Пятровіч Альсмік:

— Цана на ўсю сталовую бульбу таксама не павінна быць пастаянная. Гараджанін плаціць цяпер па 8 капеек за кілаграм бульбы любога гатунку. А няхай бы плаціў дзешавей за «фаран» і даражэй за «тэмп» ці за «лошыцкі».

Гатунак «тэмп» выведзены Іванам Пятровічам. Цудоўная гэта бульба! Круглая, крыху пляскатая, белая, важкая, да жніўня наступнага года захоўвае свой смак і пах, разварваецца, калі не дагледзіш, у кашу, бо мае крухмалу 22 працэнты. І не баіцца хвароб.

Самыя страшныя бульбяныя хваробы — рак і фітафтора, з-за якой сёлета страчана столькі бульбы, што ў параўнанні з мінулым годам у нас не адбылося ніякага росту ўраджайнасці. Між тым пасяўныя плошчы пад бульбу вырашана надалей не пашыраць, а павялічваць збор яе толькі за кошт ураджайнасці. У 1970 годзе яна склала 120 цэнтнераў з гектара.

А як можа ўрадзіць «тэмп»? На добра ўгноенай глебе — 400 цэнтнераў з гектара.

Ураджайныя і высокакрухмалістыя іншыя гатункі Пятра Іванавіча: «разварысты», «кандыдат» і больш даўні — «лошыцкі». «Лошыцкага» на Беларусі развялося многа — ім было занята сёлета 44,6 тысячы гектараў. Дзве вялікія перавагі над іншымі гатункамі вывелі яго на шырокае поле. Па словах Пятра Іванавіча, гэтая белая, буйная, з моцнай скурай бульба «лёгка пераносіць усялякія бесталковыя механізмы».

Намаганнямі Навукова-даследчага інстытута электрыфікацыі і механізацыі сельскай гаспадаркі нечарназёмнай зоны СССР у доследных гаспадарках механізавана дзевяноста працэнтаў уборкі бульбы. Так выглядае справа ў калгасе «Бальшавік» Лагойскага раёна, дзе інстытуцкія вучоныя ўкаранілі паточны метад. Ён даволі рацыянальны: камбайн «Дружба», які абслугоўваюць шэсць чалавек, самазвал (яшчэ адзін чалавек) і сартыроўка (таксама адзін чалавек, які ў дадатак абслугоўвае трактар з прычэпам) убіраюць і сартыруюць за дзень 1,5 гектара бульбы. На адным полі ўбіралі бульбу камбайнам і бульбакапалкай. Камбайн узяў 190 цэнтнераў з гектара, а людзі, што збіралі яе за капалкай — толькі 120 цэнтнераў. Больш як трэцюю частку ўраджаю закідала зямлёй машына.

Але і камбайны, і капалкі маюць адну вельмі значную загану: псуюць многа бульбы.

Інжынеры многіх краін свету ўжо даўно ўдасканальваюць бульбаўборачныя машыны, бо ўборка — самы працаёмкі працэс. Каб не псаваць бульбу, транспарцёры, ролікі, валікі, барабаны абліцоўваюць гумай. Каб скараціць колькасць рабочых, спрабуюць ставіць на камбайны сартыровачныя прыстасаванні з электронным начыннем або з рэнтгенаўскай трубкай. Ускладняецца канструкцыя, расце кошт машын, большая кваліфікацыя патрабуецца ад механізатара.

Якой жа тады павінна быць бульба? Мацнейшай за гуму і сталь? Ва ўсякім разе — мець пэўную форму і моцную скурку.

А селекцыянера цікавіць і яшчэ адно пытанне, надзвычай важнае ва ўмовах сённяшняга існавання чалавецтва, калі кожны трэці жыхар планеты галадае.

§ 2

ЗАЧАРАВАНЫ ПРАТЭІН

З кілаграма «лошыцкай» можна атрымаць 23—27 грамаў пратэіну. Вучоныя-бульбаводы ГДР аптымістычна сцвярджаюць, што каб удалося атрымаць 30 грамаў бялку з кілаграма бульбы, то ў жывёлагадоўлі адмовіліся б ад канцэнтраваных кармоў. А самыя вялікія аўтарытэты сельскай гаспадаркі сцвярджаюць: больш бялку — меншы ўраджай. Зачараванае кола!..

Каб весці наступленне ў напрамку «ВЫСОКІ ЎРАДЖАЙ+3% ПРАТЭІНУ», акадэміку Альсміку патрэбна не 152 тысячы сеянцаў бульбы, з якімі ён працаваў сёлета, а ўдвая больш.

Не ўсім вядома, якая карпатлівая праца селекцыянера. Гатункі, звезеныя з усяго свету, і ўласныя гібрыды высяваюцца кожны ў свой грашчочак. Высяваюцца, бо бяруцца не клубні, а тыя зярняткі, што спеюць у зялёных «яблычках», пра якія вядома, што імі — па цемнаце сваёй — ласаваўся іспанскі каралеўскі двор, калі ўпершыню прывезлі бульбу ў Еўропу. Пятро Іванавіч сеяў раней у керамічных гаршчочках — яны вельмі прыдатныя для такой мэты. Ды іх не набярэшся, і прыйшлося тэрмінова прасіць дапамогі ў хіміі — у Наваполацку заказалі поліэтыленавыя. Увосень з кожнага гаршчочка бяруць па адным клубні, і кожны клубень змяшчаецца ў асобны пакет. Пранумараваць 150 тысяч пакетаў — таксама работка.

А тут яшчэ неадступная, і зноў жа першай важнасці

ПРАБЛЕМА ЎРАДЖАЙНАСЦІ, АБО...

§ 3

Галоўны аграном па бульбе Яўген Аляксеевіч Стальмашок:

— За пяцігодку намячаецца павялічыць ураджайнасць бульбы ўдвая. Тры фактары выступаюць супраць нас у гэтай праблеме.

УГНАЕННІ. Іх пакуль яшчэ малавата: і мінеральных, і, асабліва неабходных бульбе, арганічных. Бульба гной любіць...

НОВЫЯ, ураджайныя і крухмалістыя, гатункі размнажаюцца па законе адзін да двух (напрыклад, летась гатунак займаў 10 га, а сёлета — 20 га). Выключэнне—«тэмп». Ягоныя тэмпы 1:3. Праўда, Беларусь на першым месцы па насенняводстве бульбы. Будзем мець вялікую карысць і ад тарфянікаў. Гатунковая бульба, вырашчаная на іх, значна аздараўляецца і дае ўраджай на бяднейшых землях.

І, УРЭШЦЕ, практыка сяміпольнага севазвароту падказвае, што пакуль культура не пройдзе поўны круг, вялікіх змен ва ўраджаі не чакай.

240 цэнтнераў з гектара — многа ці мала?

Калі параўнаць з 1913 годам — многа: тады ў Беларусі сярэдні ўраджай быў 69 цэнтнераў з гектара.

Між тым у 1967 годзе Галандыя, ФРГ, Швейцарыя бралі па 300—350 цэнтнераў на круг.

У нашай рэспубліцы па 370 цэнтнераў бульбы з гектара стабільна атрымлівае на тарфяніках саўгас «Любанскі», а сёлета 12 звенняў у розных гаспадарках рэспублікі змагаліся за права называцца пяцісотнікамі. 500 цэнтнераў з гектара — лічба рэальная.

На радзіме бульбы, у ЗША,— па рацэ Каломба, дзе самыя спрыяльныя ўмовы,— зафіксаваны рэкорд: 1.200 цэнтнераў з гектара.

— Рэкорды рэкордамі, а пераліваць вадзіцу не будзем,— рэзюміруе доктар Альсмік.—Бульба павінна быць паўнацэнная: з крухмалам і бялком.

§ 4 **(Ад аўтара)**

З чым яе есці?

Ды з чым хочаш, з тым і еш. З салам, яечняй, цыбуляй, з кіслым або салодкім малаком, з агурком і рэдзькай, з квашанай капустай, з саладухай, з мочанымі брусніцамі, грыбамі, маслам або смятанай, з селядцом, з аўсяным кісялём, з алеем, з мачаннем... Абы смачна было.

Іншая справа — дзе можна з'есці смачна прыгатаваную бульбу?

Дзевяць гадоў назад быў пакладзены добры пачатак: у Мінску адкрылася спецыялізаванае кафэ «Бульбяная». Праз два гады, упэўніўшыся ў поспеху новага кафэ, гарадскі трэст сталовых і рэстаранаў адчыніў яшчэ адну «Бульбяную» — на праспекце Партызанскім.

Смажаная бульба з мясам у гаршчочках, аладкі, фаршыраваныя мясам, бульбяныя пончыкі, дранікі — гэтыя стравы з аднолькавай ахвотай ядуць рабочыя і студэнты.

Але на гэтым добрая справа скончылася. У дзвюх «бульбяных» заўсёды цесна ад шматлікіх наведвальнікаў, а новых «бульбяных» не адкрываюць. Мала таго, усе беларускія рэстараны і сталовыя не любяць займацца прыгатаваннем беларускіх нацыянальных страў з бульбы. Сапраўдная «каралева» нашых палёў падаецца там у дзвюх «мадыфікацыях»: пюрэ-гарнір, і... азу па-татарску. Нават славуты сталічны рэстаран «Журавінка» можа пахваліцца толькі адной-дзвюма беларускімі стравамі. І яго фірменнае адрозненне ад віцебскай «Дзвіны», гродзенскага «Нёмана», гомельскай «Беларусі» выклікае сумную ўсмешку: у гарнір абавязкова пакладуць некалькі журавін — беларускі стол, маўляў.

Можна класці ў крывавы біфштэкс жменьку кіслых ягад і дзеля гэтага мець спецыяльны рэстаран. Але не грэх было б адкрыць у вялікім горадзе хоць некалькі палатак, дзе прадавалі б, скажам, гарачую бульбу з кіслым малаком, дранікі, бабку. Хто б не зайшоў на знаёмы, апетытны пах бульбы?!

Мы добра ведаем, што Беларусь дае 15 працэнтаў усесаюзнага збору бульбы, што дзякуючы бульбе маем моцную жывёлагадоўлю, што без спірту, зробленага з беларускай «картоплі», немагчыма існаванне электроннага і звышдакладнага прыборабудавання.

А бульбу, відаць, гатаваць развучыліся.

Ці на вінаград перайсці збіраемся?

Валянцін ЖДАНОВІЧ.
Фота аўтара.

ПОШУК ВЯДУЦЬ МАЛАДЫЯ

Гэты звычайны будынак па вуліцы Друкарскай з поўнай падставай можа быць названы Домам Цудаў. Тут рэальнасць мяжуе з фантастыкай. Адчыніўшы дзверы аднаго з пакояў, вы раптам адчуваеце, што стаіце на парозе XXI стагоддзя, а вакол — героі Аляксандра Казанцава і Станіслава Лема...

Камсамольскі важак Інстытута фізікі Валеры Снапко.

ТУТ НАРАДЖАЕЦЦА СОНЦА

Паэт калісьці, вядома, жартаваў, запрашаючы на шклянку чаю нябеснае свяціла. Лірыку, які адпачывае на дачы, няцяжка ўявіць, быццам сонца прыйшло да яго ў госці. А калі б на самой справе?

— Гэтага не можа быць! — катэгарычна запярэчыў сур'ёзны чалавек, знаёмы з элементарнай фізікай. — Па-першае, закон сусветнага прыцягнення. Па-другое, звышвысокая тэмпература...

Я таксама быў такім скептыкам, пакуль не наведаў Інстытут фізікі Акадэміі навук БССР, дзе ўбачыў сонца ў гасцях у маладога вучонага, сакратара інстытуцкага камсамольскага бюро Валерыя Снапко. Яно з'явілася на нейкую долю секунды з такім аглушальным трэскам, што ў мяне пасля цэлы дзень звінела ў вушах. Магутны імпульсны разрад прабіў паветра, і шар, які ўспыхнуў на імгненне, напоўніў лабараторыю азонам, нібыта сюды раптам уварваўся подых навальніцы. Гэта была плазма — кіпучы газ, матэрыя, з якой складаецца сонца...

Праўда, «штучнае сонца», з якім эксперыментуе Валеры Снапко, не такое гарачае, як сапраўднае. Гэта плазма называецца нізкатэмпературнай. Але таму, хто ўздумае «пагрэцца» каля яе, бадай, не пазайздросціш: нізкатэмпературная плазма мае ... сто тысяч градусаў.

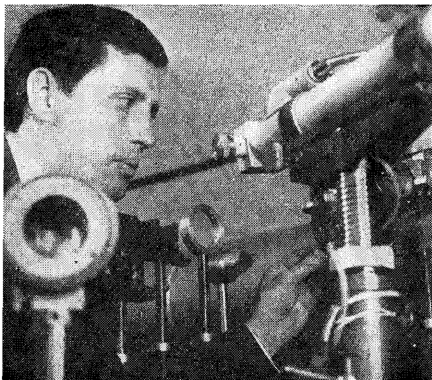
Для чаго ствараецца гэтая пякельная гарачыня? Ні ў якім стане рэчыва не тоіць у сабе гэтулькі загадак, колькі іх у плазме. Раскрыць яе сакрэты, прымусіць «сонечную матэрыю» працаваць на чалавека — такая задача вучоных.

Перспектывы прыручэння плазмы вельмі спакуслівыя. Вучоныя падлічылі, што каменнавугольны шар такой жа вагі, як сонца, цалкам згарэў бы праз шэсць тысяч гадоў. Сонца гарыць ужо больш двух мільярдаў гадоў і ў наступныя два мільярды, напэўна, будзе гарэць па-ранейшаму. Калі запаліць такі ж агонь на зямлі і выкарыстаць яго для патрэб чалавека, знікне неабходнасць у зямным па-

ліве, запасы якога ні ў якім разе не бязмежныя. Першая кропля штучнай сонечнай масы, якая пачне гарэць у кантралюемым катле зямной электрастанцыі, адразу ж вырашыць усе энергетычныя праблемы свету. «Сонечная матэрыя» здольна зарадзіць рухавікі касмічных караблёў такой энергіяй, якой падуладны любыя адлегласці. Згодна тэарэтычных разлікаў, плазменны рухавік можа развіць хуткасць, блізкую да хуткасці святла. Кіруемая тэрмаядзерная рэакцыя таксама праходзіць праз «сэрца» плазмы...

Але перш чым ушчыльную падысці да рашэння гэтых няпростых задач, трэба вывучыць усе ўласцівасці «сонечнай матэрыі». Адна з лабараторый Беларускага інстытута фізікі займаецца спектральнай дыягностыкай плазмы. У гэтым напрамку працуе і кандыдат фізіка-матэматычных навук Валеры Снапко. Маладому вучонаму ўдалося сфармуляваць заканамернасць, прынцыпова важную для дыягностыкі плазмы: адпаведныя лініі яе спектра вельмі чуллівыя да змен электроннай канцэнтрацыі. Гэтае заключэнне, у сваю чаргу, лягло ў аснову новага метаду даследавання плазмы — аднаго з многіх спосабаў пранікнуць у таямніцы чацвёртага стану рэчыва.

Пакуль што «штучнае сонца» ўдаецца ўтрымаць на электродах усяго адно імгненне. Прадоўжыць яго жыццё хаця б на сотую долю секунды не так проста. Яшчэ адна праблема — атрыманне так званай чыстай плазмы пры тэмпературы звыш дзесяці тысяч градусаў па шкале Кельвіна. Для таго каб рашыць гэтую задачу, беларускім вучоным давялося стварыць спецыяльную ўстаноўку, на якой можна атрымаць азотную плазму з дапамогай электрычнага разраду вялікай магутнасці. Гэтай работай кіраваў настаўнік Валерыя Снапко — доктар фізіка-матэматычных навук Л. І. Кісялеўскі. У выніку беларускім фізікам удалося вызначыць выпускальную здольнасць чыстай плазмы пры высокіх тэмпературах. Зроблены яшчэ адзін крок у вывучэнні загадкавай матэрыі. Яшчэ адзін крок насустрач сонцу...

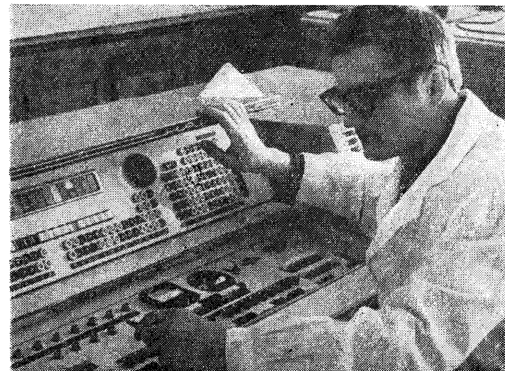
Малады вучоны Міхаіл Лойка.

ЭЛЕКТРОННАЕ «ВОКА»

Якасць адлюстравання... З гэтай праблемай большасць з нас сутыкаецца амаль штодзённа: не зразумееш, бывае, што раптам робіцца на экране тэлевізара! І далёка не заўсёды прычынай гэтаму бываюць атмасферныя перашкоды або тэхнічныя дэфекты на лініі сувязі. Часцей за ўсё «сакрэт» заключаецца ў матэрыяле, з якога зроблены кінескоп вашага тэлевізара.

Адзін з вельмі істотных яго кампанентаў — экран — не такі просты, як гэта здаецца. Унутраная паверхня электронна-прамянёвай трубкі пакрыта люмінафорам — спецыяльным саставам з мікраскапічных часцінак, якія свецяцца. Таўшчыня гэтага пакрыцця — тысячныя долі міліметра. Можна сабе ўявіць, якой павінна быць тэхніка нанясення пакрыцця, каб люмінафор пакрываў паверхню кінескопа строга раўнамерным слоем.

Дарэчы, усё адносна, у тым ліку і паняцце раўнамернасці. Нават тое, што заводскі АТК прапускае першым гатункам, вельмі далёка ад ідэалу. Пакупнік тэлевізара пра гэта, магчыма, і не ведае, затое спецыялісту-оптыку вядома ўсё. Але што зробіш, калі тэхніка тут яшчэ не падышла да грані фантастыкі! Ёсць, урэшце, праблемы больш важныя, чым якасць адлюстравання на экране тэлевізара...

Канстанцін Прадко за апрацоўкай эксперыментальных даных.

Ёсць, вядома. Аднак аспірант Інстытута фізікі АН БССР Канстанцін Прадко вырашыў заняцца менавіта гэтай, «не першай важнасці» праблемай. Дарэчы, што датычыць ступені важнасці, то гэта пытанне спрэчнае: нічога яшчэ, калі «блізарукасцю» пакутуе ваш тэлевізар; надзвычай горш, калі гэта здарыцца з прыборам начнога бачання, які ўстаноўлены, напрыклад, на касмічным караблі. У гэтым выпадку гаворка ідзе пра электронна-аптычныя пераўтваральнікі, «зоркасць» якіх у многім залежыць ад якасці люмінафорнага пакрыцця экрана. Сюды ж можна далучыць і многія аптычныя прыборы, фатаграфічныя эмульсіі, рэнтгенаграфічныя ўстаноўкі... Адным словам, звычайнай гэтая праблема можа здацца толькі недасведчанаму. А для Канстанціна Прадко яна стала галоўнай справай некалькіх гадоў жыцця.

Выпускнік фізічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя У. І. Леніна, ён прыйшоў у навукова-даследчую лабараторыю з ясным разуменнем таго, што ў навуцы няма і не можа быць дробязяў, што нават маленькае адкрыццё ў сто разоў апраўдвае затрачаныя намаганні. А галоўнае — на адну «белую пляму» менш! У гэтым мэта і прызванне чалавека, які паступіў на службу да навукі, — затушоўваць «белыя плямы», замяняць пытальнікі клічнікамі, шукаць і знаходзіць, знаходзіць і зноў імкнуцца да пошукаў...

Вывучаючы прычыны «блізарукасці» розных аптычных прыстасаванняў, малады даследчык прыйшоў да вываду, што часцей за ўсё яна залежыць ад неаднолькавай шчыльнасці люмінафорнага пакрыцця экрана. Адразу ўзнікла пытанне: як зацыраваць «дзіркі»? Аспірант пачаў распрацоўваць розныя спосабы паляпшэння якасці люмінафору. Адзін са шматлікіх эксперыментаў пасведчыў, што калі ўвесці ў люмінафорны састаў невялікую колькасць паглынаючага рэчыва — скажам, звычайнага чорнага фарбавальніка, — то частотна-кантрасная характарыстыка экрана значна паляпшаецца. А для таго каб зменшыць зярністасць пакрыцця, трэба асаджаць часцінкі, наколькі гэта магчыма, аднолькавыя па памеры. Шэраг тэхналагічных параметраў змяняецца ў залежнасці ад таго, больш або менш звязваючага рэчыва ўводзіцца ў люмінафор...

Так, раскладаючы праблему на састаўныя часткі, Канстанцін Прадко змог не толькі дыягнаставаць розныя «хваробы» аптычных прыстасаванняў, але і распрацаваць шэраг рэкамендацый па паляпшэнні якасці люмінафорнага пакрыцця. Ужо зроблены першыя крокі па ўкараненні гэтых прыстасаванняў на беларускіх прадпрыемствах, якія выпускаюць электронную тэхніку.

Малады вучоны атрымаў аўтарскае пасведчанне на сваё вынаходніцтва, а сістэматызаваны ім матэрыял лёг у аснову дысертацыі на тэму: «Даследаванне перадачы аптычнага адлюстравання рассейваючымі і люмінесцыруючымі пластамі».

Я іду па доўгім калідоры будынка, на фасадзе якога прымацаваны макет ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга. Па абодвух баках калідора — дзверы, на некаторых таблічкі, якія папярэджваюць: «Не ўваходзіць! Ідзе эксперымент!» Недзе тут, побач, здзяйсняецца цуд. Дапытлівая чалавечая думка пранікае ў глыбокія таямніцы, захаваныя прыродай у малекулярных структурах. Недзе тут, побач, мае сучаснікі, мае равеснікі разблытваюць гэтыя хітраспляценні, і электроны зрываюцца са сваіх арбіт, рухаючыся па новых шляхах, падказаных чалавекам.

Міжволі замаруджваю крокі. Цішыня. Ідзе эксперымент.

Аркадзь БРЖАЗОЎСКІ.

Фота Д. Чаховіча.

ЖЫВЕ ТАКАЯ ТРАДЫЦЫЯ

У прамове на III з'ездзе РКСМ У. І. Ленін гаварыў, што моладзь краіны Саветаў павінна кожны дзень практычна рашаць хаця б самую маленькую і самую простую задачу агульнай працы, што «толькі ў працы разам з рабочымі і сялянамі можна стаць сапраўдным камуністам».

Верныя ленінскаму запавету і традыцыям старэйшых пакаленняў, камсамольскія арганізацыі вышэйшых навучальных устаноў рэспублікі заўжды былі застрэльшчыкамі ў грамадска-карысней рабоце. Студэнцтва актыўна ўдзельнічала ў агульнай працы і барацьбе свайго народа за хутчэйшую ліквідацыю вынікаў вайны, за аднаўленне і ўздым народнай гаспадаркі.

Высока цэнячы давер'е партыі, студэнцкая моладзь з энтузіязмам адгукнулася на ўсе яе заклікі. Гэта асабліва наглядна праявілася ў гады чацвёртай пяцігодкі. Абмяркоўваючы на сваіх сходах матэрыялы пяцігадовага плана аднаўлення і развіцця народнай гаспадаркі, студэнты мінскіх вышэйшых навучальных устаноў — педагагічнага, політэхнічнага, юрыдычнага інстытутаў, БДУ імя У. І. Леніна — звярнуліся з пісьмом да ўсіх камсамольцаў і моладзі рэспублікі. У гэтым звароце гаварылася, што юнакі і дзяўчаты Савецкай Беларусі павінны сваёй працай дапамагчы партыі і народу хутчэй адрадзіць прамысловасць, сельскую гаспадарку і культурныя ўстановы. Вышэйшыя навучальныя ўстановы вырашылі ўзяць шэфства над буйнейшымі новабудоўлямі прамысловасці — Мінскімі аўтамабільным і трактарным заводамі. Студэнты Белдзяржуніверсітэта і юрыдычнага інстытута стварылі пры заводскіх клубах пастаянна дзеючыя лекторыі, дапамагалі камсамольскім арганізацыям наладжваць іх работу.

Каб дапамагчы рабочым, якія прыйшлі на заводы з незакончанай сярэдняй адукацыяй, студэнты Мінскага педагагічнага інстытута імя А. М. Горкага прынялі ўдзел у стварэнні вячэрніх школ на аўтамабільным і трактарным заводах, многія былі тут кансультантамі, выкладчыкамі.

Будучыя спецыялісты наладжвалі ў рабочых калектывах вечары адпачынку, выступалі з канцэртамі, арганізоўвалі агульнаадукацыйную і тэхнічную вучобу моладзі. У першыя пасляваенныя гады ва ўсіх вну рэспублікі пачалі дзейнічаць студэнцкія агітбрыгады, якія выязджалі ў вёскі, да сельскай моладзі.

Добры пачын камсамольцаў і моладзі мінскіх вышэйшых навучальных устаноў быў шырока падхоплены студэнтамі ўсіх вну Беларусі.

Сяброўства студэнтаў з рабочымі, народжанае ў пасляваенныя гады, расло і ўмацоўвалася. Ужо ў 1956 годзе ў Мінску не было ніводнага рабочага інтэрната, дзе б не працавалі студэнты. Яны ўдзельнічалі ў рэйдах санітарных праверак, у арганізацыі вечароў, лекцый, гутарак. Вялікай папулярнасцю сярод заводскіх юнакоў і дзяўчат карысталіся дыспуты, канферэнцыі, вечары пытанняў і адказаў, праведзеныя разам са студэнтамі. Напрыклад, восенню 1960 года на Мінскім аўтазаводзе прайшлі дыспуты: «У чалавеку павінна быць усё цудоўнае», «Ці гатовы ты жыць пры камунізме?» і г. д.

Студэнцтва ўсё часцей наведвалася ў вёску, умацоўвала творчую садружнасць з сельскай моладдзю. Гэтая даўняя традыцыя асабліва праявілася ў год Ленінскага юбілею.

Голас студэнтаў-лектараў гучаў у заводскіх цэхах, у калгасных брыгадах, на фермах. Студэнты разам з рабочай і сельскай моладдзю арганізавалі навукова-тэарэтычныя канферэнцыі па працах Уладзіміра Ільіча Леніна, чыталі лекцыі, даклады. У летні час на вясковых будоўлях вы-

датна праявілі сваю творчую актыўнасць будаўнічыя атрады. Студэнты не толькі працавалі, але і праводзілі вечары, выступалі перад калгаснікамі. Толькі за адзін трэці семестр агітбрыгады прачыталі 1.115 лекцый, правялі 800 гутарак. Пры будаўнічых атрадах дзейнічалі 174 вучэбна-кансультацыйныя пункты для абітурыентаў вну і тэхнікумаў.

Будучыя спецыялісты праходзілі тут добрую школу агітацыйнай, лектарскай, прапагандысцкай дзейнасці.

Памятаючы традыцыі саракавых-пяцідзесятых гадоў, сёння студэнцтва памагае гарадской і сельскай моладзі выбраць дарогу ў жыццё пасля школы. Формы і метады тут разнастайныя. Напрыклад, па заданні камітэтаў камсамола каля 600 студэнтаў Міншчыны ў 1970 годзе выязджалі ў падшэфныя раёны, на будоўлі, прамысловыя прадпрыемствы. Студэнты выступалі з гутаркамі пра свае інстытуты, расказвалі пра камсамольскія традыцыі, давалі кансультацыі. У часе зімовых канікулаў 1970 года ў аб'яднаным агітпаходзе прынялі ўдзел 870 студэнтаў. Агітбрыгады пабывалі ў 26 раёнах Мінскай вобласці, дзе правялі звыш 2.300 гутарак, далі 409 канцэртаў. За гэтымі лічбамі — вялікая работа камсамольскіх арганізацый Мінскага педагагічнага інстытута імя А. М. Горкага, беларускага тэхналагічнага інстытута імя С. М. Кірава, Белдзяржуніверсітэта, Мінскага інстытута замежных моваў.

У БДУ імя У. І. Леніна добра арганізавана работа завочных падрыхтоўчых курсаў, галоўным чынам, для сельскай моладзі глыбінных раёнаў. Выкладчыкамі гэтых курсаў працавалі студэнты старэйшых курсаў, аспіранты. Пры камітэце камсамола ўніверсітэта такія курсы існуюць другі год. У мінулым навучальным годзе іх наведвала 200 чалавек, у асноўным гэта рабочыя трактарнага, аўтамабільнага заводаў і іншых прамысловых прадпрыемстваў Мінска. Курсы складаюцца з чатырох аддзяленняў: гісторыка-філалагічнага, геаграфічнага, хіміка-біялагічнага, фізіка-матэматычнага.

Многае зрабілі і робяць камсамольцы вну па выкананні пастановы ЦК ЛКСМ Беларусі ад 29 студзеня 1970 года «Аб павышэнні ролі камсамольскіх арганізацый у падрыхтоўцы рабочай і сельскай моладзі да паступлення на вучобу ў вышэйшыя і сярэднія спецыяльныя навучальныя ўстановы». Тут трэба асабліва адзначыць дзейнасць камсамольскіх арганізацый Віцебскага педагагічнага інстытута імя С. М. Кірава, Гродзенскага педагагічнага інстытута імя Я. Купалы.

Важным вынікам работы моладзі вну рэспублікі ў юбілейным 1970 годзе з'явілася далейшае ўмацаванне сувязі студэнцтва з рабочым класам, калгасным сялянствам. Творчая дружба з рабочымі, калгаснікамі карысная і для саміх студэнтаў; яны бліжэй зведваюць жыццё, знаёмяцца з лепшымі працоўнымі традыцыямі.

Лідзія МАКСІМАВА,
аспірантка кафедры гісторыі КПСС
БДУ імя У. І. Леніна.

ПАСЛЯ ЭКЗАМЕНАЎ

Чытачам «Маладосці», цяперашнім старшакласнікам і навучэнцам сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў, безумоўна, цікава ведаць, як прайшлі сёлета прыёмныя экзамены ў Беларускім дзяржаўным універсітэце імя У. І. Леніна. Наш карэспандэнт звярнуўся да адказнага сакратара прыёмнай камісіі, дэкана хімічнага факультэта Фёдара Мікалаевіча КАПУЦКАГА з просьбай расказаць пра вынікі экзаменаў.

З першага верасня вышэйшыя навучальныя ўстановы папоўніла вялікая армія здольнай моладзі. Толькі ў Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт на дзённую форму навучання прыйшло больш за 1800 студэнтаў.

У Беларускім дзяржаўным універсітэце імя У. І. Леніна цяпер дзесяць факультэтаў. Вас цікавіць, колькі студэнтаў прынята на кожны факультэт? Які конкурс давялося вытрымаць абітурыентам? Колькі балаў неабходна было набраць, каб ажыццявіць сваю мару — стаць студэнтам?

На стацыянар на ўсе факультэты было пададзена 5 448 заяў. 946 абітурыентаў мелі двухгадовы працоўны стаж, сярод іх былі і воіны, звольненыя ў запас. Размяркоўваліся яны па факультэтах даволі нераўнамерна — 650 з 946 падалі заявы на юрыдычны, гістарычны і на факультэт журналістыкі. Дарэчы, на юрыдычны і гістарычны конкурс быў самы вялікі. Не меншы быў і на аддзяленне рускай мовы і літаратуры — на сто месц было пададзена 516 заяў, а на геаграфічны факультэт — 447 заяў на 125 месц. На біялагічны і хімічны, на факультэт прыкладной матэматыкі, аддзяленне радыёфізікі і электронікі фізічнага факультэта конкурс быў у сярэднім 2,5—2,8 чалавека на месца, а на матэматычны факультэт і аддзяленне фізікі фізічнага факультэта — толькі 1,3. Але прахадны бал быў даволі высокі на ўсіх факультэтах. Каб паступіць ва ўніверсітэт, абітурыент мог здаць толькі адзін экзамен на «чацвёрку». Усе ж астатнія — на выдатна. Гэта значыць, што на экзаменах ён мог страціць не больш аднаго бала. У прыватнасці, так было на хімічным, біялагічным і гістарычным факультэтах. Нават не ўсе абітурыенты, якія атрымалі адну «чацвёрку», былі прыняты ва ўніверсітэт на стацыянар. Іх залічылі на вячэрняе ці завочнае аддзяленні.

Поўнасцю з адным згубленым балам былі залічаны паступаючыя на філалагічны, юрыдычны і геаграфічны факультэты. З дзвюма «чацвёркамі» залічваліся абітурыенты на факультэты прыкладной матэматыкі, журналістыкі, аддзяленне радыёфізікі і электронікі фізічнага факультэта. Трохі ніжэйшы прахадны бал быў на матэматычны факультэт і аддзяленне фізікі — фізічнага.

Сёлета сярод абітурыентаў 291 чалавек меў залаты медаль, а 627 выпускнікоў сярэдніх школ былі з пахвальнымі граматамі. Цікава, што большасць з іх пайшла на хімічны факультэт, які па плане мог прыняць 150 чалавек. На аддзяленне фізікі паступалі 44 медалісты і 72 выпускнікі з пахвальнымі граматамі. Трохі менш было такіх абітурыентаў на аддзяленні радыёфізікі і электронікі, а таксама на факультэце прыкладной матэматыкі. Усяго на пералічаныя факультэты паступалі 201 медаліст і 415 абітурыентаў з пахвальнымі граматамі. Агульная лічба заяў на гэтыя факультэты была такая — 1 784. Праўда, і план набору быў немалы. Ён складаў пяцьдзесят працэнтаў ад універсітэцкага.

Перш чым расказаць пра вынікі ўступных экзаменаў, папярэдне зазначу: дарэмна некаторыя юнакі і дзяўчаты лічаць, што гісторыя і літаратура — прадметы лёгкія. Зусім не выпадкова пры такім вялікім конкурсе на гістарычным, юрыдычным, філалагічным факультэтах невысокія паказчыкі ўступных экзаменаў. Вось прыклады. З 826 абітурыентаў юрыдычнага факультэта ўсе экзамены на выдатна здалі ўсяго дзесяць чалавек. На факультэце журналістыкі з 211 паступаючых толькі трое атрымалі круглыя «пяцёркі». А на аддзяленні беларускай мовы і літаратуры з 378 абітурыентаў ніводзін не здолеў уступныя экзамены здаць на выдатна. У той жа час на аддзяленні фізічнага факультэта з 416 чалавек 25 паступаючых атрымалі «пяцёркі». На біялагічным з 377 выдатныя веды паказалі 22 чалавекі. А на хімфаку з 370—25 чалавек.

Дзе тут прычына? Хіба ва ўсім вінавата сярэдняя школа? Пэўна, не.

Я лічу, што ў нас не ўсё добра з прафесіянальнай арыентацыяй. Маладыя людзі, нават тыя, якія пэўны час папрацавалі на прадпрыемствах, будоўлях, ва ўстановах, дрэнна вызначаюць сваю жыццёвую дарогу, не шукаюць прафесіі па душы. Акрамя таго, да паступлення ў вышэйшую навучальную ўстанову яны не рыхтуюцца належным чынам. А магчымасці для гэтага невычарпальныя. Да паслуг выпускнікоў школ усё: і перадачы па тэлебачанні, і шырокая сетка падрыхтоўчых курсаў, і вучэбныя дапаможнікі. Патрабуецца толькі працаздольнасць і жаданне вучыцца. З гэтай мэтай я хачу прыгадаць словы Карла Маркса, што ў навуку няма шырокай і прамой дарогі; да яе вяршынь вядуць камяністыя сцежкі...

Няўдачу многіх паступаючых можна вытлумачыць толькі слабай вучобай у сярэдняй школе і дрэннай падрыхтоўкай да ўступных экзаменаў. Гэта асабліва датычыць пісьмовых работ па мове і літаратуры. Здзіўляе тое, што з абітурыентаў, якія паступалі на філалагічны і факультэт журналістыкі, толькі лічаныя юнакі і дзяўчаты напісалі сачыненне на выдатна. А вось па матэматыцы на фізіка-матэматычныя спецыяльнасці «пяцёрак» было нямала. Дарэчы, як сцвярджаюць самі філолагі, якія правяралі сачыненні на гэтых факультэтах, выдатных адзнак тут было ўвогуле больш. А здавалася, што на філалагічны і на факультэт журналістыкі павінны былі ісці найбольш здольныя менавіта ў сэнсе мовы і літаратуры выпускнікі сярэдніх школ.

Апошняе наводзіць на думку, што многія паступалі не туды, дзе іх прызванне, а абы трапіць у ВНУ. Такія абітурыенты гублялі час і ўпэўненасць у свае сілы.

У заключэнне скажу некалькі слоў пра «абітурыента-70». Узровень яго падрыхтоўкі, агульнае развіццё значна вышэйшыя, чым некалькі гадоў назад. На ўсіх факультэтах, на ўсіх аддзяленнях было шмат абітурыентаў, якія выдатна здалі ўступныя экзамены. Яны паказалі сапраўды глыбокія веды. Гэта вельмі прыемна, гэта радуе. Хацелася б, каб такіх выпускнікоў сярэдніх школ з кожным годам было ўсё больш. І нашы намаганні, уся наша работа павінна скіроўвацца менавіта да гэтага.

1971

Полацкі Сафійскі сабор.

950 гадоў назад (1021) упершыню ў пісьмовых крыніцах упамінаецца г. Віцебск.

905 гадоў назад (1066) закончылася будаўніцтва Сафійскага сабора ў г. Полацку, выдатнага помніка старажытнага дойлідства XI стагоддзя. Будаўніцтва пачалося ў 1044 г.

855 гадоў назад (1116) упершыню ў пісьмовых крыніцах упамінаецца г. Слуцк.

810 гадоў назад (1161) полацкі ювелір Лазар Богша зрабіў так званы «Крыж Еўфрасінні», выдатны помнік старажытнага мастацтва Беларусі.

110 гадоў назад (1861) нарадзіўся Е. Ф. Карскі, вучоны-філолаг, заснавальнік беларускага мовазнаўства і філалогіі. Нарадзіўся ў Гродзенскай губерні. Памёр у 1931 г.

110 гадоў назад (1861) нарадзіўся І. Т. Буйніцкі, беларускі тэатральны дзеяч, заснавальнік беларускага прафесійнага тэатра. Памёр у 1917 годзе.

70 гадоў з часу ўзнікнення (1901) іскраўскіх груп на Беларусі.

60 гадоў назад (1911) нарадзіўся Ю. А. Таўбін, беларускі паэт. Памёр у 1940 г.

50 гадоў назад (1921) Янка Купала пераклаў на беларускую мову «Інтэрнацыянал».

40 гадоў назад (1931) пры Акадэміі навук БССР створаны інстытут аспірантуры.

40 гадоў назад (1931) заснаваны Батанічны сад Акадэміі навук БССР.

40 гадоў назад (1931) у Мінску адкрыты педагагічны і юрыдычны інстытуты.

40 гадоў назад (1931) у Мінску створаны Беларускі тэатр юнага гледача (ТЮГ).

Е. Ф. Карскі.

І. Т. Буйніцкі.

Ю. А. Таўбін.

С. С. Аксакаў.

У. Г. Вафіядзі.

А. Я. Туранкоў.

Б. І. Ладыгін.

СТУДЗЕНЬ

1

Утварэнне Беларускай ССР (1919).

5—13

40 гадоў назад (1931) працаваў X з'езд ЛКСМ Беларусі.

6

80 гадоў з дня нараджэння (1891) С. С. Аксакава, кампазітара. Памёр у 1969 г.

10

60 гадоў з дня нараджэння (1911) У. Г. Вафіядзі, доктара фізіка-матэматычных навук, прафесара, загадчыка кафедры электрафізікі фізічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя У. І. Леніна.

10—12

15 гадоў назад (1956) працаваў XIX з'езд ЛКСМ Беларусі.

12

75 гадоў з дня нараджэння (1896) М. Р. Чыжэўскага, вучонага-агратэхніка, члена-карэспандэнта Акадэміі навук БССР.

15

50 гадоў назад (1921) у Мінску пачало працаваць Беларускае бюро Расійскага тэлеграфнага агенцтва РОСТА (БелРОСТА).

16

50 гадоў назад (1921) апублікаваны дагавор аб ваенным і гаспадарчым саюзе паміж РСФСР і БССР.

16

70 гадоў з дня нараджэння (1901) М. А. Міцкевіча, вядомага рэжысёра і акцёра, заслужанага дзеяча мастацтваў БССР. Памёр у 1954 г.

21

85 гадоў з дня нараджэння (1886) А. Я. Туранкова, вядомага беларускага кампазітара, заслужанага дзеяча мастацтва БССР. Памёр у 1958 г.

24—27

15 гадоў назад (1956) працаваў XXII з'езд КП Беларусі.

28

75 гадоў з дня нараджэння (1896) Б. І. Ладыгіна, доктара тэхнічных навук, прафесара Беларускага політэхнічнага інстытута, члена-карэспандэнта Акадэміі навук БССР.

30

50 гадоў з дня нараджэння (1921) І. П. Шамякіна, вядомага беларускага пісьменніка.

У снежні выходзіць пяцісоты нумар літаратурна-мастацкага і грамадска-палітычнага часопіса

«ПОЛЫМЯ»

«Маладосць» віншуе свайго старэйшага брата і таварыша і жадае яму высокага творчага гарэння на карысць і славу роднага слова.

ЯГО ЧАСТА можна было бачыць на вуліцах Вены, але больш за ўсё ён любіў прагулкі ў Шэнбрунскім парку, дзе рэдка сустрэнеш каго-небудзь з паклоннікаў. Каржакаватая постаць крыху ніжэй сярэдняга росту, модныя белыя панчохі, светлыя панталоны і гэткага ж колеру камізэлька, вакол шырокага каўняра — белы гальштук. Вось толькі капялюш... Ён з лямцу і ўвесь пацямнеў ад дажджу і пылу. Дзіўнае адступленне ад моды...

Яшчэ больш дзіўных адступленняў ад умоўнасцяў, уласцівых людзям яго асяроддзя, знаходзілі сучаснікі ў яго кватэры. Вось доктар фон Бурсі назірае, як ён працэджвае сваю каву ў шкляную перагонную рэторту. На раскладзеных вакол паперах, скрэсленых уздоўж і ўпоперак, валяюцца кавалкі ламбардскага сыру; падлога, крэслы, нават фартэпіяна завалены ўсякай непатрэбшчынай. «Вы скажаце, гэта кватэра? — ускліквае італьянскі кампазітар Керубіні. — Ды гэта ж самая сапраўдная мядзведжая бярлога!»

Зрэшты, усё гэта дробязі, геній мае права на свае маленькія дзівацтвы. Але гэты «невыносны» характар: яго аж калоціць, калі ён пачынае «разносіць» сваіх ворагаў. Прычым аднолькава дастаецца ўсім: італьянскай музыцы, «агіднаму, смярдзючаму дымавому коміну», аўстрыйскаму ўраду, кватэры, якая выходзіць вокнамі на поўнач. Не лёгка з ім і яго сябрам, добразычліўцам. Вучань і вялікі прыхільнік яго таленту эрцгерцаг Рудольф заказаў яму фанфары для каруселі. Адразу чуецца з'едлівы адказ: «Папрошаная конская музыка самым хуткім галопам прыбудзе да вашай імператарскай вялікасці». Аднойчы князь Ліхноўскі паспрабаваў яму пярэчыць, і толькі цуд выратаваў князя ад цяжкага дубовага крэсла, якое паляцела ў яго. «Па-мойму, ён напалову вар'ят», — безапеляцыйна заявіла спявачка Магдалена Вільман, з якой ён некалі спадзяваўся звязаць свой лёс.

Так, ладзіць з ім было нялёгка. Ён наўмысна зачэпіць то аднаго, то

СПАТКАННЕ З БЕТХОВЕНАМ

ДА 200-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ

другога, высмее добра знаёмыя недахопы, адштурхне ад сябе чалавека, які гатовы на многае дзеля дружбы з геніем, бо гэта надавала яму вялікую вагу ў сваіх уласных вачах. Магчыма таму пры жыцці, ды і пасля, калі яго не стала, пайшло гуляць па музычных салонах з'едлівае слоўца «мізантроп». Быццам і не было ніколі пяшчотнага, з самых юнацкіх гадоў сяброўства з Брэйнінгамі і Вегелерам, нібы выдумкай была яго прывязанасць да філосафа і музыканта Амендэ. Былі сваркі, здавалася, вось-вось распадзецца сяброўства, — але гэта толькі так здавалася. «Пачуццё сяброўства, — гаварыў ён, — з'яўляецца рычагом усяго, што толькі ёсць вялікага». Гэтае пачуццё памагала яму забываць разлад, і тады ў ім адкрываліся самыя прывабныя бакі характару: дабрата, вялікадушнасць, высакароднасць. А як ён аднойчы раззлаваўся, калі яго вучань Фердынанд Рыс утаіў ад яго сваё цяжкае матэрыяльнае становішча: «Чаму вы ўтаілі ад мяне сваю нястачу? Ніхто з маіх сяброў не павінен жыць бедна, пакуль я маю хоць што-небудзь».

Звесткі пра яго жыццё скупыя і адрывачныя. Ёсць выдатныя асобы, чыё жыццё цалкам можа ўмясціцца ў адной біяграфічнай працы. Людвіга ван Бетховена кожнае новае пакаленне адкрывае для сябе нанава, кожны дотык да яго творчасці выклікае новыя пытанні. Але нязменна адно: рана ці позна кожны з нас схіляецца над разрозненымі лісткамі яго біяграфіі, каб глыбей адчуць веліч яго подзвігу ў мастацтве.

...Бон у тыя далёкія часы быў падобны на маленькі дрымучы астра-

Андрэй **ЗАСПІЦКІ. Людвіг ван Бетховен.** Скульптура.

вок, згублены ў пышнай зеляніне каштанаў. Тут, на Бонгасе, у сціплым, нават бедным доме, нарадзіўся ў сям'і Іагана і Марыі-Магдалены сын Людвіг ван Бетховен.

Абставіны, у якіх ён рос, на першы погляд падобныя на тыя, у якіх рос Моцарт. Бацькі абодвух будучых кампазітараў былі музыканты. Як толькі ў дзяцей выявіліся першыя прыкметы таленту, іх адразу ж пачалі вучыць таямніцам будучай прафесіі. Але цяжкія ўмовы сям'і пазбавілі маленькага Бетховена таго, у чым пашанцавала Моцарту. У Людвіга не было настаўніка, які памог бы яму ў жыцці і мастацтве і накіраваў яго першыя крокі. Самыя блізкія, родныя яму людзі былі самымі далёкімі па духу. Бацька часта прыходзіў дадому п'яны, і пачыналіся сцэны, якія пасля з такою горыччу ўспамінаў ён усё жыццё.

Першым настаўнікам Бетховена ў поўным сэнсе гэтага слова стаў Хрысціян Нэфе. На юнага Людвіга ўскладаліся вялікія спадзяванні. Голас у яго быў не вельмі добры, а так можна было вучыць яго на спевака. З інструментаў, на якіх ён іграў, арган абяцаў найбольшыя выгады, ды і ў якасці арганіста ён раней мог дасягнуць самастойнасці. З дапамогаю Нэфе ў чэрвені 1782 года Людвіга ўладкоўваюць памочнікам арганіста. Пра тое, як ішло навучанне, расказвае яго настаўнік:

«Людвіг ван Бетховен, хлопчык адзінаццаці гадоў, шматабяцаючы

талент. Ён дасканала валодае фартэпіяна, мае моцны ўдар, лёгка чытае з ліста; дастаткова сказаць, што ён іграе большую частку Wohltemperiertes Clavier Себасцьяна Баха... Той, хто знаёмы з гэтым зборам прэлюдый і фуг ва ўсіх танах, зразумее, што гэта значыць... Гэты малады геній заслугоўвае падтрымкі для падарожжа. Ён несумненна будзе другі Вольфганг Амадэй Моцарт, калі і ў далейшым будзе праяўляць такія ж поспехі».

На маладога музыканта пачалі звяртаць увагу. У пачатку 80-х гадоў Бетховен знаёміцца з маладым студэнтам-медыкам Францам Вегелерам, які ў сваю чаргу пазнаёміў яго з сям'ёю Брэйнінг, дзе Людвіга акружылі атмасферай утульнасці і пяшчоты — гэтага ён ніколі не адчуваў у сваёй сям'і.

У друку паяўляюцца яго тры санаты для фартэпіяна. Ён сам пачынае даваць урокі музыкі, хоць не спыняе заняткаў у Нэфе. Акрамя таго, што ён працуе арганістам пры двары курфюрста, Бетховен з захапленнем працуе і над сваімі ўласнымі творамі.

Важнейшай падзеяй у жыцці юнака была паездка ў Вену — там ён вырашыў закончыць сваю адукацыю. Ён распраўляў свае крылы, як сокал перад узлётам, накопленая энергія і вопыт шукалі выйсця.

«Звярніце на яго ўвагу, ён калі-небудзь прымусіць гаварыць пра сябе ўвесь свет», — здзіўлена сказаў аднойчы Моцарт, калі ў яго прысутнасці Бетховен праявіў здзіўляючую арыгінальнасць у распрацоўцы дадзенай яму музычнай тэмы.

Само сабою зразумела, што такі музыкант як Бетховен не мог доўга заставацца незаўважаным у Вене, дзе ўсё дыхала высокай культурай выканаўчага майстэрства. Праз год пасля прыезду ён ужо прызнаецца лепшым піяністам Вены, перад ім раскрываюцца салоны вышэйшай знаці. На акадэмічных вечарах у ван Світэна, паклонніка Баха і Гендэля, ён выклікае такі ж шквал апладысментаў, як на канцэртах сучаснай музыкі.

А кампазітарская слава марудзіла. У Вене гаварылі толькі пра Моцарта — ён быў некаранаваным каралём музычнага свету. Публіка з большай ахвотай прытрымлівалася ўзораў музыкі мінулага і не заахвочвала смельчакоў, якія адважваліся ісці сваім шляхам. Разумеючы гэта, Бетховен не спяшаўся публікаваць многія свае творы. Не, ён не мае патрэбы ў стараннях князя Ліхноўскага, які развучваў яго творы, каб даказаць, што іх можна выконваць на фартэпіяна. І няхай руцінная крытыка бывае часам жорсткай, несправядлівай да яго — ён пераадольвае супраціўленне нядобразычліўцаў, іх зайздрасць і неразуменне. За «Адэлаідай», араторыяй «Хрыстос на Маслічнай гары» і Другой сімфоніяй адкрывалася прывабная магчымасць напісаць оперу — заняцца гэтым прапануе яму тэатральны антрэпрэнёр Шыкандэр...

Бетховен увесь у роздуме, усё новыя думкі і планы ахопліваюць яго. Стымулам для развіцця яго выдатных здольнасцяў, крыніцай яго творчасці было жыццё, якое цягнула яго ў свет падзей і захапленняў свайго часу. Магчыма таму нам так добра зразумелы яго гнеў, калі ён, даведаўшыся пра каранацыю Напалеона, разрывае тытульны ліст рукапісу з прысвячэннем свайму ранейшаму куміру і цвёрдаю рукой выводзіць новы загаловак Eroica («Гераічная»).

Пра тое, які ён быў у той час, расказваюць многія. Вядома, напрыклад, што ў творчым экстазе ён часам траціў уяўленне пра навакольны свет і да такой ступені пагарджаў сваёй знешнасцю, што аднойчы быў прыняты за бадзягу і ўзяты пад ахову. Але ў той жа час як умее ён весці барацьбу з «падземнымі сіламі», якія прымушаюць яго «кожны раз зноў апускаць позірк, накіраваны ўверх»!

Гэтыя сілы — пошлае акаляючае асяроддзе. Генерал Банапарт, якога ён у свой час цаніў за рэвалюцыйныя імкненні, узяў у свае рукі самадзяржаўную ўладу і жорстка карае рэспубліканцаў. А як лёгка спеліся ясна-вяльможныя гаспадары Аўстрыі, калі імператар французаў ступіў на іх зямлю... Палітыка заўсёды жыва цікавіла Бетховена. Ён пільна сочыць за ўсім, што адбываецца ў краіне. Не ўпускае самага нязначнага выпадку, каб прадэманстраваць непрыязнасць да тагачаснага аўстрыйскага ўрада, які толькі і ведае, што абкладаць народ новымі падаткамі.

Адным з самых яркіх імгненняў жыцця стала для Бетховена славутая «Апасіяната». Здаецца, у ёй кампазітар паслухмяны не столькі правілам традыцыйнай гармоніі, колькі покліччу свайго генія — настолькі палымяная гэтая музыка, настолькі глыбока працінае яна ўсю нашу істоту.

Вось Бетховен кіруе ўраганнымі віхурамі «Гераічнай». На тэме з чатырох нот ён узводзіць высачэзны звод «Алегра», дзе пераплятаецца мноства матываў, каб потым выбухнуць у адным нястрымным парыве. Нарэшце, Дзевятая, якая па праву лічыцца завяршэннем усяго яго жыцця. Пра яе нельга гаварыць словамі — яны гаснуць і бляднеюць перад веліччу карцін, створаных вялікім музыкантам. У ёй тоіцца такая сіла пратэсту супраць несправядлівасці, такое пачуццё любві да прыгнечаных і абяздоленых, да ўсяго чалавецтва, што яе можна супаставіць толькі з геніяльнымі творамі Мікеланджэла. Паволі падводзіць Бетховен слухача да кульмінацыі сваёй думкі — «Оды да радасці». Радасць затапляе нашу істоту, калі мы ўваходзім у «храм, дзе ўсе людзі стануць братамі»:

«Обнимитесь, миллионы!
Слейтесь в радости одной!»

Адкуль жа гэтая зрокавая яркасць вобразаў яго музыкі, чаму мы так глыбока перажываем яе, нібы яна становіцца самай запаветнай часткай нашай душы? Для Бетховена пісаць музыку азначала тое ж, што тварыць паэзію высокага мужнага напалу. Тут ключ да ўнутранага жыцця вялікага кампазітара, які ўвасабляе ў магутных вобразах свой не менш магутны духоўны тэмперамент. Яны, гэтыя вобразы, нязменныя ў сваім імкненні да свабоды. І сам ён, іх стваральнік, ператвараецца ў героя, якому падуладны час і прастора, які здольны і павінен змяніць акаляючы свет. Гэтае пераканне ў Бетховена непахіснае, і кожны яго твор сцвярджае гэта.

Ён шмат гадоў хварэў цяжкай хваробай вушэй і ў канцы свайго жыцця зусім аглух — для размовы яму служыў спецыяльны сшытак. Але ён добра чуў свет і горача, усім сэрцам, успрымаў весткі аб звяржэнні Бурбонаў у Францыі, цікавіўся барацьбой народаў розных краін за сваё шчасце і свабоду. Невыпадкова ў героі Бетховена мы бачым не героя наогул, а палітычнага героя, які бачыць сваю мэту ў тым, каб сцерці з твару зямлі ўсё, што перашкаджае чалавецтву ісці ўперад. Ён палымяны дэмакрат і свае дэмакратычныя прынцыпы распаўсюджвае на ўсе галіны чалавечых адносін. Свабода, якая атрымана цаной самаахвяравання, — асноўная думка «Леаноры». У «Эгманце» і «Карыялане» героі гінуць за свабоду, якая не ведае духоўнага кампрамісу, нават калі на стаўцы — жыццё.

Сум, роспач ад уласнага бяссілля — усё гэта чужое герою Бетховена. Наперакор усяму ён палымяна любіць жыццё, нават калі гэтая радасць нараджаецца з пакут. Аднак гаворка ідзе не пра неабмежаваную свабоду. Карыялан гіне з-за празмернага самаўзвелічэння. Імя Напалеона з партытуры «Гераічнай» выкрэсліваецца таму, што ўчарашні рэспубліканец ператвараецца ў тырана. Ідэя свабоды па Бетховену — гэта шчасце, здабытае, адваяванае ў барацьбе з лёсам.

Барацьбе за святыя для яго ідэалы гуманізму вялікі кампазітар прысвяціў усё жыццё. Спадчына яго багатая, уздзеянне яго творчасці — невычарпальнае. Зноў і зноў, кожны раз нанава, перажываем мы запаветныя хвіліны спаткання з Бетховенам на канцэртах Святаслава Рыхтэра, Эміля Гілельса, Барыса Буднікава.

Любяць і цэняць творчасць геніяльнага кампазітара і ў нас на Беларусі. Мы памятаем у выкананні скрыпача Рамана Нобеля «Крэйцараву санату», карыстаецца вялікім поспехам «Апасіяната» ў выкананні Леаніда Юшкевіча, выкананне сімфоній Бетховена Дзяржаўным аркестрам БССР пад кіраўніцтвам Катаева.

Вялікая душа кампазітара працягвае раскрываць нам свае таямніцы, мяцежны дух яго музыкі не ведае ні адлегласці, ні перашкод — яна ў вечны дар усяму чалавецтву.

Уладзімір ЕЛІСЕЕЎ.

ПА ПУЦЁЎЦЫ КАМСАМОЛА

Як і заўсёды, на камсамольскім сходзе было мнагалюдна і шумна. Панаваў узнёслы ўрачысты настрой. На гэта была свая прычына. Набліжаўся чарговы выпуск Чэлябінскай школы-дзесяцігодкі, і ўчарашнія школьнікі павінны былі падумаць пра заўтрашні дзень, абраць будучую прафесію.

— Сябры! Усе вы, напэўна, добра памятаеце наш мінулы сход,— пачаў каржакаваты юнак з жывымі вачамі на вяснушчатым твары.— Тады мы знаёміліся з пяцігадовым планам развіцця народнай гаспадаркі Савецкага Саюза. Ад гэтага плана аж дух займае! Наш родны Чэлябінск! Ён жа стане адным з цэнтраў металургічнай прамысловасці, горадам, дзе будзе буйнейшы трактарны завод! А вы ж ведаеце, што гаварыў пра сто тысяч трактараў Ленін? Дык няўжо мы, маладыя чэлябінцы, будзем убаку ад гэтых грандыёзных падзей? Прапаную ўсім нашым выпускным класам прасіцца на будоўлю трактарнага. І каб без дэзерціраў! А хто захоча вучыцца ў інстытуце, хай вучыцца завочна! Правільна я кажу?

— Правільна!

— Малайчына, Сяргей!

— Не будзе ў нас дэзерціраў!

— Даёш трактарны!

— Пішы, сакратар, у пратакол!

Рэзалюцыя была прынята аднагалосна, і самыя нецярплівыя пачалі ўжо уставаць з месц, як раптам старшыня сходу голасна сказаў:

— Чакайце, чакайце, таварышы! Ёсць яшчэ адно пытанне, якое нам неабходна вырашыць. Гарком камсамола вылучыў нашай школе пуцёўку ў Свярдлоўскі музычны тэхнікум. Як вы думаеце: скарыстаем мы яе, ці адашлем назад?

— Адашлем, адашлем! — пачуліся галасы.— Мы ж усім класам на будоўлю ідзем. Які там яшчэ музычны тэхнікум! Ды і каму патрэбна музыка ў такі гарачы час?

І тут з месца падняўся дырэктар школы. Пазіраючы на разгарачаных выхаванцаў добрымі разумнымі вачыма, хаваючы ўсмешку ў самых кутках вуснаў, ён сказаў:

— Я добра разумею ваш патрыятычны парыў і цалкам ухваляю рэзалюцыю камсамольскага сходу. Толькі ж нашай краіне патрэбны і музыкі, таксама, як будаўнікі ды металургі. Нехта тут сказаў: «Каму патрэбна музыка ў такі гарачы час?» А яна патрэбна кожнаму культурнаму чалавеку. Тут прыгадвалі словы Леніна пра сто тысяч трактараў. А я вам напомню, што Уладзімір Ільіч гаварыў і пра мастацтва, якое «павінна належаць народу». Словы гэтыя былі сказаны ў самы цяжкі для маладой савецкай дзяржавы час, калі наша краіна літаральна задыхалася, абкружаная ворагамі. І, урэшце, калі гарком камсамола прыслаў пуцёўку, значыць, надае гэтай справе вялікае значэнне. Так што не думаю, каб яе трэба было адсылаць назад. А ў нас і кандыдатура добрая ёсць, каб выкарыстаць гэтую пуцёўку — Пеця Падкавыраў!

І як гэта часта здараецца на маладзёжных сходах, настрой вучняў змяніўся.

— Правільна!

— Пеця добра на домры іграе!

— Увесь час школьнаму хору акампаніруе на раялі!

— Кіруе аркестрам народных інструментаў!

— Вось і давайце аддадзім яму пуцёўку,— падвёў вынік адзін з выпускнікоў. — Хай канчае тэхнікум, а мы тым часам завод пабудуем, аркестр і хор арганізуем, і нам ого як патрэбны будзе свой кіраўнік! Галасуем?

Лес узнятых рук быў адказам на прапанову юнака.

Так у 1928 годзе вырашыўся лёс выпускніка Чэлябінскай школы-дзесяцігодкі Пятра Падкавырава. Узрушаны, ён вяртаўся дахаты, і мімволі думкі яго перакінуліся на часы больш даўнія.

Вось перад ім узнік родны горад — такі, якім ён быў многа гадоў назад: гарадок з землянымі «тратуарамі» уздоўж вуліц, па якіх пасля дажджу было цяжка прайсці. Большасць дамоў былі драўляныя, у адзін паверх, і толькі ў цэнтры было некалькі двух-трохпавярховых цагляных дамоў. Адзіны ў горадзе чатырохпавярховы будынак займала турма, ці як яе называлі — цэнтрал. У горадзе было тры базары, трое могілак, дзесятак цэркваў ды ўтрая больш шынкоў.

І яму ўспомніўся бацька-пекар, ад якога заўсёды так смачна пахла баранкамі, а яшчэ — бацькаў гармонік, на якім той быў вялікі аматар іграць. Узнікла ў памяці, як праводзілі бацьку на вайну, і той сумны дзень, у які маці атрымала паперку са словамі: «Загінуў на Карпатах за веру, цара і айчыну»... Успомнілася яму і родная школа. Пеця добра іграў амаль на ўсіх народных інструментах, на скрыпцы, спяваў, добра маляваў, танцаваў, удзельнічаў у школьных спектаклях. Першым настаўнікам музыкі быў для яго арганіст Слаўцоў.

Узрушаны ўспамінамі, Пеця прыйшоў дахаты, моцна абняў маці і расказаў пра сваю радасць. А праз месяц ён развітаўся з горадам, дзе прайшло яго дзяцінства і юнацтва.

Свярдлоўскі музычны тэхнікум сустрэў юнака нязвыклым рознагалосым шумам. Спачатку ён крыху разгубіўся, бо ад прыроды быў сарамлівы, але неўзабаве асвоіўся і ў першы ж год зарэкамендаваў сябе як адзін з лепшых студэнтаў. Ён спрабуе свае сілы ў кампазіцыі, але сапраўдныя вынікі атрымаліся толькі пасля таго, як яму пашчасціла трапіць у клас кампазіцыі прафесара В. А. Залатарова. Тут Падкавыраў і напісаў свае першыя сур'ёзныя творы: варыяцыі для фартэпіяна, рамансы «Блакітнае возера», «На Далёкім Усходзе», а таксама песню «Чысці насенне», якая атрымала на конкурсе прэмію—500 рублёў.

У 1933 годзе прафесар Залатароў стаў загадчыкам кафедры кампазіцыі ў толькі што адкрытай Беларускай дзяржаўнай кансерваторыі, разам з ім у Мінск пераязджае і Пятро Падкавыраў. Тут малады музыкант набывае грунтоўныя тэарэтычныя веды, а разам з імі — свой «кампазітарскі почырк». Падкавыраў шукае адметныя шляхі ў музыцы, смела карыстаецца вострымі гарманічнымі спалучэннямі, складанымі рытмамі і мелодыкай. Гэтыя рысы яскрава праяўляюцца ў яго рамансах «Мужнасць», «Алеся», «Ішла ноч», у санаце для фартэпіяна, першым квартэце, варыяцыях на беларускую тэму і цэлым шэрагу іншых інструментальных твораў.

Для дыпломнай работы Падкавыраў абірае жанр сімфоніі і каля года інтэнсіўна працуе над ёю. Яго заўсёды хвалявалі гераічныя подзвігі камсамольцаў у гады грамадзянскай вайны і пасляваеннага будаўніцтва, радавалі пісьмы былых сяброў па камсамоле і школе — чэлябінскіх трактарабудаўнікоў. Адчуваў ён адказнасць і перад камсамольцамі кансерваторыі, якія абралі яго сваім сакратаром. Грамадскія абавязкі выконваў спраўна, бо добра памятаў, што пуцёўку ў жыццё атрымаў з рук камсамола.

Вось чаму свой першы буйны сімфанічны твор, у музыцы якога былі адлюстраваны самыя светлыя думкі аўтара, кампазітар прысвяціў Усесаюзнаму Ленінскаму Камуністычнаму Саюзу Моладзі.

Прайшлі дзяржаўныя экзамены, скончыліся хваляванні, адгрымелі воплескі пасля выканання яго камсамольскай сімфоніі. У кішэні ляжыць шэрая кніжачка са срэбным надпісам «Дыплом». Цяпер можна брацца за здзяйсненне задумы, якая даўно прасілася на паперу.

Мільёнам савецкіх юнакоў і дзяўчат заўсёды быў блізкі і дарагі вобраз Паўла Карчагіна. Перанесці гэты вобраз на сцэну, стварыць па кнізе «Як гартавалася сталь» оперу марыў малады кампазітар. І задума здзейснілася: у 1941 годзе опера была закончана ў клавіры і прынята да пастаноўкі ў Беларускім дзяржаўным тэатры оперы і балета. Але вайна не дала магчымасці давесці працу да канца.

Знаходзячыся далёка ад Беларусі, кампазітар усім сэрцам і думкамі жыве разам з беларускім народам, захапляецца яго гераічнай барацьбой, сочыць за подзвігамі беларускіх партызан. Усё гэта становіцца крыніцай яго творчасці. Так з'яўляецца Канцэрт для скрыпкі з сімфанічным аркестрам, прысвечаны гераічнаму подзвігу капітана Гастэлы, Другі струнны квартэт, напісаны ў памяць загінуўшых за свабоду і незалежнасць Радзімы, 24 прэлюдыі для фартэпіяна і іншыя творы.

Матывы гераікі пераважаюць у творчасці кампазітара і пасля яго вяртання ў вызвалены Мінск. Ён стварае вакаль-

ны цыкл «Партызаны» на словы Я. Купалы, Я. Коласа, П. Глебкі, М. Танка, П. Панчанкі, рамансы на словы П. Броўкі і М. Машары, шэраг песень пра герояў Вялікай Айчыннай вайны, кантату для салістаў, хору і аркестра «Балада пра чатырох заложнікаў», а праз некаторы час заканчвае харэаграфічную карціну для сімфанічнага аркестра «Партызанская ноч». Да твораў гэтага перыяду трэба аднесці і нанава напісаную Першую сімфонію, якая загінула ў часе вайны. Цяпер яна ўжо мела назву «Юнацтва». Праз музычныя вобразы кампазітар выяўляе свае асабістыя адносіны да раскрытых у сімфоніі падзей, да гераічных спраў камсамольцаў.

30-годдзю Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі прысвяціў кампазітар сваю Другую сімфонію. У той час у Беларусі шырока разгарнулася гераічная праца па аднаўленні разбураных ворагам гарадоў і вёсак. Пафас мірнага будаўніцтва захапіў кампазітара, і ён стварае шэраг песень аб Радзіме і партыі, аб міры і дружбе народаў. Многія з гэтых песень трывала ўвайшлі ў рэпертуар прафесіянальных і самадзейных музычных калектываў і асобных выканаўцаў. Да іх належаць «Зубранё», «Дайце з гарачкі скаціцца», «Звенневая нам казала», «Брыгадзірка» і іншыя.

Тэме дружбы народаў прысвечана Трэцяя сімфонія Пятра Падкавырава, якая носіць назву «Мая Радзіма». У другой частцы сімфоніі, напісанай у форме варыяцый, кампазітар скарыстаў песенны матэрыял народаў, якія насяляюць многанацыянальны Савецкі Саюз.

У 1959 годзе Падкавыраў закончыў сваю найбольш буйную працу — оперу «Павел Карчагін». Да гэтай тэмы ён звярнуўся ў другі раз, бо нотны матэрыял оперы загінуў у часе Айчыннай вайны. Даваеннае лібрэта мела свае хібы: слабая драматургія, вялікая колькасць дзеючых асоб, расцягнутасць. Таму тэкст оперы кампазітар вырашыў напісаць сам, імкнучыся захаваць усю сілу і прывабнасць мовы Астроўскага і ў той жа час зрабіць яе зручнай для спявання.

Праца над лібрэта і музыкай оперы адначасова прынесла кампазітару несумненную карысць, дапамагла зліць у адно цэлае музычную і тэкставую тканіны твора. У 1962 годзе опера была выканана на радыё ў выглядзе музычнага мантажу. А праз пяць гадоў убачыла святло рампы: яе паставіла оперная студыя Беларускай дзяржаўнай кансерваторыі, дзе кампазітар працуе выкладчыкам.

Пятро Падкавыраў — аўтар першай у беларускай музыцы кантаты для дзіцячага хору, салістаў, чытальніка і сімфанічнага аркестра «Піянерскі касцёр міру» на словы Э. Агняцвет, дванаццаці п'ес для фартэпіяна пад агульнай назвай «У піянерскім лагеры», інструментальнай п'есы «Піянерыя» для скрыпкі і фартэпіяна, дзесяці апрацовак рускіх народных песень для дзяцей, некалькіх цыклаў жартоўных рамансаў і песень на тэксты Я. Купалы, С. Маршака, С. Міхалкова і іншых паэтаў.

Увагу кампазітара заўсёды прыцягвалі беларускія народныя інструменты, і ён зрабіў даволі значны ўклад у рэпертуар Дзяржаўнага народнага аркестра Беларускай ССР. У часе выступленняў аркестра нязменным поспехам у слухачоў карыстаюцца апрацоўкі беларускіх народных танцаў, зробленыя П. Падкавыравым — «Лявоніха», «Шастак», «Юрачка» і іншыя, яго арыгінальныя творы «Рапсодыя» і дзве «Калгасныя сюіты».

Падкавыраў — аўтар музыкі да радыёкампазіцый па паэмах А. Куляшова «Прыгоды цымбал» і «Толькі наперад», да шматлікіх тэатральных пастановак.

Сваю творчую дзейнасць Пятро Падкавыраў удала сумяшчае з педагагічнай. Ён вядзе ў Беларускай дзяржаўнай кансерваторыі клас кампазіцыі. Гэтая акалічнасць адбілася і на яго творчых імкненнях, памагла яму напісаць нямала добрых і цікавых твораў вучэбна-педагагічнага рэпертуару. Акрамя шматлікіх інструментальных ансамбляў, напісаных раней, П. Падкавыраў толькі за апошні час напісаў некалькі санат для драўляных і медных духавых інструментаў і фартэпіяна, імправізацыі для скрыпкі з фартэпіяна, эцюды для фартэпіяна і многа іншых твораў.

Зусім нядаўна кампазітар нанава перарабіў свае Другую і Трэцюю сімфоніі, якія ў новай рэдакцыі сталі больш насычанымі, цікавымі ў аркестравым вырашэнні.

За шэсцьдзесят гадоў жыцця і сорак гадоў творчасці заслужаны дзеяч мастацтваў БССР, кампазітар Пятро Пятровіч Падкавыраў паказаў сябе як выдатны майстар беларускай музыкі, пясняр народнага гераізму і славы.

Дзмітры ЖУРАЎЛЁЎ,
заслужаны дзеяч культуры БССР.

ЗАЙЗДРОСНЫ ЛЁС МАЛАДНЯКОЎЦА

У тыя гады ён вучыўся ў Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі ў Горках, вучыўся і ўзначальваў Аршанскі філіял «Маладняка». Буйнейшае літаратурнае аб'яднанне Беларусі мела ў той час свае аддзяленні ў многіх гарадах і мястэчках. Аршанскі філіял «Маладняка» лічыўся адным з найбольш значных і цікавых.

Філіял па прыкладзе іншых выдаваў свае зборнікі, праводзіў літаратурныя вечары, кансультаваў і творча дапамагаў пачынаючым паэтам і пісьменнікам. То быў час станаўлення і ўзмужнення беларускай савецкай літаратуры. У яе шэрагі прыходзілі новыя сілы з самых глыбінь народнага жыцця.

Аршанскія маладнякоўцы не так сабе абралі тады сваім кіраўніком горацкага студэнта Алеся Вечара. Сярод іх ён быў і самым актыўным, і самым аўтарытэтным. Алесь Вечар пісаў вершы, крытычныя артыкулы, рэдагаваў і кансультаваў творы сваіх таварышаў.

Часам у яго пыталіся:

— Аляксандр Сцяпанавіч, чаму вы абралі для сябе сельскагаспадарчы інстытут, а не літаратурны?

— Усебаковыя веды карысны літаратару,— адказваў Вечар,— а я люблю прыроду і займаюся ў вышэйшай навучальнай установе, якая вельмі блізкая майму сэрцу.

У 1930 годзе ў Мінску выйшла першая кніга вершаў Алеся Вечара «Кола дзён». Вершы маладога паэта спадабаліся чытачам і атрымалі ў прэсе добрую ацэнку. Адначасова аўтар-маладняковец займаўся і перакладамі. Так, ён пераклаў на беларускую мову «Домік у Каломне» А. Пушкіна. Пераклад быў выдадзены асобнай кніжкай. У той час, а гаворка ідзе пра перыяд станаўлення «Маладняка», вершы Алеся Вечара часта паяўляліся ў часопісах, зборніках. На маладога паэта звярнулі ўвагу Янка Купала, Якуб Колас і параілі яму працягваць літаратурную творчасць.

Горацкая сельскагаспадарчая акадэмія была скончана. Маладога спецыяліста клікалі да сябе на свае дарогі літаратура і аграномічная навука. Па дзвюх дарогах адначасова не пойдзеш. Яшчэ паступаючы ў сельскагаспадарчую акадэмію, Аляксандр Сцяпанавіч як бы вызначыў свой далейшы шлях: лес, зямля. Ён заўсёды любіў прыроду. Пасля заканчэння Горацкай акадэміі родная прырода як бы стала для маладога спецыяліста яшчэ больш блізкай і дарагой. Але ўжо не ў вершах ён усхваляў яе, а адлюстроўваў у сваіх навуковых працах. Аляксандр Сцяпанавіч працуе ў навукова-даследчым інстытуце сельскай і лясной гаспадаркі, у інстытуце харчовай прамысловасці.

У гады Вялікай Айчыннай вайны ён працягваў сваю навуковую дзейнасць у Краснадары. Пасля вайны Алеся Вечара пацягнула ў родныя мясціны. Аляксандр Сцяпанавіч прыходзіць у Акадэмію навук Беларусі як вучоны-біёлаг. Яго навуковыя пошукі ідуць ў раздзеле біяхіміі. Аляксандр Сцяпанавіч узначальвае аддзяленне біяхіміі ў Інстытуце эксперыментальнай батанікі. Ён доктар хімічных навук, акадэмік Акадэміі навук БССР.

Разам з Алесем Вечарам у Аршанскую філію «Маладняка» ўваходзіў і малады беларускі літаратар Мікола Ганчарык. Лёс яго аказаўся падобны. Мікола Ганчарык, як і Алесь Вечар, рана ступіў на дарогу навукі. Цяпер ён дырэктар Інстытута эксперыментальнай батанікі Акадэміі навук БССР.

Навуковую дзейнасць беларускі акадэмік А. С. Вечар сумяшчае з педагагічнай: чытае лекцыі па біяхіміі ў Беларускім дзяржаўным універсітэце імя У. І. Леніна.

На рахунку ў вучонага многа кніг, публікацый, а як памяць пра сваё захапленне беларускай паэзіяй ён захоўвае кнігу вершаў «Кола дзён».

— Навука стала для мяне мэтай жыцця,— гаворыць Аляксандр Сцяпанавіч,— але і літаратуру я люблю па-ранейшаму, ганаруся тым, што многія мае сябры па «Маладняку», па Аршанскай філіі дасягнулі вялікага поспеху на літаратурнай ніве, засяваючы яе і сёння ўсё новымі зярнятамі, што даюць добрыя ўсходы.

Бывае, што час настройвае Аляксандра Сцяпанавіча Вечара на паэтычны лад, і тады з'яўляюцца новыя вершы. Два з іх Алесь Вечар прапануе ўвазе чытачоў «Маладосці».

Яўхім САДОЎСКІ.

Алесь ВЕЧАР

МІНСК

Пасля вайны прыйшоў у Мінск я ўвосень,
Калі туман галіны дрэў лізаў
І падала з іголак цёмных сосен
Празрыстая і дробная сляза.

Быў ціхі ранак,
мглівісты і росны,
Плылі дымы над горадам маім,
А перад горадам разгорніліся сосны...
Ці не яго так шкода стала ім!

Ішлі гады...
Я ў Мінск прыйшоў ізноў
У ціхі ранак,
сонечны і ясны.
Быў марамі маіх юнацкіх сноў
Мой родны горад,
блізкі і сучасны.

Прыйшла ў яго раней мяне вясна.
Яна прагнала халады і гора.
Зачаравана за сасной сасна
Ішлі са мной па тракце ў самы горад.

А можа, горад сам ішоў сюды,
Ды апынуўся паміж гэтых сосен.
Бываюць вёсны...
Нават гарады
Ідуць тады ў прасторавую просінь.

Яны ідуць у стэпы і тайгу,
Па берагах азёр і рэк вялізных...
І ты, мой Мінск,
у вышыню сягнуў,
Дарогай сонечнай ідзеш да камунізма.

Ц. М. Годневу

Над Нараччу рос дуб зялёны,
Ды не хадзіў пры дубе тым
Ні ўдзень ні ўночы кот вучоны
На ланцугу на залатым.
Русалка ў голлі не сядзела
І не блукаў нідзе лясун —
Прыйшла вясна, той дуб адзела
У невыказную красу.
І расхінае, як далоні,
Свой кожны трапятлівы ліст
Насустрач сонцу дуб зялёны,
Аж сам выцягваецца ўвысь.
Імчацца безлічы фатонаў
Ад сонца да зямлі ўздагонь,
Няма прыпынку ім і стомы,
Яны — сам рух, яны — агонь.
Іх прамяністы след на лісці
Вядзе ўсярэдзіну, і вось —
Знаходзяць зерняты ў калысцы,
Яны зялёныя наскрозь.
Перад жывой таемнай стромай
Фатоны супыняюць бег,
Бо карагоды электронаў
Захопліваюць іх сабе.
О, электроны! У мікрасвеце
Вам суджан Праметэя лёс,
Вандруючы ў зялёным вецці,
Вы бераце агонь з нябёс
І даяце ўсяму жывому,
Каб нарастала сіла ў ім.
Хай будзе кропля сілы ў слове
Аб зерні
хларафілавым!

МАЛЮЮЦЬ НАЖНІЦЫ

Праз гэтыя самыя выразанкі я трапіў у аддзяленне міліцыі. А было гэта так. Мінулай зімой давялося мне быць у камандзіроўцы на Гомельшчыне. Выканаўшы рэдакцыйнае заданне, я чакаў свой поезд на невялічкім вакзале. На вуліцы бушавала непагадзь. Я сеў у зале чакання і пачаў чараваць над выразкай.

Ці незвычайнасць майго занятку, ці велізарныя нажніцы, якімі толькі бляху кроіць можна, прывялі да мяне сержанта міліцыі.

— Што вы тут робіце? — запытаў ён, сярдзіта пераводзячы позірк то на мае нажніцы, то на нечыя клункі, што ляжалі побач.

— Чакаю поезд і выразаю,— адказаў я.

— А навошта? — у голасе дзяжурнага пачуліся сталёвыя ноткі.

— Для душы, — прамовіў я.

— Што! — перапытаў сержант. — Для душы!! А дакументы ў вас ёсць!..

У вёсцы Глушкавічы, што ў Лельчыцкім раёне, мая выразанка прыйшлася да спадобы адной бабулі:

— Як на посцілцы ці на ручніку выткана! Слухай, хлопча, хто цябе навучыў такому!

У знак удзячнасці за падараваную выразанку бабуля прынесла мне паўкошыка яблыкаў.

Па прафесіі я фотажурналіст, мая дарожная кайстра біткам набіта фотаапаратурай. Але побач заўсёды нажніцы і каляровая папера. І толькі заляскоча цягнік, кранецца з месца аўтобус або развітальна калыхне крыламі самалёт — мае нажніцы ў рабоце.

Колькі жартаў, кпінаў чуў я за два гады...

— Прабачце, вы, часам, не ў Доме мадэляў працуеце! Бачу, як хораша завітушкі розныя вырабляеце. Мо мне параіце, які ўзор на сукенку выбраць!

А на аўтобуснай станцыі ў Івянцы да мяне прычапіліся вучні 5-х класаў, і я быў «мабілізаваны» на афармленне навагодняга вечара ў мясцовай школе. Амаль дзве гадзіны сыпаў я рознакаляровыя сняжынкі на мяккія дзіцячыя далоні. І толькі калі выйшаў увесь мой запас паперы, я сеў у свой аўтобус.

Гэта лепшае лякарства ад нуднага чакання. Выразанкі нараджаюцца ў сталовай і нават у чарзе за білетамі ў кіно.

Адзін мой сябар, будучы з дэлегацыяй у Польшчы, пабываў у Лавяцкім павеце. І расказваў, што жыхары некалькіх вёсак павета — ад малога да старога — займаюцца такімі выразанкамі з паперы. У летні час усе высыпаюць на вуліцы. Гэтая армія з нажніцамі стварае арыгінальны ансамбль народных умельцаў.

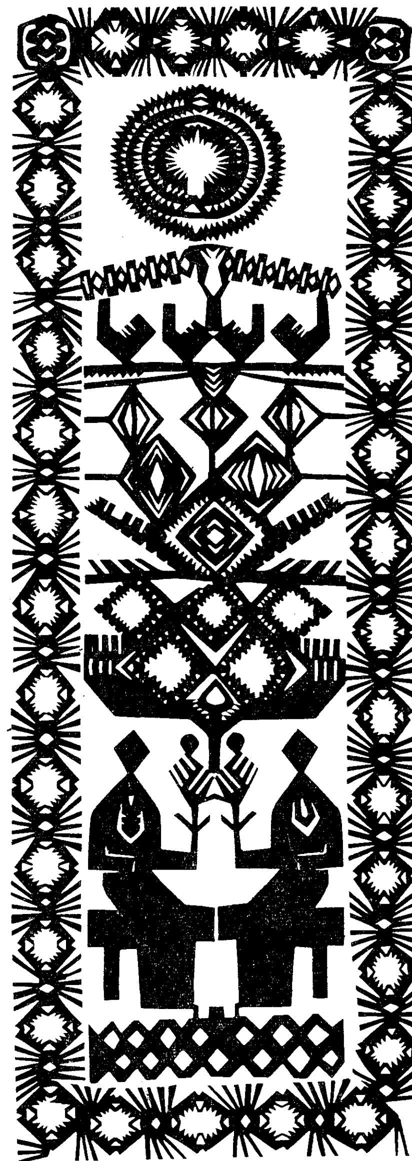
Вось так нечакана я ўступіў у спаборніцтва з хатнімі гаспадынямі Лавяцкага павета. І калі мне давядзецца наведаць Польшчу, то знаёміцца з ёй я пачну з Ловяча.

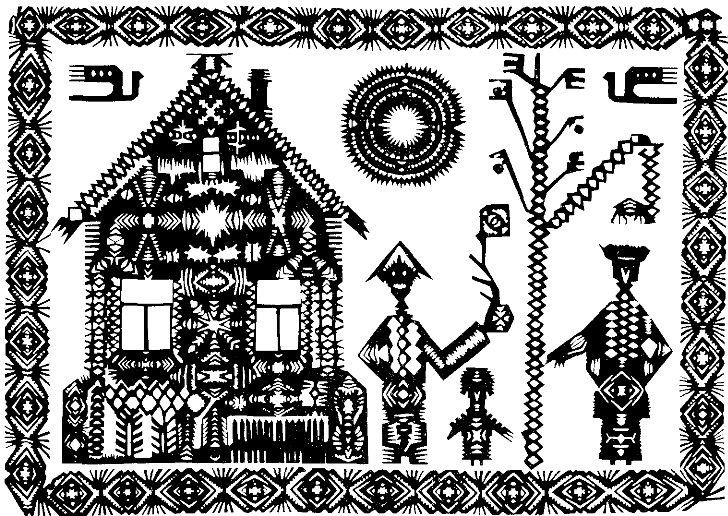
Як нараджаецца кампазіцыя выразанак!

Усё гэта зроблена амаль без алоўка. Часцей за ўсё імправізую ў час работы. А вынік бывае самы нечаканы. На Гомельшчыне, Брэстчыне я з цікавасцю знаёмлюся з беларускім арнаментам на посцілках, капах, ручніках, бо ўсё гэта тая сцежка, ідучы па якой адкрываеш для сябе новае, незвычайна прыгожае.

Выразанкі, што бачыць чытач на старонках «Маладосці», друкуюцца ўпершыню і зроблены на працягу двух гадоў. Кожная з іх патрабуе карпатлівай працы.

Вячаслаў ДУБІНКА.

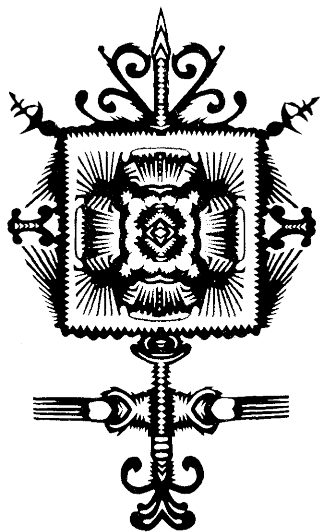

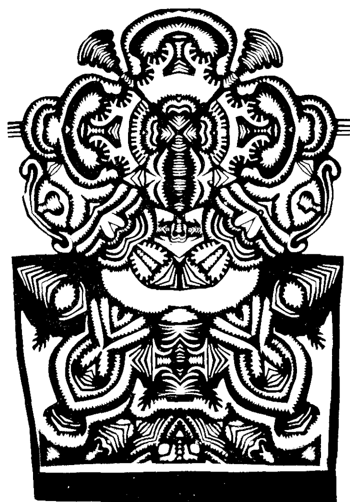
Вясковы эцюд.

Вячаслаў ДУБІНКА. Выразанкі.

Кампазіцыя.

Вясёлка.

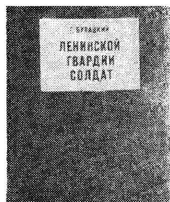
Вячаслаў ДУБІНКА. Выразанкі.
Дзяўчына з вёдрамі.

Ісак ДАВІДОВІЧ. Вершы.

Міхась САВІЦКІ. Камсамольцы.

Р. В. БУЛАЦКІ. ЛЕНІНСКАЙ ГВАРДЫІ САЛДАТ.
На рускай мове.
Выдавецтва «Беларусь», Мінск, 1970.

БАЕЦ РЭВАЛЮЦЫІ

Сярод выдатных дзеячаў Камуністычнай партыі, прадстаўнікоў старой ленінскай гвардыі ганаровае месца займае імя Панцеляймона Мікалаевіча Лепяшынскага, вернага паплечніка, вучня і таварыша У. І. Леніна. Ён быў адным з тых, хто, па словах Луначарскага, стварыў вакол Леніна «штаб бальшавіцкай журналістыкі». Панцеляймон Мікалаевіч быў таленавітым вучоным і партыйным публіцыстам, выдатным педагогам, адным з арганізатараў Гістпарта і МОПРа. Ён увайшоў у гісторыю не толькі як прафесійны рэвалюцыянер, грамадскі дзеяч, але і як выдатны журналіст, пісьменнік, вучоны-гісторык, педагог, мастак-графік.

Пра жыццёвы і рэвалюцыйны шлях нашага земляка (ён нарадзіўся ў 1868 годзе ў вёсцы Студзянец Клімавіцкага павета Магілёўскай губерні) Р. В. Булацкі і расказвае ў сваёй кнізе «Ленінскай гвардыі салдат». Гэта другое выданне кнігі, карэнным чынам перапрацаванай і дапоўненай. (Першае выданне выйшла ў свет у 1963 годзе).

Аўтар, выкарыстоўваючы дакументы партыйных архіваў, успаміны людзей, якія блізка ведалі П. М. Лепяшынскага, узнаўляе карціну жыцця і дзейнасці палымянага рэвалюцыянера. Значная частка кнігі прысвечана рэвалюцыйнай і грамадскай дзейнасці Панцеляймона Мікалаевіча. Падрабязна расказваецца пра тое, як фарміраваўся светапогляд Лепяшынскага, якую ролю адыграў ён у стварэнні партыі бальшавікоў, у развіцці бальшавіцкай журналістыкі, савецкай педагогікі. Нямала старонак адводзіцца высвятленню ролі Леніна ў фарміраванні асобы Лепяшынскага як рэвалюцыянера, марксіста, партыйнага журналіста.

Лепяшынскі ўпершыню сустрэўся з Леніным у канцы 1898 года ў Мінусінскай ссылцы. «Калі я ўпершыню сустрэўся з Ільічом,— успамінае Панцеляймон Мікалаевіч,—усе мае ўяўленні пра яго, як пра «генерала», пра насмешлівага, ганарыстага і жорсткага чалавека рассеяліся ўшчэнт пасля першых жа хвілін знаёмства з ім. Ніхто з нас не вызначаўся такімі натуральна простымі, мілымі, добрымі адносінамі да людзей, якія яго акружалі, такой чуласцю, далікатнасцю і такой павагай да свабоды і да чалавечай годнасці кожнага з нас, яго сяброў і аднадумцаў».

Сустрэча і сувязь з Уладзімірам Ільічом адыграла рашаючую ролю ў жыцці маладога рэвалюцыянера. Даведаўшыся пра І з'езд партыі, які адбыўся ў Мінску, ён разам з іншымі віднымі рэвалюцыянерамі ўступае ў рады РСДРП, удзельнічае ў абмеркаванні ленінскага праекта вядомага «Пратэсту 17-ці», накіраванага супраць эканамістаў. Панцеляймон Мікалаевіч разам з Курнатоўскім шмат дапамог Леніну ў падборы матэрыялаў для такіх яго работ, як «Развіццё капіталізму ў Расіі», «Да пытання аб нашай фабрычна-заводскай статыстыцы», «Заметка да пытання аб тэорыі рынкаў», «Сусветны рынак і сельскагаспадарчы крызіс» і інш.

Жыццё і дзейнасць П. М. Лепяшынскага непарыўна звязаны з партыяй, з яе актыўнай барацьбой за справу працоўных, за перамогу сацыялістычнай рэвалюцыі. Хвалюючыя старонкі кнігі прысвечаны пскоўскаму перыяду жыцця Лепяшынскага, калі ён пасля адбыцця ссылкі па даручэнні Леніна кіраваў групай «Іскры» ў Пскове, вёў падрыхтоўчую работу па скліканні ІІ з'езда РСДРП.

Супрацоўніцтва ў першай агульнарускай марксісцкай газеце, ленінскай «Іскры», было для Лепяшынскага вялікай школай класавай барацьбы. Тут у ім нечакана абудзіўся майстар палітычнай карыкатуры. У. І. Ленін вельмі высока цаніў карыкатуры Лепяшынскага. Пра гэта гаворыць сам Панцеляймон Мікалаевіч, называючы Уладзіміра Ільіча самым прыхільным цаніцелем сваіх карыкатур, які ад душы смяяўся з таго, што яму здавалася дасціпным.

У хуткім часе царскай ахранцы ўдалося высачыць і арыштаваць Панцеляймона Мікалаевіча. Ён быў кінуты ў Петрапаўлаўскую крэпасць, а потым зноў сасланы ў Сібір. Лепяшынскі ўцякае з Сібіры і перабіраецца ў Жэневу. Аўтар кнігі падрабязна знаёміць чытача з рэвалюцыйнай дзейнасцю Лепяшынскага ў эміграцыі. Тут Панцеляймон Мікалаевіч выконвае вялікую работу па згуртаванні бальшавіцкіх сіл, вядзе барацьбу за скліканне ІІІ-га з'езда партыі. У Швейцарыі ён зноў працуе пад кіраўніцтвам Уладзіміра Ільіча; малюе вядомыя палітычныя карыкатуры, піша артыкулы.

Цяжкім было жыццё ў эміграцыі. Каб мець сродкі, Панцеляймон Мікалаевіч вымушаны быў працаваць насільшчыкам на вакзале. Пазней, разам з жонкай Вольгай Барысаўнай, ён адкрывае сталовую для бальшавіцкай групы. У памяшканні сталовай праводзіліся заняткі гурткоў, чыталіся рэфераты і лекцыі. Лепяшынскі быў ініцыятарам стварэння славутай Жэнеўскай партыйнай бібліятэкі.

Жыццё і дзейнасць П. М. Лепяшынскага ў перыяд падрыхтоўкі і здзяйснення Кастрычніцкай рэвалюцыі, у гады грамадзянскай вайны звязаны з Беларуссю. З цікавасцю чытаецца раздзел кнігі, у якім паказана роля Панцеляймона Мікалаевіча ў барацьбе за ўстанаўленне і ўмацаванне Савецкай улады на тэрыторыі Магілёўшчыны.

Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі П. М. Лепяшынскі ўсе свае сілы, уменне і вопыт аддае справе народнай адукацыі і навукі. Яго педагагічнай і навуковай дзейнасці прысвечаны два раздзелы кнігі. У гэтых раздзелах аўтар падрабязна расказвае пра работу Лепяшынскага ў Народным Камісарыяце асветы, пра тое, як стваралася новая савецкая педагогіка.

Панцеляймон Мікалаевіч быў першым арганізатарам працоўных школ-камун, якія адыгралі значную ролю ў развіцці народнай асветы ў нашай краіне. Будучы членам Калегіі Наркамасветы, Лепяшынскі, атрымаўшы адабрэнне і падтрымку з боку Леніна, едзе ў глухую беларускую вёску Літвінавічы на Магілёўшчыне і стварае там, у сябе на радзіме, першую ў краіне школу-камуну. Адначасова ён вядзе шырокую партыйную работу. Кулакам не падабаўся ўплыў Лепяшынскага і яго школы-камуны на вясковую беднату. «Вось што, Панцюха,—звярнуліся яны да Лепяшынскага.—Каб ты быў папом, рукі б табе цалавалі, маліліся б за цябе. А будзеш камуну ўводзіць, усё роўна заб'ем». Але не такі быў Панцеляймон Мікалаевіч, каб спалохацца пагроз. Стойкі камуніст, верны вучань Леніна, ён разам са сваімі таварышамі здзяйсняў высакародную справу народнай асветы.

Старонкі кнігі, якія расказваюць пра работу Лепяшынскага на вёсцы, раскрываюць адну з выдатных рысаў яго характару—гатоўнасць рабіць самую чарнавую работу, аддаваць ёй усе свае сілы і веды.

У заключным раздзеле кнігі Р. В. Булацкі дае аналіз твораў Лепяшынскага, прысвечаных Леніну. У гэтым раздзеле расказваецца пра Лепяшынскага, як пра публіцыста, майстра вострага палітычнага слова. Вельмі каштоўным для нас з'яўляецца «Жыццёвы шлях Ільіча»—першая навуковая біяграфія У. І. Леніна. Яна дае чытачу магчымасць пераканацца, з якой выключнай цеплынёй, бязмежнай любоўю адносіўся Панцеляймон Мікалаевіч да Леніна.

У другім выданні кнігі Р. Булацкі выкарыстаў новыя матэрыялы з успамінаў дачкі Лепяшынскага—Вольгі Панцеляймонаўны, былых выхаванцаў Літвінавіцкай і Леменскай школ-камун, успаміны сяброў, знаёмых, сямейную перапіску, рэдкія архіўныя матэрыялы. Усё гэта робіць кнігу змястоўнай і цікавай. Аўтар стварыў яркі, жывы вобраз мужнага рэвалюцыянера і палымянага публіцыста, верная ленінца.

Нельга не адзначыць таксама і тое, што беларускія выдаўцы і паліграфісты зрабілі ўсё магчымае для таго, каб кніга выйшла ў добрым мастацкім і паліграфічным афармленні.

Аляксей РАКОВІЧ,
кандыдат гістарычных навук.

Уладзімір ПАЎЛАЎ.
ГОДЫ НАШЫ — ПТУШКІ.
Выдавецтва «Беларусь», Мінск, 1970.

НА ШЛЯХУ ДА СТАЛАСЦІ

У новую кнігу Уладзіміра Паўлава «Годы нашы — птушкі» ўвайшлі дзве аповесці: «Спелыя травы» і «Яжэліха». Аповесць «Спелыя травы», якая напі-

сана пазней, у кнізе ідзе першай, і шкада, што гэта так: калі прачытаеш спачатку рэч моцную, больш сталую, а за ёю слабейшую, узнікае ўражанне аб нейкім спадзе ў творчасці пісьменніка, у той час як на самай справе спаду няма, а ёсць рост, і даволі прыкметны, па шляху ад «Яжэліхі» да «Спелых траў». Таму будзем гаварыць пра аповесці ў той паслядоўнасці, у якой яны напісаны.

Да аднаго з раздзелаў аповесці «Яжэліха» ўзяты ў якасці эпіграфа радкі Пімена Панчанкі:

«Кожны з нас прыпасае Радзімы кутож,
Каб да старасці чэрпаць адтуль успаміны».

У гэтых радках, мусіць, заключаецца паэтычны канспект аповесці, яе, калі можна так сказаць, звышзадача. Праз вобраз маці, праз вобраз дзяцінства Уладзімір Паўлаў спрабуе данесці да нас вобраз таго кутка сваёй радзімы, адкуль ён будзе бясконца чэрпаць свае ўспаміны.

Дзіцячыя ўспаміны, асабліва ў тых, хто воляю абставін выходзіць з роднага асяроддзя і не можа вярнуцца туды, з цягам часу бяруць над чалавекам усё большую ўладу. Калі ў шчодрым юнацтве і ў маладосці мы такія багатыя, што не вельмі даражым сваім мінулым, цалкам аддаючы перавагу сучаснаму, дык з гадамі, сталеючы, мы ўсё часцей і часцей адчуваем патрэбу азірнуцца вакол сябе, зазірнуць у сябе самога. Мы хочам праверыць сваё цяперашняе сваім мінулым. Ці не таму так многа пісьменнікаў, падыходзячы да сталай пары, звяртаюцца ў творчасці да свайго мінулага, да сваіх вытокаў...

Пераказаць змест «Яжэліхі» няцяжка. У беларускую вёску Залессе прыйшла вайна. Бацька пайшоў ваяваць, а маці засталася адна з чатырма дзецьмі. Ёй было цяжка, але яна выстаяла, не страціўшы ні дзяцей, ні свайго чалавечага і жаночага гонару. Скончылася вайна, вярнуўся бацька, каб пасля ўжо вайны скласці галаву ў паядынку з бандытам. Выраслі ва ўдавы дзеці, разляцеліся па свеце, як птушкі з роднага гнязда, і ўжо Яжэлішынаму сыну родная вёска здаецца той далёкай, мілай радзімай, дзе сумуе па ім старая маці і дзе ён усё часцей бывае ў думках і радзей — сам.

Усе мы родам з дзяцінства. Выраз гэты нездарма стаў крылатым. У кожнага з нас было сваё асаблівае, асветленае святлом гэтай асаблівасці дзяцінства. І нам здаецца, што варта толькі апісаць усё так, як яно было, і тут жа перад чытачом ва ўсёй сваёй красе ўзнікне краіна нашага дзяцінства. Але лёгкасць гэта — уяўная. Яшчэ некалі Віктор Гюго сказаў: «Калі мастацтва і прырода — адно і тое ж, то адно з іх становіцца лішнім». У мастацтве, літаратуры людзі шукаюць хараства. Хараства высокіх думак і моцных пачуццяў. Хараства адкрыцця і сцвярджэння ідэалу. Хараства прасвятлення, калі не можаш стрымаць слёз: столькі разоў ты адчуваў тое ж самае, але не ўмеў сказаць і толькі цяпер зразумеў, як гэта хораша тое, што ты адчуваў і што толькі цяпер усвядоміў.

Ёсць у «Яжэлісе» мясціны, якія так бяруць у палон нашу ўвагу, так кранаюць пачуцці, што не прыходзіцца сумнявацца ў таленце Уладзіміра Паўлава—празаіка. Дарэчы Паўлаву-празаіку вельмі часта памагае Паўлаў-паэт, і тады нараджаецца вобраз, які ўражвае і запамінаецца надоўга. Герой аповесці «Яжэліха» сямігадовы хлопчык прачынаецца сярод ночы ад стрэлаў за акном і не можа зразумець, бачыў ён гэта ў сне ці проста яму ўспомнілася, як «тата купіў нізанку абаранкаў і, калі падаваў мне іх на печ, матуз парваўся, і абаранкі пасыпаліся на падлогу. Коцяцца, падскокваюць і ніяк не могуць упасці». Або вось як сказана пра патрывожаную начною стральбой маці: яна «...зноў укладвае нас, акрывае зверху, лажыцца сама, працягвае руку да самага краю, да мяне, нібы птушка крылом накрывае птушанят. Упэўніваецца, што з ёю ўсе». Альбо гэтае асцярожнае, як быццам нават баязлівае, спачувальнае падрыхтоўванне чытача да смерці бацькі, калі ў душы надзея змагаецца з немінучасцю і калі трывога гэтай барацьбы перадаецца нам сілаю патрэбнага, адзінага слова. Гэта — раздзел пра стары пагост, пра тое, як маці расказвае пра расцвіўшую не ў пару вішню: «...зімой з яе кветкі зрывала». І канец гэтага раздзела: «На вуліцы весела смяяліся дзеці. У небе, падсвечаныя знізу, імкліва насіліся ластаўкі. На захадзе сонца накалолася на вострыя стрэмкі лесу і выцякала на зямлю зыркай чырванню. Аж балела ў вачах.

Хораша глядзяць і ніяк не наглядзецца на апошняе сонца».

Уладзімір Паўлаў піша такімі фарбамі: «Мінула толькі зіма, нібы баючыся, адыходзіла няяркая вясна,— на парозе стаяла лета». Ён напісаў свой плач Яраслаўны-Яжэліхі, які нельга чытаць без хвалявання. Характарыстыку чалавека ён цудоўна ствараае адной толькі фразай: «Насоўвае на белую, як снег, галаву, шапку-аблавушку... І здаецца, што ў хаце адразу стала цямней». Усё гэта дае нам права не даравацьяму бытапісальніцтва і тых стандартных выяўленчых сродкаў, якімі ён часам карыстаецца.

Відаць, адчуваючы, што прастата апавядання ў многіх мясцінах аповесці становіцца прымітыўнай, ён імкнецца ўскладніць падзеі, паглыбіць іх падтэкстам, але гэтае ўскладненне і гэты падтэкст, узятыя на «жывую нітку», тут жа даюць адчуць сваю ненатуральнасць. Старая Тэкля прыходзіць да Яжэліхі гаварыць пра свае крыўды на савецкую ўладу і пра рэквізаванага ў гады калектывізацыі жарабка якраз тады, калі жарабок спатрэбіўся партызанам. Дзед Васіль, якога ў свой час раскулачыў Яжэлішын чалавек і які тым не менш застаецца добрым, справядлівым і не помніць зла, а таксама Ваня-паліцай, які невядома чаму стаў здраднікам і выдаў сваю настаўніцу-ардэнаноску — усё гэта не такія з'явы, пра якія можна гаварыць між іншым, мімаходам, спадзеючыся на здагадлівага чытача: яны патрабуюць дэталёвага псіхалагічнага аналізу. А яго якраз і нестае аповесці «Яжэліха».

Сур'ёзнай заяўкай паэта на сур'ёзную работу ў прозе з'яўляецца аповесць «Спелыя травы». Першыя ж старонкі яе сведчаць пра той асаблівы зрок і слых, якія вылучаюць мастака, здольнага маляваць словам. «На досвітку, калі шэрая смуга прыпала да акон і ў лабку, пад дахам, заварушыліся ў гнёздах ластаўкі, Уляна ўстала падаіць і выгнаць на ранкі карову. Свежая золкасць, белы табун туману за агародам на поплаве, вільготная, у цёплым дыханні пыса рагулі — усё было звыклае, як дзень і два, як год і дзесяць гадоў назад...

...Выцягнула з калодзежа вядро вады, паставіла на калодку, а пераліць у даёнку забылася. Стаяла, паклаўшы руку на калаўрот, пазірала на вуліцу, а бачыць нічога не бачыла. Памяць разматвалася ўсё некуды назад, углыбіню, нібы ланцуг, што сарваўся з калаўрота і рынуўся паўз мокрыя дубовыя абрубы да чорнага люстэрка вады, да самага ўсплёску».

З поўнай упэўненасцю, што гэта прынясе чытачу задавальненне, можна было б прывесці яшчэ многія радкі аповесці, адзначаныя несумненным талентам — ад перапёлак, якія крычаць свае «жаць-жаць» над самотным у вечнай непрытульнасці полем, да таго разумення жыцця, якое ўзрастае ў нас з кожнай новай маршчынкай на твары. Ва ўсім гэтым так адчуваецца цяга Уладзіміра Паўлава-празаіка да вобраза, які валодае сілай асацыяцыі! І тут зноў-такі — добры ўплыў яго паэтычнай школы.

Кампазіцыйна аповесць «Спелыя травы» будуецца як успамін. Успамін сённяшняй Уляны, жанчыны сярэдніх гадоў, якая засталася пасля вайны адзінокай, пра тое далёкае і не вельмі далёкае мінулае, пра тыя дарогі і сцяжынкі, якімі яна ішла да свайго сённяшняга дня. Да дня, які паўтарыў яе юнацтва ў юнацтве дзяўчынак-блізнят, дачок яе сяброўкі, што памерла ў вайну. Дачок чалавека, які ў маладосці любіў яе, але якога яна, Уляна, не пакахала, таму што ён здаваўся ёй зусім не падобным на таго, каго яна чакала і бачыла ў сваіх дзявочых снах. А цяпер, калі прайшло столькі гадоў і калі яны абодва засталіся ў жыцці адзінокімі, яна задумалася пра ўсё, што пройдзена, і пра тое, што яшчэ трэба прайсці ў жыцці, у якім, як ні кажы, а вечар яшчэ не настаў.

Такая кампазіцыя дае аўтару свае свабоды, але мае аднак і свае абмежаванні. Няўважлівасць да іх адмоўна адбіваецца на той прастаце і натуральнасці, да якіх так адчувальна імкнецца Уладзімір Паўлаў. Нажаль, ён часам пагарджае адной з асноўных умоў выбранага жанру — весці апавяданне толькі ад імя сведкі падзей — у дадзеным выпадку — Уляны. Нібы адчуваючы нейкі недавер да жыццёвага матэрыялу, аўтар спрабуе ўзбуйніць, паглыбіць падзеі, характары, думкі. І тады яны, «вынятыя» з суб'ектыўнага свету гераіні, чыімі вачамі мы пачалі глядзець на свет, трацяць сваю жыццёвасць, праўдзівасць, натуральнасць. Уляна была натуральная, і яе вобраз эстэтычна пераконваў нас, калі яна дзяліла сваю дзявочую сімпатыю паміж Пашкам і настаўнікам Раманам Раманавічам, пакахала юнага Міколу, змяшаўшы мацярынскае сваё пачуццё з жаночым. Яна выглядае некалькі фальшывай, прыдуманай «дзеля сюжэта», калі так доўга не рашаецца ісці за Фёдара, нібы толькі чакаючы таго, каб «травы паспелі», дайшлі, як кажуць, да кандыцыі. Прычыны, на якія яна спасылаецца: «... на чужую хату, на чужых дзяцей...» — можа і сур'ёзныя самі па сабе, але яны несур'ёзныя для той Уляны, якую мы ўжо ведаем і паспелі калі не палюбіць, то адчуць вялікую павагу да прастаты, сілы і шчодрасці яе сардэчных пачуццяў.

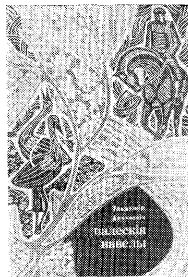
Няўважлівасць да логікі развіцця характару выяўляецца і ў тым, што прымітыўны дармаед Ахрэм пачынае думаць філасофскімі катэгорыямі, даступнымі толькі душы глыбокай і розуму незвычайнаму, Раман Раманавіч становіцца носьбітам злавеснай місіі помсты зусім у духу Дастаеўскага. Уся гэтая псіхалагічная ўскладнёнасць выглядае штучнай, як і сюжэт пра шпіёна-млынара, які ўсё жыццё дрэнна гаварыў па-беларуску, каб пад канец, будучы злоўленым, выдаць традыцыйнае «русіш швайн» ва ўсёй яго плакатнай нескладанасці. Аўтару трэба больш ве-

рыць сабе, свайму пачуццю, свайму таленту і не ісці следам за пэўнай часткай чытачоў, якія па-свойму ўяўляюць займальнасць літаратуры.

Нам няцяжка зразумець, што і вобраз культасветніка Пашкі з яго «любімым горадам», які «можа спаць спакойна», і яго юнацкім аптымізмам, і «земляны», мужыцкі скепсіс Нічыпара, які палемізуе з ім, і спробы Рамана Раманавіча адкупіцца ад нібыта хворага свайго сумлення багатымі падарункамі жонцы загубленага ім чалавека (дарэчы, нам не зусім зразумела, чаму яму спатрэбілася загубіць іменна калгаснага пісьманосца), і гісторыя Вані-паліцая з «Яжэліхі» — усё гэта сведчыць пра настойлівае жаданне маладога пісьменніка гаварыць пра жыццё ва ўсёй яго складанасці і супярэчлівасці, ва ўсёй разнастайнасці яго дабра і зла, што ёсць у жывых людзях — такіх розных у розных абставінах. Так, ён не хоча быць падобным на тую сярдзітую цётку, для якой Міця Карамазаў усяго толькі п'яніца, бабнік, невук і хам. Ён хоча дайсці да карэнняў з'явы—сацыяльных, палітычных, маральных. Але, захапіўшыся гэтым добрым намерам, ён забывае часам аб праўдзе характару і тады ўпадае ў другую крайнасць. Бабнік і помслівая нікчэмнасць Раман Раманавіч «упрыгожваецца» намёкамі на нейкую складанасць ці ледзь не трагізм свайго існавання. Як вядома, у жыцці часам сустракаюцца рэчы, перад якімі блякне самы смелы мастацкі вымысел. Але ўся справа ў тым, што любы ўзяты з жыцця факт, перш чым стаць з'явою эстэтычнай, павінен прайсці праз гарніла такое гарачае і такое суровае, што мы ўжо самі перанясем яго з газетнага аддзела хронікі ў галіну мастацтва.

Я так падрабязна спынілася на недахопах кнігі не таму, што яны ў ёй пераважаюць, а таму што гэтая кніга ўяўляецца мне несумненным доказам творчага пасталення маладога пісьменніка і дае ўсе падставы спадзявацца, што ўперадзе ў яго вялікая і сур'ёзная работа, для якой патрабавальнасць паслужыць толькі на карысць.

Ірына КЛІМАШЭЎСКАЯ.

Уладзімір АЛЯХНОВІЧ. ПАЛЕСКІЯ НАВЕЛЫ. Выдавецтва «Беларусь», Мінск, 1970.

СВАЁ І ЧУЖОЕ

Цяжка ды, відаць, і рана пакуль што гаварыць пра далейшы творчы лёс маладога аўтара, які пачынаў з вершаў, а пасля паспрабаваў свае сілы ў прозе. Ясна адно: пошукі аўтара не скончыліся, і ён пакуль што знаходзіцца на раздарожжы. Сведчанне гэтага — перадгісторыя «Палескіх навел».

У 1968 годзе выдавецтва «Беларусь» выдала першую кніжку маладога аўтара, яго паэтычны зборнік «Море мечты» — на рускай мове. Зборнік навел напісан па-беларуску. Адбыліся, такім чынам, два пераключэнні: з рускай мовы на беларускую і з паэзіі на прозу.

Адна з навел, змешчаных у кнізе, называецца «Бусел і Жэнька», у якой расказваецца, як двое сяброў з вышуковай экспедыцыі выратавалі параненага бусла. Несумненную вартасць гэтага твора складае жыццёвасць і непасрэднасць аўтарскага апавядання: чытач разам з аўтарам адчувае сябе тварцом—яму прыходзіцца хвалявацца, фантазіраваць, дадумваць. Нарэшце, не можа не крануць і нейкая першародная чысціня аўтарскага настрою, якім прасякнута навела. У навеле «Мёртвая пятля» аўтарскі голас без усякай знешняй прыўзнятасці альбо надрыўнасці поўніцца ўнутраным, ледзь стрыманым чалавечым хваляваннем. І гэтаму голасу нельга не паверыць.

Тапаля пакуль што жывая. Яна яшчэ сее на зямлю свае пушынкі, у кожнай з якіх хаваюцца каліўцы насення. Цяплом дыхае яе шурпатая кара.

Але пятля з іржавых калючак дроту ўпілася ў яе цела, разрэзала кару. Вайна зрабіла нявольнікамі калючага дроту не толькі людзей, але і дрэвы.

Ёсць у кнізе яшчэ некалькі навел, чытаючы якія, не застаешся абыякавым. Цікава расказвае Уладзімір Аляхновіч пра незайздросны лёс Ваські Жэбрака («Тры драбкі цукру»), удала знойдзеная аўтарам мастацкая дэталь прымушае яшчэ і яшчэ раз думаць пра смерць Сымона Крыловіча («Параненыя дрэвы»). У кожным з гэтых невялічкіх твораў ёсць самае галоўнае, без чаго цяжка сабе ўявіць наогул навелу: яркасць і адметнасць мастацкай дэталі, незвычайная, ледзь не інтрыгуючая падзея з вельмі нечаканай канцоўкай і, нарэшце, прастор для роздуму і эмоцый. Аднак такія навелы ў кнізе не ўсе.

Адзінокі зубр нястомна блукае па пушчы. Цяжка яму аднаму. Вось ён і шукае сабе блізкіх. Аднойчы зубр падышоў да статку кароў, што мірна пасвіліся на лузе...

У навеле «Вандроўны зубр» асноўная ўвага чытача нацэлена на самога зубра. Ён «суровы, маўклівы, касмылі поўсці звісалі да самай зямлі, з ноздраў вырываліся фантаны пары». Што ж, зубр як зубр. Такі ж, якога мы і прывыклі маляваць у сваім уяўленні. Ішоў зубр «павольным, упэўненым крокам», «сухія галінкі пад ягонымі нагамі патрэсквалі, як запалкі».

Каб аўтар расказаў пра зубра пасвойму, хоць крышку ярчэй, а не так, як пра гэта ўжо гаварылася, нас бы зацікавіла яго апавяданне.

«Галінкі патрэсквалі, як запалкі...» — піша аўтар, і нейк нават крыўдна, што аўтар не пагрэбаваў такім штампам.

Юрка ўпершыню ўбачыў зубра. Ну і зразумела, што «ад здзіўлення Юрка раскрыў рот, і ў грудзях яго нешта халадзела». Юрка, спалохаўшыся, бяжыць будзіць дзядзьку Васіля. І—зноў штамп: Юрка «спатыкаўся аб купіны, некалькі разоў падаў, падымаўся і зноў бег»...

А дзядзька Васіль хутчэй нагадвае «заштампаванага» артыста, чым пастуха. Убачыўшы спалоханага Юрку, ён «кінуў на зямлю акурак, старанна расціснуў яго ботам, сеў на шырокі пень, паклаў на Юркава плячо руку». Пасля гэтага ў чытача ствараецца ўражанне, што дзядзька не проста гаворыць, а дэкламуе, што словы ў яго не нараджаюцца адпаведна перажыванням, а даўно загатаваны на падобны выпадак.

Сюжэт навелы «Вандроўны зубр» цікавы, але ён, відаць, не выспеў як след. Адсюль і цьмяныя, не першай свежасці фарбы, якімі пісьменнік карыстаецца.

Часам залішне захапляецца Аляхновіч сентэнцыямі: гэта таксама не ідзе на карысць яго творам.

«Мне стала дзіўна, што недзе людзі бавяць час у рэстаранах, п'юць гарэлку і смокчуць папяросы.

От каб былі тут нейкія нябачныя правады, што данеслі б да іх мой голас, я б запрасіў іх: «Ідзіце сюды, у лес, у поле, людзі. Да сонца і вясенняга ветру. Піце яго, надыхайцеся ім уволю!» («Сакавіцкі вецер»).

Звычайна так агітуюць плакаты па санасвеце.

Невыразнасць думкі ўласціва многім навелам Аляхновіча. У «Прыпяці» аўтар пералічыў прытокі палескай ракі, параўнаў іх са сцяблінкамі ліловай галінкі бэзу, пералічыў гарады і вёскі, што гняздзяцца на сцяблінках рэк, зрабіў павярхоўны экскурс у гісторыю. А дзеля чаго? Калі ён хацеў сказаць пра сваю любоў да Прыпяці, дык хіба ж можна прызнавацца ў любові без кропелькі ўласнай усхваляванасці?

А як, якою мовай пісьменнік апавядае пра сваіх герояў?

«Бываюць нягоды ў людзей і ў наш час. Яны будуць заўсёды. Але агульны тон размовы Уладзіміра Рыгоравіча аптымістычны: з вялікім захапленнем ён расказваў пра новыя магутныя трактары, што працуюць цяпер на палях, пра маладых, тэхнічна адукаваных трактарыстаў. І пра тое, што жыццё на сяле становіцца лепшым».

Што скажаш пра гэта? Інфармацыя, і то не адменнай якасці.

Хоць побач чытаеш вынашанае, народжанае ў самых глыбінях душы, як у навеле «На станцыі «Лясная». Тут ужо не ўпікнеш аўтара ў недакладнасці бачання: «Увесь луг закіданы белымі вянкамі, сплеценымі з палявых рамонкаў. Напэўна, дзеці, гуляючы на лузе, плялі тут вянкі і пакінулі іх... Добра прыгледзеўшыся, я заўважыў, што вянкі ледзь-ледзь шавеляцца. І зразумеў: гэта былі матылькі!»

Цудоўна напісана! Адчуваеш, што ўбачанае ўсхвалявала. А канцоўка — сапраўды навелістычная: «Мой сусед па купэ, нарыхтоўшчык раённай канторы, на імгненне адарваўшы позірк ад газеты, хмура сказаў:

— Гракоў на іх няма!»

Як бачым, у аўтара ёсць назіральнасць, ёсць вострае пісьменніцкае вока, але яму трэба вучыцца пра ўбачанае і перадуманае апавядаць па-свойму, вучыцца пісьменніцкаму майстэрству.

Мікола ДЗЯШКЕВІЧ.

● Алена ТРУКШЫНА

ПІСЬМЫ З РУКЗАКА

Калі мы збіраліся ў гэтую вандроўку, знаёмыя верылі і не верылі, уздыхалі і зайздросцілі нам. Так што—ці наступаць—бегчы, ці адступаць—бегчы. Вырашылі наступаць. Інакш сябры палічылі б нас за балбатуноў.

Перад ад'ездам людзі, «сапсаваныя» цывілізацыяй, стараліся сапсаваць нам настрой наіўнымі пытаннямі: «А што вы будзеце есці? А што, калі не будзе там гасцініц?» і г. д. Але мы не зважалі, бо адчулі сябе нашчадкамі Пржэвальскага, і ўяўныя зарасnікі вярблюджых калючак былі для нас наўздзіў жаданымі.

Мы не ўзялі дзённіка. Па-першае, таму, што падленьваліся, па-другое, хтосьці з нас своечасова прыгадаў выказванні карыфееў аб тым, што ў дзённіку перш за ўсё ілжэш і падхарошваеш самога сябе.

У пісьмах да сяброў паддобрыцца сябе нельга (яны нас ведаюць цудоўна), а падаваць пра сябе вестку трэба было, а то маглі і тваё рабочае месца аб'явіць вакантным. Прытым, з кім падзелішся ўражаннямі? Абое бачым адно і тое ж. Вось і пісалі. Праўда, не ўсё, што вы прачытаеце. Некаторыя пісьмы мы напісалі пазней, бо падзяляем старую думку аб тым, што людзі ахвотна чытаюць... чужыя пісьмы.

ЛІСТ ПЕРШЫ

Арыф-Фархад Мамедаў—маленькі, шустры, чарнавусы і чарнавокі. На галаве—кепка, на шыі—стракатае кашнэ. Зразумела, мастакі арыгінальна апранаюцца. А Арыф—мастак, студэнт-выпускнік мастацкага вучылішча аддзялення манументальнага жывапісу. Спачатку мы не звярталі ўвагу на яго прафесію, мастак дык мастак. Але Арыф так шчыра запрашаў нас у кафэ, афармленне якіх так ці інакш было звязана з любімым відам мастацтва, некалькі разоў выводзіў нас на адной і той жа станцыі метро, каб палюбавацца тварэннямі мастакоў-манументалістаў, што ўрэшце мы праявілі мінімальную долю цікаўнасці і дазналіся, што спецыяльнасць Арыфа—своеасаблівая перамога над старадаўнімі законамі. Мусульманам каран забараняе маляваць людзей, тым больш голых. Тыя, хто жыве ў Савецкім Азербайджане, даўно забыліся пра гэту боскую «дырэктыву», а сям'я Арыфа толькі дзесяць гадоў як вярнулася з Ірана. Бацька, інвалід, без пары пастарэлы, усё жыццё працаваў на нафтавых промыслах і толькі тут, у Баку, атрымаў кватэру з трох пакояў і пенсію. Калі Арыф наважыў стаць мастаком, бацька, мусіць, не вельмі пратэставаў. І цяпер уся кватэра Мамедавых завалена палотнамі, накідамі, нейкімі скульптурнымі «рукамі» і «нагамі».

Мы з ім пазнаёміліся не зусім звычайна. Пад'язджалі да горада ранкам. Поезд ішоў па ўзбярэжжы. Справа—горы, на іх пасвяцца авечкі, вослікі. Горы пакатыя. Потым выглядваюць самыя стромыя, у тумане. З вагона бачна мора. Па ўсім беразе—цэментныя заводы, рыбакапцільні; смоляцца лодкі. Бераг роўны, жоўты пясок. Баку пачынаецца заводамі, складамі. А мы ўяўлялі яго па Бейбутаву...

Наш поезд вынырнуў перад маленькім ва ўсходнім стылі вакзалам. На дрэвах набрынялі пупышкі, навокал мора, над галавою сінеча. І людзі па-вясноваму бадзёрыя, вясёлыя. На вуліцах машын амаль няма. Пешаходы крочаць проста пасярэдзіне вуліцы.

Мы ішлі, не пытаючыся дарогі. Нібы са старымі знаёмымі сустрэліся з оперным тэатрам імя Магамаева, дзеда цяперашняга спевака, з музеем 26-ці бакінскіх камісараў... Выйшлі да мора. На плошчы, сярод зеляніны, палац з усходнімі калонамі, з тонкімі ажурнымі аркадамі. Гэта—Дом урада. Не мы адны, многія прыезджыя хадзілі вакол будынка: ён усім падабаўся. А мора сіняе, чыстае. І нафта тут пластам, як нам думалася, не плавае. Хаця амаль на газонах маленькія насосікі, без чалавека, аўтаматычна смокчуць нафту з зямлі, дзень і ноч чмокаюць...

Нарэшце мы завіталі ў кафэ. «Дзіўна,—кажу я Альку,—чаму на кожным стале ў талерачках яйкі фарбаваныя. Здаецца, мы ў мусульманскіх краях, які ж тут вялікдзень? Ды яшчэ ячмень прарос і, відаць, не для бражкі, бо травінкі ўжо зялёныя павырасталі».

Зразумела, што пытанне было рытарычнае, Алька ведаў роўна столькі ж, колькі я. І раптам з суседняга стала чуем: «А ў нас гэты тыдзень—свята вясны».

Выйшлі з кафэ сябрамі. Арыф адразу ж запрасіў да сябе. Як усё адно ведаў, што месцаў у гасцініцах не густа. Пааднекваўшыся, мы, вядома, згадзіліся, і аўтобус, папыхваючы і крэкчучы, павёз нас на гару, у пасёлак Мусамбекава. Адсюль відзён увесь Баку. Расказваючы пра сям'ю Арыфа, можна дадаць, што маці яго вельмі шкадавала, што не можа гаварыць па-руску. Яна старая, але валасы падфарбаваныя іранскай хной, на руках—манікюр.

Увечары мы былі ў гасцях у замужняй сястры Арыфа. Сеіда маладая і прыгожая. Муж яе—рабочы-нафтавік. Працаваў на Нафтавых Камянях. Ведаеце, я мусіць упершыню ў жыцці бачыла тыповага рабочага з кіно. Ёсць такое паняцце «бакінскі рабочы». Вось які ён! Упэўненасць у сваіх сілах. Рабочы—гаспадар, бацька дзяцей. Ён на гэтую нафту глядзіць не толькі як на сродак жыцця, а маштабна, як дзяржаўны чалавек.

Нас частуюць салодкімі піражкамі з арэхамі, пячэннем з семкамі і цукеркамі ўласнага вырабу. У Сеіды цудоўныя дзеці, яна вельмі задаволена, што старэйшая дачушка «светленькая». А гэта азначае, што валасы цёмна-каштанавыя, наогул косы ў яе такія, як і ў мяне, а я лічуся брунеткай.

Гэта было ўчора. А сёння мы з ранку блукаем па горадзе. Спачатку ідзем да помніка Кіраву. Гэта ў парку, на гары. Бачны ўвесь горад, белая падкова вакол бухты. Мора ў смузе, порт, параходы, у моры вышкі... На п'едэстале фатаграфуюцца турысты. Мы таксама. Унізе—пакатыя дахі. Стары Баку. Ён адгароджаны зубчатай сцяной, а ўнутры гліняныя домікі, басейны, лазні. Усё, бы ў сярэдневякоўі. Тут музей. Мы падняліся на Дзявочую вежу. «Дзявочая», бо, згодна легенды, якую мы пачулі, некалькі вякоў назад жыў ні то хан, ні то шах, ні то султан, адным словам «великий мира сего». І была ў яго прыгажуня-дачка. І рашыў ён яе выдаць замуж за нялюбага, яна ж кахала добрага маладца. І сказала тады грознаму бацьку—зробіш вежу—выйду замуж па тваім жаданні. Бацьку ж нічога не каштавала пабудаваць 30-метровую «хатку». Дачка забралася на яе і кінулася ўніз. Легенда—як сотні іншых, ды і сітуацыя—таксама. Але народу да спадобы такі выпадак, таму і перадаецца з пакалення ў пакаленне.

Мы развітваемся з Баку. Пойдзем на пароме ў Азію!

Пішыце на Бухару.

ЛІСТ ДРУГІ

Наша блакітная мара здзяйсняецца. Учора ступілі на азіяцкі мацярык. Не скажу, каб гэта было надта ўрачыста. Цемень. Ноч. Краявід, нібы з чорнага сагана: унізе мора, па баках горы, і толькі над галавой праклёўваюцца зоркі. Агнёў так мала, што прыходзіць думка: а ці не застаўся Краснаводск на ўзроўні 1869 года, калі яго заснавалі?

Але гэты гістарычны экскурс перапыніўся няласкавым крыкам прыветных гараджан:

— Эй, вы! У горад едзеце, ці што? Аўтобус жа апошні!..

Мы ўскочылі ў аўтобус, і ўжо там сонныя пасажыры, ашаломленыя і ўражаныя нашай някемлівасцю, растлумачылі, што прыстань для парома—яшчэ не горад, а Краснаводск за гарою.

Як там у Мінску надвор'е? Хутаецеся ў футра? А мы ўчора шкадавалі аб недасканаласці тэлевізійнай тэхнікі. Вы б памёрлі ад зайздрасці, калі б убачылі, як мы загаралі на пароме. Але алах! Вы ж не ведаеце, што такое паром! Тады пачакайце з Краснаводскам, вернемся ў Баку.

У кампаніі Арыфа-Фархада мы падышлі да прыстані і ўбачылі паром! Вялізарны параходзішча адчыніў задні (іменна задні) борт і глытаў таварныя вагоны, быццам арэхі. Яны, запламбіраваныя і апячатаныя, падкатваліся па рэйках і зніклі ў цёмным чэраве парахода. А паром, вялізны бе-

ласнежны карабель «Гамід Султанаў», акрамя ўсяго гэтага, цягнуў на сабе салоны, рэстараны, бары, музычныя пакоі з раялямі, басейны, душавыя і яшчэ мноства вялікіх і малых выгод, ды яшчэ пасажыраў. Больш за ўсё нам спадабалася верхняя палуба.

Мора, утыканае нафтавымі вышкамі, было блакітнае і чыстае, шчыравала сонца, рэдкія пасажыры засталіся ў салонах, а мы вымылі і развесілі на сонцы насоўкі, захапілі самыя сонечныя лаўкі і падставілі сонцу свае вяснушкі і маршчынкі.

Мы і не здагадваліся, што той настрой, які захапіў нас, называецца лянотай падзішахаў. Але гэта быў яшчэ пачатак, і таму мы знайшлі сілы для агляду карабля.

Уявіце наша хваляванне перад дзвярыма са строгай таблічкай «Намеснік камандзіра карабля, старшы памочнік капітана». Уяўляўся нехта вусаты з ахрыплым голасам—гэткі марскі воўк. А гэта малады дваццаціпяцігадовы азербайджанец з прыгожымі чорнымі вачыма—Мамедаў. Для яго таксама было адкрыццём, што цікаўныя пасажыры, якія ўвесь дзень тырчэлі на верхняй палубе—журналісткі. Але абодва бакі ў час захавалі здзіўленне, і мы атрымалі такія звесткі:

а) паром наш, айчынны, зроблены ў Сормаве;

б) самы вялікі ў свеце, усялякія дацкія і англійскія—кураняты ў параўнанні з ім;

в) працуе тут выключна моладзь розных нацыянальнасцяў;

г) парому не вельмі страшныя штормы (самая прыемная звестка!);

д) паром мае вялікае гаспадарчае значэнне (колькі б абышлася разгрузка, пагрузка на звычайныя караблі!).

Мы аглядалі паром, мералі глыбіню, слухалі назвы марскіх прыбораў і рабілі выгляд, што тое-сёе зразумелі. Не ведаю, ці паверылі маракі ў нашу кемлівасць. Несумненна адно, аўтарытэт наш вырас на камбузе, таму што за вячэрай, калі мы вывучалі меню, *кок Рашыд прашаптаў па-змоўніцку:* «А шашлык хочіш?» Шашлык быў цудоўны, відавочна, Рашыд нам спрэзентаваў капітанскі.

А цяпер Краснаводск. Убачылі мы яго раніцой. Тэмпература сёння—15 градусаў, а ўражанне такое, быццам не менш як трыццаць. Шэрыя, цёплыя на выгляд сцены дамоў, здаецца, аж плавяцца ад гарачыні, дрэвы яшчэ без лістоў, а, здаецца, яны проста падсмажыліся і курчацца без вады: паветра чыстае, а так і чакаеш гарачага, пустыннага пылу...

Дамы двухпавярховыя, з шэрага туфу ці шлаку. Пахне рыбай: воблу прадаюць ва ўсіх ларках: вялікі порт, караблі розныя, многа танкераў-вадавозаў. Ваду прывозяць з Баку. Над горадам вісяць дзве бура-бэзавыя гары, круглыя, як шатры—гэта хрыбет Кувадаг.

Людзі самыя розныя, многа каўказцаў, рускія і туркмены. Асабліва ўразілі нас туркменкі, прыгожыя, станістыя, з чорнымі косамі. А хусткі! Вялікія, квяцістыя, і завязваюцца асабліва, каб ззаду застаўся шлейф. Сукенкі больш чырвоныя, але ёсць сінія, зялёныя, з вышыўкай, доўгія. І акуратныя вышытыя шаравары. Што значаць еўрапейскія «міні» ў параўнанні з гэтай прыгажосцю!

На вакзале сустрэлі старога ў чалме, ён маліўся ні на кога не зважаючы, ды і на яго, акрамя нас, ніхто не зважаў.

Ну, што ж, хопіць. Купілі рыбы, пасядзелі на прыстані. Укінем пісьмо ў паштовую скрынку—і гайда. Каспій—наш максімум.

Выходзім у пустыню.

ЛІСТ ТРЭЦІ

Аказваецца, я баязліўка! Ідзем уздоўж *Каспія*, метраў дзвесце ад мора, і Алька ўспамінае наказы сяброў пакаштаваць тутэйшую ваду. Мяняем курс на паўрумба—і да мора. Пад нагамі дзіўны пясок, ён правальваецца і калышацца, калі ступаеш. Мне прыходзіць на думку, што гэта зыбучыя пяскі, я забіраюся на купіну і ні з месца. Ваду Каспія каштавала з кубка, што прынёс мне храбры спадарожнік.

Пустыня. Сонца. Рыжыя, бурыя адценні, узгоркі, далей—горы. Шэрыя кусцікі калючак (Алька, як біёлаг, разважае над рэцэптам салаты). Статак вярблюдаў. Без пастухоў. Мы падыходзім да вярблюдаў, але не зусім блізка—баімся. Як расказвалі нам пазней, для гэтага былі падставы—вярблюды часам бываюць злосныя.

Нас уразілі фарбы. І цішыня. Ціха-ціха... Незвычайна пасля горада. У вушшу звон. Неба сіняе. Над пяскамі—смуга.

Спадарожных машын не відаць. Мы і не ведалі, што на гэтай 300-кіламетровай дарозе спадарожнікі сустракаюцца рэдка. Але была раніца, спяшацца не было куды. А чым больш пройдзена, тым больш убачана, і таму мы нават не спрабавалі спыніць кавалькаду «Волгаў», якая паказалася нечакана. Ды, уласна, і не асмеліліся, вельмі незвычайнае было шэсце. На ветрыку развяваліся рознакаляровыя даўжэзныя стужкі, прычэпленыя да ветравога шкла, палымнелі вялікія квятастыя хусткі, на капотах ззялі стракатыя дываны. Але пятнаццаць «Волгаў», а ззаду яшчэ і грузавік, біткам наладаваны вясёлымі седакамі. Мы сустрэлі туркменскае вяселле!..

...Ужо крыху і змарыліся, як нас дагнаў адкрыты грузавік. Спыніўся сам: вельмі незвычайны быў наш выгляд... Потым мы ўпэўніліся, што іншых пешаходаў на гэтай дарозе не было.

Нас адразу «абмундзіравалі», выдалі па бушлаце—усё ж адкрытая машына. Гаспадарамі не аказаліся геадэзісты. Яны закончылі работы каля затокі Кара-Багаз-гол і вярталіся дамоў у Небіт-Даг. Некалькі дзён хлопцы працавалі без спачыну, ірваліся хутчэй дабрацца дадому, былі вельмі змораныя, але наша паяўленне некалькі ажывіла абстаноўку.

Мы ляжалі на кашме сярод рэек, планак, рукзакоў, падскоквалі на выбоінах і гаварылі. Двое хлопцаў зусім маладыя, толькі ўвосень ім на вайсковую службу. Эсед Эседаў і Міша Краўцоў. Эсед—лезгін, але чамусьці бландзін і ўвесь у вяснушках. Міша—чорны, насаты і больш падобны на каўказца, нават акцэнт ёсць, а сам рускі. Два Сашы, Саша—шафёр і Саша—інжынер, кіраўнік. Жонка інжынера таксама працавала ў іх групе, але паехала раней поездам.

Хлопцы адразу ж развярнулі машыну і не паленаваліся зрабіць крук кіламетраў на дваццаць, каб паказаць нам стары мусульманскі могільнік. Могілкі—самыя звычайныя, толькі замест агароджы—каменныя муры, ды замест крыжоў—паўмесяцы. І дрэў няма, пустка... І хацінка—ні то маўзалей, ні то каплічка, а наогул архітэктурай нагадвае юрту. Мы зайшлі і быццам трапілі ў падзямелле Аладзіна. Куфры, скрыначкі, буфеты, камоды... А ў іх за шклянымі дзверцамі ў мяшэчках, баначках, на сподачках не груды залатых манет, а рыс, фасоля, гарох, цукар, чайнічкі, піялы, талерачкі...

Наўрад ці хто цяпер верыць, што на тым свеце спатрэбіцца ўсё гэтае начынне, але звычай ёсць звычай, і яго шануюць.

Пра ўсё мы маглі б і не даведацца, каб не літасць лёсу.

Едзем мы, едзем... І нашы спадарожнікі пачалі пацішу драмаць. Няхай, намучыліся хлопцы! Я гляджу, як на пустыню насоўваецца змрок. Раптам машына пачынае рухацца, бы змяя: ад аднае абочыны да другой. Здаецца, я закрычала. Памятаю толькі, што стала на борт і скочыла ў мяккі пясок. Машына тут жа плаўна кульнулася і лягла ўгару коламі. Усе выкаціліся ў пыл—і цішыня. Затым слабы голас Аліка:

— Лена, дапамажы знайсці акуляры!

«Ну, —думаю,—слава алаху, адзін жывы». Эсед і Міша валяюцца цёмнымі камячкамі—чую, дыхаюць роўна, спяць. Разумееце, спяць, чэрці! «Эсед,—кажу,—Эсед, прачніся ты, што за ліха. Машына перакулілася».

А ён: «Пачакай, Лена, зараз пасплю і пастаўлю яе на ногі...».

У кабіне ўжо варушацца. Саша-шафёр ціхенька лаецца: Гэта ж трэба—заснуць за рулём!» Мы разумеем яго, сапраўды грэх. Але нічога не зробіш, садзімся на цёплы пясок, выцягваем рыбу і цыгарэты «Памір». Зоркі буйныя, па яблыку, неба чорнае, пясок цёплы, вакол ні агеньчыка, роўна і ціха.

Саша-шафёр нервова расказвае пра далёкую дзяўчыну, кахаў яе і чамусьці пакінуў, пад Арлом жыве. Саша-інжынер не нацешыцца жонкай: разумніца—поездам паехала.

Праз колькі гадзін падыходзіць вялікі «Зіл». Хлопцы пачынаюць прасіць, каб нас узялі да Небіт-Дага. Мы ўпіраемся: разам дык разам, але ўсе хорам даводзяць, каб ехалі, просяць зайсці ў іх кантору і заўтра прыслаць больш магутную тэхніку памагчы падняцца ім на колы.

Мурзатыя, у пыле, мы а другой гадзіне ночы прыпаўзлі ў гасцініцу—месцаў, вядома, няма. І не трэба! Ладкуемся на крэслах з цвёрдым намерам не пакідаць вестыбюля. І тут здарылася нечаканае: дзве цёткі, што занялі дыван, забурчэлі спачатку сабе пад нос, потым ужо да адміністратара. Яны патрабавалі... уладкаваць нас. «Гэта ж геолагі, месяцамі ў пустыні, для нас жа стараюцца, а вы тут бюракратызм разводзіце».

Мы расплюшчылі вочы—бачым раскладушкі, потым прасціны, потым ключы ад душавых. Прызнацца, што мы не геолагі? Мы змоўчалі. І ўсё ж неяк няёмка было—на чужым аўтарытэце...

Небіт-Даг у перакладзе—Нафтавая гара. Небіт-Даг, якому няма яшчэ сарака гадоў, узнік на захадзе Туркменіі, у пустыні як цэнтр новага нафтавага раёна. Зараз тут буйныя нафтаперапрацоўкі. Над горадам заўсёды бачна галоўная яго прыкмета: то сіні, то зялёны, то буры з белымі палоскамі снегу на макаўцы конус—цэнтральная, каля дзвюх тысяч метраў вяршыня Вялікі Балхан.

Раніцой мы з задавальненнем пашпацыравалі па горадзе, прайшліся па раўнюткіх вуліцах. У дворыках-садах утульныя домікі, паміж цаглянымі карункавымі платамі і тратуарам абавязковы арык, абсаджаны высокімі вербамі, таполямі, акацыямі і вастралістымі клёнамі. Можна ўявіць, як нялёгка тут вырасціць дрэва, у пустыні, на саланчаках, і як неабходны яго цень летам у саракаградусную гарачыню.

Кідаем ліст на шыкарным небітдагскім паштамце—і ў дарогу!

ЛІСТ ЧАЦВЁРТЫ

Ведаеце, якая тут вясна? Выйшлі мы сёння раніцай з небітдагскай гасцініцы, адмахалі кіламетры два, агледзеліся: на горад быццам хто сетку зялёную накінуў. Быццам і лістоў няма, а на дрэвы нібы туман асеў салатавы...

Дарога, як і ўчора, вытаптана машынамі проста сярод пяску. Пясок буйны, больш падобны на жвір, і раптам Алік нагінаецца і, як шчыры галантны кавалер, падносіць мне цюльпаны. Разумееце, гэта пасля ўчарашніх перыпетый! Але я цюльпанаў не бачу (магчыма, ад узрушэння: не так часта нам дораць кветкі), гляджу, азіраюся на ўзбочыну і не бачу. Нарэшце, сярод дробных каменчыкаў, на кароткай ножцы,—шэранькая, бы верабейчык, пад колер пяску кветачка. Набіраю букецік, але ён з непрывычкі здаецца лішнім, затыкаю яго паціхеньку ў кішэньку руказака, і Алік узвальвае паклажу на плечы.

На карце, паглядзіце, ад Небіт-Дага маленькі тупічок і кружочак Кум-Даг. Тут заканчваецца наезджаная дарога. Але мы распыталі. Аказваецца, ад гарадка ёсць «прасёлкі» на Кізіл-Арват, а нам большага і не трэба. Кум-Даг горад зусім маладзы, нафтавы. Вышкі, як і ў Баку, стаяць у адзіноце, без чалавека, смокчуць нафту, толькі што не на марскім беразе, а на пяску. Людзі тут усе маладыя, горад камсамольскі, і вельмі многа туркменаў-нафтавікоў...

Пахадзілі мы, паглядзелі. Цяпер трэба дарогу спытаць на Кізіл-Арват. Падыходзім да шафёра «хуткай дапамогі», хто ж лепей ведае. А ён бачыць—госці, дзейнічае рэфлекс усходняй гасціннасці, адчыняе дзверцы: маўляў, давай падкіну. А калі «хуткая» раптам спатрэбіцца?

— У нас усе маладыя, хварэць няма каму,—смяецца ён у адказ,—ды і часу зойме якую хвіліну...

...Мы аж падскоквалі ад радасці: наперадзе быў міраж! Так-так, той самы, пра які часопіс «Наука и жизнь» друкуе вельмі інтрыгуючыя артыкулы. Перад намі сярод пустыні рассцілалася мора! Але праз кіламетр міраж стаў явай. Ля абочыны плюхалася вада. Алік, як біёлаг-эксперыментатар, пакаштаваў—лякарства, хлорысты кальцый у чыстым выглядзе.

Разам з'явіўся страх: можа гэта падземныя воды выступілі? Адкуль жа ў пустыні, пад гарачым сонцам, сярод пылу—вада, ды яшчэ горка-салёная. Першая ж спадарожная машына спыняецца, з кабіны высоўваецца ўстрывожаны шафёр-туркмен.

— Куды ідзяце?

— У Кізіл-Арват, можа падвезлі б?..

— Не. Я тут блізка, у экспедыцыю, да геолагаў. А на Кізіл-Арват дарогі няма, вада затапіла. Ідзіце назад. Загінуць можна. Учора шафёр з машынай засеў...

— Адкуль вада?

— Пасля дажджоў яна не ідзе ў зямлю, мусіць, глеба такая. Уся вада і стаіць так, пакуль не высахне, а саланчак, як размокне, гіблае дзела...

І пачаў разварочвацца, потым махнуў рукой—сядайце, чаго стаіцё? Мы рашылі, што нас не зусім правільна зразумелі, і самымі выразнымі фразамі сталі запэўніваць, што мы бадзёрыя, дужыя і вернемся ў Кум-Даг самастойна. Але вадзіцель не хацеў і слухаць: ён не мог дапусціць, каб госці шэсць кіламетраў ішлі пехатою, у экспедыцыю яму не спехам, ды і што скажуць сябры, калі даведаюцца, што ён пакінуў нас у пясках— у геолагаў так не прынята.

Вывучаем туркменскую мову. Кум—пясок, небіт—нафта, даг—гара. Дык вось, вярнуліся мы ў Нафтавую Гару і адсюль працягваем падарожжа па чыгунцы.

Вы, мабыць, не ведаеце, што такое язда на таварняку? Хуткасць, свежае паветра і поўная свабода: хачу спяваю, хачу смяюся, не вісіць над табой кандуктарская ўлада, і прытым едзеш зусім бясплатна.

Селі мы на таварны цягнік, бо нам не падышоў расклад пасажырскіх паяздоў. А таварных—шмат. Толькі калі яны адыходзяць? Мой спадарожнік пытае ў машыніста: «Ці скора вы паедзеце?» Машыніст коратка кідае: «Сядай, хлопец, праз дваццаць хвілін».

Мы выбіраем камфартабельную тармазную пляцоўку, мяняем форму адзення. Алік аддае мне свой чорны світэр, а маю бялюткую пушыстую кофту хаваем у руказак. Заўважаем, што мы не адны. Ехалі мы і дзівіліся. Алік спяваў нейкія арыі, я акампаніравала ў рытме твіста.

А на насыпе кветкі, першыя вясновыя краскі—жоўтыя, белыя, дробныя, як пацеркі, чырвонымі пырскамі рассеяны макі... А там, дзе няма кветак—пясок, на яго надзеты рашоткі з трыснягу, каб не асоваўся і не заносіў дарогу. Не трэба асабліва напружваць фантазію, каб уявіць сабе таварняк экспрэсам, а плюхаючую ў цыстэрнах нафту—лавандавым маслам.

Па дарозе нам далі яшчэ адзін дызель, і мы, цяжка пыхкаючы, лезлі на гару. І раптам на самым перавале—доўгі паравозны гудок. Састаў спыніўся. Маленькая станцыя ў пустыні, дзве хаткі, чыстыя, акуратныя. А проста перад намі шырокая гранітная стэла метры тры ў вышыню. На ёй напісана золатам:

«Тут 20 верасня 1918 года англійскімі інтэрвентамі расстраляны 26 бакінскіх камісараў»—і імёны.

Дзіўнае пачуццё. Для мяне быццам і не было гэтага паўвеку, што аддзяляе нас ад таго дня. Тварам да твару з гісторыяй. Раней як было: падручнік па гісторыі для 10-га класа, некалькі слоў пра камісараў, партрэт Шаумяна, а запаміналася гэта ў адной меры з іншымі падзеямі. Цяпер жа, здаецца, што я пазнаёмілася з гэтымі людзьмі, ведаю іх у твар, бачу іх, быццам сустрэліся мы. І калі б мне цяпер давялося расказваць пра камісараў, я расказала б пра кожнага!..

І балюча. Такое ж пачуццё ахапіла мяне на месцы дуэлі Пушкіна: быў чалавек; камень гэты, пясок гэты яго бачылі, а я не змагу яго ўбачыць, ніколі...

ЛІСТ ПЯТЫ

Даліна Капет-Дага... Якія тут цюльпаны! Такія яркія, што аж балюча вачам, чорвоныя-чырвоныя, а ўнутры густая чарната. На зялёных схілах гор! І горы зусім не падобныя ні на Каўказ, ні на Карпаты. Выветраныя пячоры, лысыя крутыя ілбы, а лесу няма, адны кветкі. Нияркія, шэра-зялёныя, бурыя, шакаладныя. Праўда, мы іх пакуль што мала даследавалі, бо ехалі на грузавіку, на мяшках з высеўкамі. Мяшкі былі незавязаныя, і Алік згубіў у высеўках свае акуляры, ледзь адшукалі.

Выехалі мы з Кізіл-Арвата, што азначае Красная дзяўчына. І праўда: у новым цырульным салоне дзяўчаты зрабілі мне такі выдатны манікюр, што ні да гэтага, ні пасля, мусіць, такога не будзе.

І яшчэ адна сустрэча. На таварняку мы змерзлі, вылезлі на нейкай станцыі—чорныя, аж пыл з носу сыплецца. Падскочылі да крана, з якога напаўняецца арык, і давай плюхацца.

Вечарэла, але ў прыцемках я заўважыла ў двары маладога афіцэра, як падалося мне, з пячорынскімі вусамі. Калі зайшлі ў вакзал, ён прапанаваў мне свой шынель, а было даволі холадна пасля арыкавага купання. Яго багажом была толькі авоська, наладаваная кнігамі, і ўсё зборнікі вершаў. Наш Пячорын увесь час сядзеў, унурыўшыся ў кнігу...

А ў сяле Хаджа-Кала мы шукалі сельсавет, каб даведацца, які аул блізкі за ўсё да гор. У сельсавеце чакаем старшыню, заходзіць жанчына, статная, прыгожая, на твары ружовы водбліск ад хусткі. Трымае за руку такога ж прыгожага хлопчыка. Потым нешта пяшчотна яму сказала, выправадзіла і звярнулася да нас.

Цікавае спалучэнне: яркае цыганскае адзенне і тэлефонная трубка. Ніякіх прызнакаў бюракратызму. Праз пару хвілін яна праводзіла нас на скрыжаванне, каб на спадарожнай машыне адправіць у Бендэсен, горнае паселішча. Тут мы даведаліся, што амаль усе пасады ў сельсавеце займаюць жанчыны.

Бендэсен увесь быў у бэзава-ружовым воблаку: цвілі абрыкосы, персікі, яблыні. Зялёныя круглыя горы з пячорамі, падобнымі на пчаліныя соты, маленькія вослікі з бідонамі і пакункамі, удвая большымі за сябе, акуратныя глінабітныя домікі, арыкі, што пачынаюцца ад артэзіянскіх свідравін—і над усім гэтым пахучае бэзавае воблака...

У доме брыгадзіра Джафара Нурліева разгаварыліся з гаспадаром і яго мачахай, цётухнай Аксалтан. Цётухна Аксалтан раней працавала ў дзіцячым садзе ў сталіцы, потым выйшла замуж за ўдаўца. Сваіх дзяцей у яе не было, і Аксалтан сабралася зноў у Ашхабад, але Джафар не адпусціў: яна яму маці, яна гаспадыня, і яе месца тут. Яе слова—закон для сына, нявесткі, унучкі. Аксалтан высокая, маладжавая і нейкая вельмі ўвішная. Гаварылі і пра калгасныя справы. Калгас земляробчы, вырошчваюць збожжавыя, разводзяць жывёлу: кароў, авечак. Сады вялікія.

Потым я адправілася на другую палавіну. Сэрцы гаспадынь і суседак мне ўдалося заваяваць зусім нечакана. У пакоі стаялі кросны, вельмі падобныя на беларускія. Толькі ў нас ткачыха сядзіць на табурэце ці на такім спецыяльным зэдліку, а тут проста на падлозе, і таму ў зямлі выкапана ямачка для панажоў.

Кросны! Я сказала, што гэтак жа тчэ мая мама. Жанчыны народ цікаўны, пайшлі роспыты, што ў нас ткуць, якія ўзоры, прапанавалі і мне сесці за станок. А ткуць тут шоўк на халаты, чорвоны з залатой пражылкай.

Далей—болей.

— Добрыя ў цябе косы,—цётухна Аксалтан робіць камплімент маёй новай паходнай прычосцы,—толькі насіць іх трэба правільна: калі ты не замужам—наперадзе, а калі маладзіца, то за спіной. Каб жа Ніна такія выгадавала...

Каб падтрымаць размову, пытаюся, чаму ж Ніна парушыла звычай і засталася без касы.

— Яна прыехала да нас, урач,

выйшла замуж за настаўніка, за туркмена. Сукенку носіць туркменскую і хустку таксама, а вось валасы стрыжаныя. Прыгожая наша Ніна,—цётка Аксалтан гаворыць пра гэта з гордасцю, і раптам выяўляецца, што Ніна таксама з Беларусі. І няма яе як на тое ліха. Канікулы ў школе, і яны з мужам на тры дні ў Ашхабад паехалі. Шкада, што сустрэча не адбылася.

Працягваю пісаць у поездзе. Імчымся ў Ашхабад. Толькі ў мяне адной праверылі дакументы пагранічнікі. З усяго вагона-рэстарана ў мяне адной! Прычыны могуць быць дзве: ці іх збіў з панталыку мой выгляд, ці рашылі паглядзець у пашпарце сямейнае становішча. Пагранічнікі вельмі строгія. За дваццаць метраў—граніца. Дрот, узараная паласа, а за ёй такі ж выпалены стэп, толькі іранскі. Каза—іранская, хаціна—іранская, людзі таксама не нашы...

Кажуць, што з Ірана да нас заходзяць тыгры. Крочылі мы па гарах, а там каровы трушком па скалах тупаюць—не іначай, як тыгры напалі, але не, пабегалі трохі і спыніліся.

На перавале кашара. Пастухі клічуць завітаць—не так часта тут пешаходы здараюцца. Чаем нас пачаставалі і маўчаць—звычай не вымагае турбаваць гасцей роспытамі. Мы расказалі ўсё самі і пахвалілі іх цыбулю. І нам яе насыпалі ледзь не поўны рукзак...

Ну, усё! Будзем знаёміцца са спадарожнікамі і глядзець у вокны, бо за гэтымі пісьмамі свету божага не ўбачыш.

●

У Ашхабад прыехалі позна. На світанку мы ўжо былі ў скверы на цэнтральнай плошчы, ля помніка Уладзіміру Ільічу.

Фігура Леніна ўстаноўлена на высокім прамавугольным п'едэстале, кожная грань гэтай стэлы—дыван, кожны мае свой узор, арнамент, афарбоўку. Барвова-чырвоны мармур, біруза, малахіт, яшма, найтанчэйшая мазаіка—і перад вамі славуты туркменскі дыван. Дыван у доме туркмена—мэбля, сямейная каштоўнасць і твор мастацтва. Яго ткуць гадамі, нават дзесяцігоддзямі, укладваючы ў мільёны вузельчыкаў, у складанейшы арнамент душу і сэрца, самыя запаветныя мары. Свае спадзяванні і думы людзі прынеслі Леніну.

Ашхабад падобны на Мінск. Тыя ж роўныя кварталы, шырокія вуліцы, дамы. Мы заўважылі гэта Мамеду Бадаеву, рэдактару газеты «Савецкі Туркменістан», з якім пазнаёміліся. Ён памаўчаў і ў водуме неяк сказаў: «Ваш горад у вайну разбурылі, а наш у сорак восьмым за адно імгненне, страшнае імгненне. Аднаўляліся разам. Мінску 900, Ашхабаду, ёсць звесткі, больш за дзве тысячы гадоў, а равеснікі».

У Ашхабадзе больш шасцісот гектараў зялёнай плошчы. Дрэвы адны высачэзныя, гонкія, другія быццам нядаўнія саджанцы. Аказалася, што гэта сапраўды так. У горад цякла вада з дзвюх невялікіх рэчак, што бягуць з Капет-Дага, іх разбіралі да самага дна, і дрэвы сталі гінуць. Каб не Каракумскі канал, не воды Аму-Дар'і, не быў бы такім Ашхабад.

Адчуваю сябе шэрай курапаткай. Увесь Ашхабад выглядае букетам ад жаночых нацыянальных убораў. Нават еўрапейкі са сваімі льнянымі стрыжкамі аддаюць перавагу туркменскім сукенкам і вышытым шараварам. Ды і хто ж адмовіцца ад гэткай раскошы доўгіх тунік, срэбных чаканеных блях у косах, асляпляльных шлейфаў-хустак...

У рэстаране нам прынеслі «зеляніну», талерку чыста вымытай травы—мачай яе ў соль і еж. Вельмі смачная, пахне адразу і кропам, і часнаком.

Мая суседка па нумары, камандзіровачная масквічка, усё здзіўляецца, дзе гэта людзі бяруць цюльпаны—увесь горад палымнее ад іх. Я ўспомніла Капет-Даг і ўсміхнулася, бо мая суседка на такое падарожжа па цюльпаны не згодна.

ЛІСТ ШОСТЫ

Байрам-Алінскі раён—самы пясчаны. Гарадок вельмі ўтульны, чысценькі, зялёны. Цікава, што тут хлеб і астатнія стравы несалёныя. Аказваецца, ўсё гэта—для здароўя, Байрам-Алі—сусветна вядомы курорт для хворых ныркамі. Заадно тут і ўсе гарадскія харчблокі перайшлі на дыэту.

Наколькі я зразумела, то ныркі тут лечаць так: даюць чалавеку гарачы зялёны чай, а на двары—плюс 40 і неймаверная сухасць, то ўсе шкодныя рэчывы вымываюцца потам, а ныркі тым часам адпачываюць.

Мы былі ў рэдакцыі раённай газеты, гутарылі са сваімі калегамі-журналістамі, і яны ў нас распытвалі пра ўраджайнасць, пра новабудоўлі Беларусі, пра беларускія народныя святы і звычаі.

Пасля агульнага фатаграфавання і абмену думкамі Амараў, застаўшыся з намі адзін, сказаў:

— Раскажыце пра Магілёў. Там бацька ў мяне ў сорак чацвёртым загінуў. Я трымаю сувязь з гэтым горадам, пісьмы пішу школьнікам і сам думаю наведацца туды...

Потым нам асядлалі «газік», і мы паехалі ў Мерв.

Па старажытным горадзе блукаюць чарапахі, спакойна і дзелавіта. Колькі разоў разбураўся гэты горад! Нават Аляксандр Македонскі не прамінуў яго, але Мерв зноў і зноў адбудоўваўся, яго нашчадак ёсць і цяпер—Мары. Праўда, да Мары кіламетраў сорак адсюль. А на месцы старога—насыпы, курганы, руіны. Мы выйшлі з машыны і хадзілі па гарадзішчы, узбіраліся на пагоркі, лазілі да байніц—пад нагамі ўвесь час крышыліся гліняныя чарапкі. Падняла два на памяць. Адзін сабе, другі разыграю ў латарэю між калег.

Недалёка—маўзалей Султана Санджара, свяшчэнная мясціна мусульман. Забраліся па адхоннай лесвіцы на вяршыню і доўга глядзелі на Мерв. А ўнізе старая туркменка набожна і ўрачыста сыпала пыл з магілы султана на ручкі свайго ўнука. Відавочна, каб малы вырас дужы і смелы...

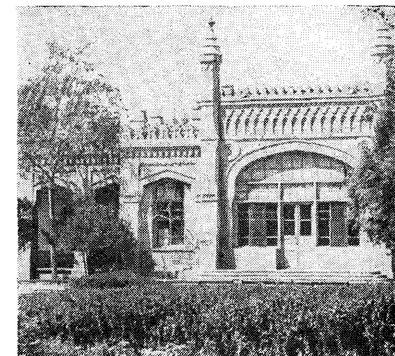
Усё гэта я пішу з Уч-Аджы. Мы адпачываем у саўгаснай гасцініцы. Са мною жыве жанчына з Ашхабада—эканаміст. Удзень мы абышлі ўвесь пасёлак. Тут ёсць чыгуначная станцыя, школа-інтэрнат, бальніца, кантора саўгаса, дамы чабаноў. Адразу за дамамі—пустыня, самая сапраўдная, без травы, без калючак, без цюльпанаў—пясок, чысты, мяккі, і бархатны, як на малюнках у падручніку па геаграфіі. Тут жа ў канцы пасёлка—прыстань для караблёў пустыні. Дзевяць вярблюдаў «на прыколе». Іх не выцеснілі да канца ўсюдыходы, вось і заўтра яны павязуць прадукты да бліжэйшых калодзежаў, кіламетраў за пяцьдзесят.

Мы адразу пасябравалі з Дурды Порсыевым, парторгам саўгаса. Яму трыццаць пяць гадоў, бацька шасцярых дзяцей, закончыў партыйную школу. Дурды бываў толькі ў Маскве, адпачынак праводзіць у родных мясцінах.

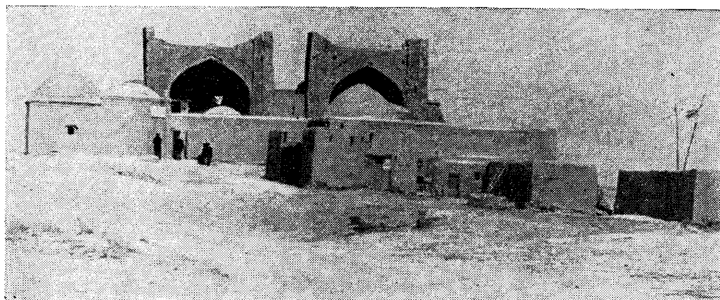
У канторы на сценах развешаны рамачкі, за шклом дыпломы, і да кожнага прыколаты залаты медаль. Пачынаючы з 1937 года і па сёлетні год саўгас удзельнічае ў ВДНГ. І яшчэ мае вялікі Залаты медаль Лейпцыгскага кірмашу—гэта ўсё за свой славуты каракуль.

Дурды (злева) **— парторг саўгаса і вясёлы гід.**

Байрам-Алі. Былая царская будыніна — цяпер адзін з лячэбных карпусоў курорта.

Маўзалей султана Санджара.

Дырэктар Азатгельды Аманмурадаў (яму трыццаць чатыры гады) прывёў нам лічбу—плошча саўгаса 380 тысяч квадратных кіламетраў... Гэта амаль тэрыторыя Мінскай вобласці.

Чабан—прафесія тут самая ганаровая. Я запытала ў хлапчука Амара, сына вусатага чабана Мухамеда-кулі Пірыева (па-туркменску вусаты—Муртлі), кім ён хоча быць, і Амар не задумваючыся адказаў—чабаном. Праз два гады ён закончыць школу і пойдзе да бацькі на падмогу.

Позна. Трэба класціся спаць. Заўтра ў пяскі, у сапраўдныя Кара-Кумы. Дамоў пакуль не цягне—тут, як дома, людзі гасцінныя, шчырыя. Сёння мы паспачувалі бельгійцам, галандцам і г. д. Якія ж маленькія іх краіны—на веласіпедзе аб'едзеш. Не тое што ў нас...

ЛІСТ ВОСЬМЫ

Што вам расказаць пра Уч-Аджы? З раніцы ўзвалілі на ўсюдыход соль, накрылі мяшкі кашмой і разлегліся на іх. Едзем без дарогі. З бархана на бархан. Я казала ўжо, што Дурды—узор патрыятызму і паэт. Калі мы захапляемся пустыняй, яно зразумела—турысты, а Дурды ездзіць па ёй кожны дзень і здзіўляецца не менш за нас.

Што такое пустыня ў нашым уяўленні? Пясок, калючкі, гарачыя бураны? А тут пяскі—гэта паша, гэта, калі хочаце, жыццё. Авечак пасуць у пясках, корм нарыхтоўваюць у пясках, дровы, кветкі, і нават хлеб пякуць... Распальваюць агонь, награваюць пясок, кладуць ляпёшку, а пасля выцягнеш, здзьмухнеш пясок— і яна чыстая, белая, мяккая. А пясок чысты, сядзь, ляж, куляйся па ім, потым страсянуўся—і ўсё чыстае.

Пустыня пакрыта зялёнай, падобнай на іголкі травой з рудымі шышачкамі-кветкамі на макаўцы. Гэта ілак—лепшы ласунак авечак. Па зялёным полі чырвоныя макі і блакітныя ірысы, з бархана на бархан—кусты саксаулу, быццам альшэўнік на лузе. На саксауле ледзь прыкметныя зеленаватыя зародачкі лістоў (я калісьці чытала, што саксаул—родзіч нашай крапівы, на выгляд не падобны да яе), пасля «лісты» высахнуць. Гэта цудоўнае паліва. З галін робяць загоны для авечак—кашары. Зімой для жывёл саксаул можа быць і кормам.

Ёсць і «голая» пустыня з залізанымі віхорчыкамі, з шоргатам пяску, дзе адчуваеш сябе першапраходцам, бо ранейшыя сляды замятае. На суседняй станцыі размешчаны рэспубліканскі запаведнік па саксауле і даследчы інстытут, дзе думаюць пра тое, каб такія месцы ўсё ж засеяць універсальнымі кустамі.

Многа суслікаў. Яны стаяць слупкамі і з цікаўнасцю разглядаюць аўтамабіль. Шафёр Сеід кажа, што не раз сустракаў джайранаў, зайцоў і дзікіх кабаноў ля каракумскага канала—нам жа не пашчасціла.

Чабаны жывуць у юртах. Гэта занадта складаная пабудова, каб яе пасапраўднаму апісаць. Усе палкі-рэбры зроблены так, каб можна было сабраць дом за паўгадзіны. Пасярэдзіне печка-чыгунка, на падлозе кашма, на сценах дываны, мноства падушак. Непадалёку ад юрты—калодзеж з помпай і загон.

Чабаны і летам і зімою ў пустыні. Толькі дзеці ў пасёлку ў школе-інтэрнаце. Атара—каля паўтары тысячы авечак; натуральна, што пасуць яе ўсёй сям'ёй і зарабляюць добра.

У саўгасе моцна асеў Усесаюзны навукова-даследчы інстытут. Выведзена новая парода. Пад той час тут былі Эрзра Мееравіч Эрман, родам з Мсціслаўля, кандыдат навук, кіраўнік работ, яго памочнік Алік і дзве маладыя аспіранткі Шура і Ніна.

У гасцях у чабаноў.

Эрзра Мееравіч сорак гадоў жыве ў Туркменіі і сорак гадоў займаецца авечкагадоўляй. Ведае звычаі і мову народа, пяскі і іх жыхароў. Аднойчы за ім гнаўся раззлаваны вярблюд—ён ледзь уцёк на добрым скакуне: пры нас яго за руку ўцяла фаланга...

Інстытуцкая брыгада заклапочана, каб палепшыць новую пароду. Ягнятак бясконца абмерваюць, узважваюць...

Кіраўніцтва саўгаса ўсё мясцовае і маладое. Дурды—парторг, пра яго я пісала. Худай-берды (у перакладзе яго імя азначае Багдан)—ветэрынарны ўрач, загарэлы курд з круглымі чорнымі вачыма. У колішнія часы яго павінны былі б забіць, што ажаніўся з туркменкаю. Жонка ў яго таксама прыгожая, некалькі год назад яны ездзілі ў Маскву і на памяць пра гэта выпісалі газету «Вечерняя Москва»...

З'ехаліся мы ўсе ў юрту Аннагельдыева, чабана-казаха, пераможцы спаборніцтва, селі вакол бешбармака, і мне, ганаровому госцю, падалі галаву барана. Трымаю ў руках, а галава проста з чыгуна, гарачая, не ведаю, што з ёю рабіць. Суседка Шура шэпча ціха—адкалупні трохі ды перадай

Атара.

далей, няхай мужчыны распраўляюцца...

Госці павінны сказаць тост. Бачу, Алік бянтэжыцца і міргае на мяне, а мне гэта ніколькі не цяжка, вельмі ж спадабаліся мне і людзі, і іх гасціннасць. Выйшла шчыра і квяціста. Апошні тост сказаў Азатгельды Аманмурадаў, дырэктар, і сказаў прыкладна так: «У нас у саўгасе працуюць людзі пятнаццаці нацыянальнасцяў: туркмены, курды, белуджы, казахі, узбекі, яўрэі, персы. А сёння ў гэтай юрце мы сустракаем прадстаўнікоў яшчэ адной нацыянальнасці нашай краіны—беларусаў, і ўсе мы сябры. Вып'ем за нашу дружбу».

Мусульмане, асабліва пажылыя, не п'юць—не дазваляе каран, а тут нават бацька гаспадара выпіў—за такі тост алах не ўзлуецца. Між іншым, алаху цяпер жывецца туга, такія анекдоты атэістычныя мы чулі! Раскажу, як прыедзем.

І яшчэ тут усе вельмі любяць музыку. Для гэтых месц падыходзіць не еўрапейская, а менавіта ўсходняя, цягучая, аднастайная, спякотная, нібы пустыня, зыбкая, бы пясок. І не прыдумаеш тут інакшай, і не надакучыць яна, як не надакучвае мора, неба, стэп...

Насустрач ранішняй зары
Па Бухары...

Гэтай песняй мы пачынаем свае паходы-агляды. У Бухары мы трэція суткі, а яшчэ сем помнікаў старажытнасці не пабачылі. Не паспяваем!

Наогул, Бухара павінна стаць Мекай для прыхільнікаў даўніны. Тры дні хаджу і тры дні не магу знайсці дарогу да гасцініцы, блытаюся. У старым горадзе ёсць тры скрыжаванні, тры купалы, усе вельмі падобныя, і ад купала патрэбна выбраць кірунак. Ціснешся сярод высокіх гліняных сцен, у шэрых шурпатых мурах—веснічкі, нізенькія, замест званкоў латунныя малаточкі, тук-тук... Здаецца, адчыняцца дзверы, і выгляне які-небудзь сваяк Насрэдзіна. Але ў старых дварыках хлапчукі ганяюць футбол, на пакатых земляных стрэхах выраслі антэны, а да шурпатых сцен прыляпіліся водаправодныя трубы. Дарэчы, пра водаправод: раней ваду чэрпалі з хаузаў, гарадскіх вадаёмаў-басейнаў, чэрпалі разам з малярыяй, цяпер сюды прыйшла Аму-Дар'я, 150 кіламетраў па канале, паднялі яе на 48 метраў.

У горадзе каля дваццаці помнікаў; медрэсэ , маўзалеі, мінарэты— і ўсё гэта суцэльны помнік. Ідзеш, і раптам калона ўся з бірузы. На самым высокім узорчатым мінарэце буслава гняздо. Сорак пяць метраў мінарэта, фотаапарат бярэ толькі па кавалках, бо адысці няма куды, каб схапіць увесь. А вышыня яго выклікана неабходнасцю: адсюль скідвалі асуджаных на смерць.

Вы ж, вядома, ведаеце, што да дваццатага года ўладаром Бухары быў эмір. У палацы гэтага эміра ёсць спецыяльныя каменныя ямы, дзе вязняў з'ядалі блашчыцы да смерці. І ёсць карціна ў музеі, там селяніна рэжуць, як авечку, нажом па горле. Мы пыталіся ў старых узбекаў, ці не выдумка тут крыху, то яны казалі, што страшней было яшчэ.

Даведаліся мы і пра тое, што ў бібліятэцы Бухары пачынаў свой шлях у навуку Авіцэна, тут пісаў вершы Фірдоусі.

Я ўпаміналa пра купалы-скрыжаванні, у іх, як і даўней, магазіны, аптэкі, чайханы. Выйдзеш з купала—з абодвух бакоў вуліцы майстэрні: дзверы адчынены, і амаль на вуліцы працуюць бляхары, тачыльшчыкі; палахаюць кавальскія горны. На парозе паўсядаліся заказчыкі і проста прыяцелі: чаканшчык гутарыць і нетаропка нарэзвае карункі на збане...

Не падумайце, што ўся Бухара такая. Ёсць і новыя раёны, але старадаўнасць не ўспрымаецца карэннымі жыхарамі як экзотыка, усё звычайна і звычна.

Былі сёння на кірмашы. Гэтую з'яву пакажу пры сустрэчы на фота.

Кажуць, мусульмане шануюць святыні, а ўчора ў маўзалеі Ісмаіла Самані я зразумела, што пашана гэтая мае дачыненне не так можа да святыні, як да працы чалавека, што стварыў яе. Маўзалей пабудаваны ў XII стагоддзі і ўвесь карункавы, цэгла ўкладзена бантамі, кветкамі, колцамі. Глядзі, любуйся, захапляйся! Побач хлапчукі з мячом завалтузіліся, і стары ўзбек грозна накрычаў на іх...

Каля старога хауза, басейна, адкуль у даўнія часы чэрпалі ваду, пад чынарамі адкрытая чайхана. На драўляных канапах, падагнуўшы ногі, сядзяць дзядулі, кожны мае асобны чайнічак, піялу. Дзядулі ў чалмах, п'юць нетаропка, размаўляюць. Побач шашлычнік, малады, хуткі, спрытны, як спружына. Яго работа напамінае ігру на ксілафоне—пінь-пінь—шампуры ўкладзены ў радок, пі-і-і-і-нь!—і ўсе перавернутыя, яшчэ ўзмах рукі—і яны на талерках, пад соусам, пасыпаныя зялёнымі шчыпірамі...

У Бухары вясна, сонца. На вуліцах мора народу.

Наступнае пісьмо будзе з Самарканда.

ЛІСТ ДЗЕВЯТЫ

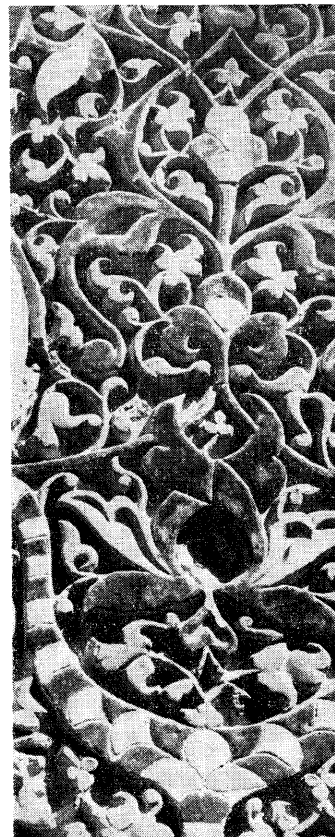
Ашчэраныя пашчы, гіканне, свіст... Ад сонечнай Арменіі, прапахлай ружамі і віном, да экзатычнай Індыі імчацца раскосыя коннікі. І на тупат капытоў збіраюць воінаў індыйскія раджы, хаваюцца прыгожыя дзяўчаты, вясёлыя ў прадчуванні работы купцы... І з імем алаха на вуснах яшчэ адно грознае, велічнае, недасягальнае—Тамерлан. Яго палацы, завітыя кветкамі, устаўленыя залатымі вазамі, з мноствам жонак і слуг, наводзяць на паслоў трапяткі страх. Яго незлічоныя багацці становяцца легендамі, прасторы яго імперыі нельга аб'ехаць за год. А ён, вялікі Цімур, граза свету, сядзіць у недасягальных пакоях і з дзіцячым захапленнем пазірае на свайго ўнука: Улугбек чытае кніжку. Сухарлявы, кульгавы стары не ўмее чытаць і вышэй за ўсё цэніць вучонасць...

...Шчыра кажучы, цяпер можна прызнацца, асабіста мяне ў пачатку падарожжа больш за ўсё цягнуў Самарканд. І вось сталіца вялікага заваёўніка. Блакітны купал маўзалея Гур-Эмір проста ў цэнтры зусім сучаснага горада... Праўда, яго засціць новая гасцініца, але то бяда не толькі Самарканда, а і гарадоў буйнейшых.

Толькі Гур-Эмір размешчаны ў цэнтры, а астатні каскад маўзалеяў у другім канцы горада. Што здзіўляе—гэта блакіт. Падумаць, дык на купалы і пыл асядае—а яны ззяюць. Незвычайная сінява і сучасная глазур...

Маўзалей Гур-Эмір Тамерлан будаваў для свайго духоўнага настаўніка—гуру. Незвычайная цагляная кладка, арнаменты і рабрыстае бірузовае паўшар'е зверху. Тут жа пахаваны сам Цімур, яго сыны і Улугбек.

Дзіўныя рэчы часамі творыць прырода. Гэта ж трэба, каб у крывавага, крутога, наравістага цара быў такі ўнук! Улугбека тут вельмі шануюць, ёсць вуліца яго імя, музей вучонага і абсерваторыя. Яна за горадам, на пагорку. Гэтае месца доўга шукалі, пакуль у пачатку нашага стагоддзя В. Л. Вяткін не адкапаў секстан. Глыбока ў зямлю ідуць каменныя паўдугі з дзяленнямі, вузкая доўгая траншэя, нібы ўваход ў мінулае. Тут Улугбек рабіў свае разлікі, тут адкрыў новую зорку, і ў музеі яго партрэт побач з партрэтамі Каперніка, Галілея, Джарджана Бруна. Праклялі Каперніка, судзілі Галілея, спалілі Джарджана, забілі Улугбека. Быццам і варожыя рэлігіі каран і евангелле, а метады—аднолькавыя.

Узоры Самарканда.

У Самаркандзе ёсць медрэсэ Улугбека. Калоны, скляпенні, арнаменты, але будынак, як і ўсе іншыя. Толькі гаварыў у ім са сваімі вучнямі Улугбек пра зоркі, планеты, зямлю, навучаў іх матэматыцы, астраноміі, геаметрыі. Яго не вабілі войны, набегі, паходы: толькі веды—гэты агонь запальваў усе яго думкі і пачуцці. Ён быў цар, але як належыць вялікаму вучонаму, пайшоў супраць дзікіх звычаяў, супраць канонаў рэлігіі, супраць цемрашальства і невуцтва. Мулы звялі яго са свету—унука Тамерлана.

Усе іншыя маўзалеі размешчаны каскадам, інакш не назавеш. Сцяжынка з прыступкамі і пляцоўкамі знізу ўверх— і з двух бакоў маўзалеі. Кладка сцен, арнаменты, купалы, стылі—розныя. І што цікава: каран забараняе маляваць людзей, птушак, звяроў, а на грабніцы сястры Цімура

мастак, мабыць, са згоды ўладара, намаляваў белых буслоў. Белыя птушкі на блакітным небе...

...Вясна, вылазяць клейкія лісточкі, пахне раскапанай зямлёй...

Сёння мы былі ў Бібі-ханум. Гэту мячэць Цімур будаваў для любімай жонкі, але не закончыў. Цяпер яна ўжо стала велічнымі руінамі з блакітнымі купаламі. На дворыку цвітуць грушы, пяюць шчыглы і пажылыя англічане—муж і жонка жыкаюць кінакамерай.

Ліст канчаю ў Ташкенце. Вёз нас сюды малады шафёр з Янгіера. Ён не карэнны жыхар, прыехаў па камсамольскай пуцёўцы, але з веданнем справы паказваў нам вароты цімураўскага царства—дзве скалы над цяснінай і ўсё клікаў нас у Янгіер. Ёсць такая песня пра Галодны стэп:

Янгиер, Янгиер, город ласковый, зеленый,
Янгиер, Янгиер, город песен и влюбленных...

Але падарожжа кончылася, і малады горад застаўся без нас.

А Ташкент будуецца. Глядзім, якая вуліца лепшая. Хто жыве на Беларускай, задаволены. Падслухалі такую размову: на лаўцы ў скверыку два дзядзькі сустрэліся. Адзін навасёл расхвальвае новую кватэру, другі ўважліва слухае і хітра падтаквае. Першы закончыў дыфірамбы свайму жытлу і, мусіць, з ветлівасці пытае:

— А ты дзе жывеш?

— На Беларускай.

— О-о! Пашанцавала. Будаваць умеюць!

Нам хацелася сказаць, што мы беларусы, але ўспомнілі тое, як нас прынялі за геолагаў, і прамаўчалі.

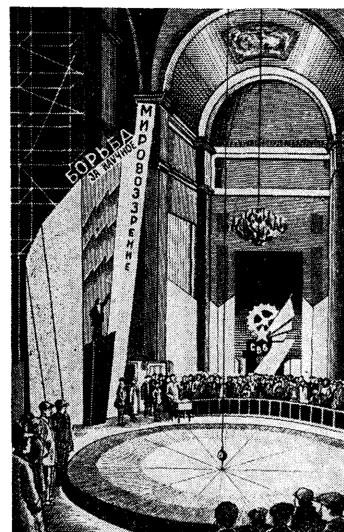
Больш раскажам, як прыедзем, бо поезд хутка...

У студзеньскім нумары—

аповесць

Міхася ВЫШЫНСКАГА

«НА ПАВАРОЦЕ»

Маятнік Фуко ў Ісакіеўскім саборы ў Ленінградзе.

НЕЗВЫЧАЙНЫ МАЯТНІК

Калі вам давядзецца пабываць у Ленінградзе, зайдзіце ў Ісакіеўскі сабор. Там вы ўбачыце велічэзны маятнік, які звісае з-пад купала. Яго павольнае рытмічнае калыханне — дасціпны і відавочны доказ вярчэння Зямлі вакол сваёй восі. Упершыню такі маятнік быў падвешаны французскім фізікам Ляонам Фуко ў 1851 годзе ў Пантэоне ў Парыжы.

Сваю навуковую кар'еру малады Фуко пачаў на медыцынскай ніве, прысвяціўшы некалькі гадоў вывучэнню медыцынскіх навук. Тры гады ён працаваў прэпаратарам на кафедры гісталогіі. Пазней змяніў профіль занятку — захапіўся дагератыпіяй, і, пазнаёміўшыся ў працэсе выканання гэтых работ са славутымі французскімі вучонымі Араго і Фізо, правёў некалькі арыгінальных даследаванняў у галіне оптыкі.

Амаль дзвесце гадоў у навуцы галоўнае месца займала тэорыя выпраменьвання святла Ньютана. Яна лічылася класічнай, і ніхто з вучоных не імкнуўся яе абвергнуць.

Фуко ўпершыню «пахіснуў» яе, вызначыўшы з дапамогай люстраў, якія верцяцца, хуткасць святла ў вадзе і паветры.

Яму належыць і стварэнне палярызацыйнай прызмы, прыгоднай для работы ў ультрафіялетавай вобласці спектра — прыбора для назірання зорак. Ён першы звярнуў увагу на награванне металічных цел пры хуткім вярчэнні іх у магнітным полі (так званыя токі Фуко).

Доўгі час навуковыя заслугі Фуко не знаходзілі афіцыйнага прызнання. Першай абрала яго сваім членам Пецярбургская акадэмія навук. Пазнаёміўшыся з Фуко ў 1851 годзе, у час навуковай камандзіроўкі ў Францыю, рускі акадэмік Б. С. Якобі па заслугах ацаніў талент маладога фізіка (яму тады было 32 гады).

Выступаючы 15 лістапада 1860 года на ўрачыстым пасяджэнні Акадэміі, Якобі гаварыў:

«Сярод фізікаў не толькі Францыі, але, можна сказаць, усёй Еўропы Ляон Фуко займае адно з віднейшых месц. Спіс ягоных шматлікіх прац з'яўляецца бліскучым сведчаннем плённай дзейнасці. Яго эрудыцыя, яго вялікія веды, якія ахопліваюць амаль усю галіну фізічных навук, яго тонкі і вынаходлівы розум садзейнічаў таму, што ён зрабіў адкрыцці, якія атрымалі самую гучную вядомасць не толькі ў вузкім вучоным свеце, але і ў самых шырокіх колах».

Падтрымка Фуко Пецярбургскай акадэміяй паслужыла сігналам для прызнання яго навуковых заслуг і на сваёй радзіме. Аднак спатрэбілася яшчэ пяць гадоў, перш чым Парыжская акадэмія навук знайшла магчымасць уключыць яго ў лік сваіх членаў. Ён быў таксама членам Берлінскай акадэміі навук і Лонданскага каралеўскага таварыства.

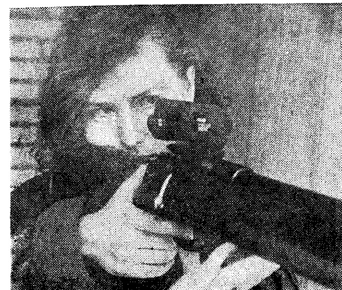

Валеры Ажгірэй ў забегу на 800 метраў.

НА СТАРЦЕ— ПАЎМІЛЬЁНА

З кап'ём — чэмпіёнка гульняў Таццяна Бурло.

Страляе прызёр рэспубліканскіх гульняў Антаніна Кароль, лабарантка Гродзенскага кааператыўнага тэхнікума.

Гэта было незабыўнае відовішча. Па масавасці ці знойдзецца яшчэ адно такое спаборніцтва, якім былі сёлетнія сельскія гульні. У розных кутках рэспублікі на старты выйшла амаль паўмільёна чалавек! Людзі розных прафесій і ўзросту выйшлі, каб памерацца ў спрыце і сіле...

Раскажам пра некаторых.

Маладая работніца Мінскай птушкафабрыкі імя Крупскай Тамара Кургановіч, якая ўдзельнічала ў спаборніцтве лёгкаатлетаў, старанна наведвала заняткі секцыі лёгкай атлетыкі, трэніравалася. І старанне яе не прапала дарэмна. Тамара на абласных гульнях заняла першае месца.

Валянцін Касяк працуе шафёрам у вёсцы Сошна на Піншчыне. Мужчына ўжо ў гадах, але моцна захапляецца гарадкамі. У сваім двары ён абсталяваў пляцоўку. Трэніраваўся не толькі сам, але і сяброў-механізатараў падахвоціў. Каманда, якую падабраў Валянцін, стала мацнейшай у раёне і вобласці. На рэспубліканскіх спаборніцтвах хлопцы крыху спасавалі, але занялі чацвёртае месца. Сам трэнер выканаў нарматыў другога разраду.

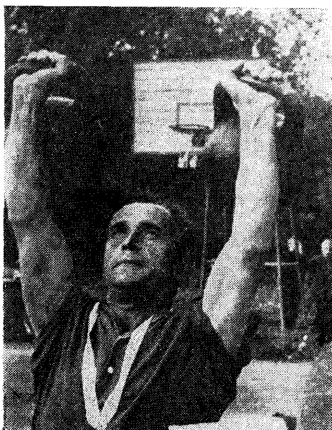
Таццяна Бурло жыве ў Дзяржынску. Сваё захапленне спортам яна дзеліць паміж лёгкай атлетыкай і матагонкамі. Усюды паспявае, здабываючы «трафеі». На гэтых сельскіх гульнях Тамара стала чэмпіёнкай, далей за ўсіх кінуўшы кап'ё. А шафёр з Крупскага раённага аб'яднання «Сельгастэхніка» Мірон Каваленка мацнейшы сярод асілкаў Міншчыны.

Яшчэ адзін прыклад. На племзаводзе «Індустрыя» Пухавіцкага раёна запявалам усіх спартыўных спраў стаў Валеры Ажгірэй. Ён аддаў перавагу лёгкай атлетыцы. Штодня рабіў кросы. На рэспубліканскіх сельскіх гульнях ён стаў чэмпіёнам у бегу на 800 метраў, выканаўшы нарматыў кандыдата ў майстры спорту. Валерыя ўключылі ў зборную каманду сельскіх лёгкаатлетаў краіны. І хто ведае, магчыма, праз некаторы час у спісе мацнейшых лёгкаатлетаў СССР будзе і яго імя. Стаў жа сельскі хлопец з-пад Віцебска Мікалай Грэбнеў удзельнікам зборнай краіны лёгкаатлетаў. Чаму гэта не пад сілу і іншым беларускім юнакам і дзяўчатам?

Рэспубліканскім гульням папярэднічалі спаборніцтвы ў брыгадах, калгасах і саў-

Тамара Кургановіч на п'едэстале гонару.

Шафёр Крупскага раённага аб'яднання «Сельгастэхніка» Мірон Каваленка — мацнейшы гіравік Мінскай вобласці.

гасах, аб'яднаннях «Сельгастэхніка». Потым былі раённыя і абласныя спаборніцтвы...

І вось рэспубліканскія старты. Лепшыя з лепшых — самыя дужыя і спрытныя выйшлі на рашаючы паядынак. Лідэры мяняліся кожны дзень. І толькі калі прагучэлі апошнія старты (яны адбыліся ў кастрычніку), суддзі падвялі вынікі. Агульнакамандную перамогу святкавалі ўраджаеўцы Мінскай вобласці. Ім уручаны вялікі прыз Міністэрства сельскай гаспадаркі БССР. Другі і трэці прызы — у сельскіх спартсменаў Гомельскай і Гродзенскай вобласцяў.

Мікалай ЧАХОЎСКІ.

Фота **аўтара.**

Студэнцкі час — развагі аб ім вы прачытаеце ў наступным нумары

НАДРУКАВАНА Ў ЧАСОПІСЕ «МАЛАДОСЦЬ» У 1970 ГОДЗЕ

ПРОЗА

ПЕРАКЛАДЫ

ПАЭЗІЯ

ПЕРАКЛАДЫ

ПУБЛІЦЫСТЫКА

ВЕЧНА ЖЫВЫ ВОБРАЗ

ТЫХ ДЗЁН НЕ ЗМОЎКНЕ СЛАВА

БАЯВЫ ШЛЯХ КАМСАМОЛА

ДЫЯЛОГІ І МАНАЛОГІ

ЖЫЦЦЁ. ГАРЭННЕ. ТВОРЧАСЦЬ

ДЗЕНЬ СЁННЯШНІ

РУБЯЖЫ НАВУКІ

У СВЕЦЕ ПРЫГОЖАГА

ДЛЯ ВАС, ДЗЕСЯЦІКЛАСНІКІ

НАШ ПРАКТЫКУМ

ШТРЫХІ ГІСТОРЫІ

ЦІ ПОМНІМ МЫ ЎСЁ?

ШТРЫХІ ДА ПАРТРЭТА

ЗАЛАТЫ РОССЫП СЛОЎ

З ДАЛЁКІХ І БЛІЗКІХ ДАРОГ

НОРАВЫ БУРЖУАЗНАГА ЗАХАДУ

КНІГІ І ЧАС

СУР'ЁЗНАЕ І КУР'ЁЗНАЕ

УСМЕШКІ МАЛАДОСЦІ

СТАРТЫ І ФІНІШЫ

E2 — E4!

64—100

НАШЫ АЎТАРЫ I—XII, стар. 160.

ВОКЛАДКІ: Архіпава Ю. (II, VII, XII); Зайцава Ю. (IX); Лысенкі П. (III, VI); Пярвунінскіх Б (I); Скамарохава Г. (IV, VIII); Усачова Л. (XI); Шрамякова В. (V, X).

РЭПРАДУКЦЫІ РАБОТ МАСТАКОЎ: Абухава Вячаслава, Скульптура для дзіцячага сада. (IX); Бельскага Міхася, Ленін з салдатамі рэвалюцыі. (IV); Герлавана Б., Коннікі. (II); Дурчына Пятра, Па Ленінскіх мясцінах. Серыя літаграфій. (III); Жукава Мікалая, Шчырая гутарка. (I); У Шушанскім. (II); На Краснай Плошчы. (III); Раніца. (IV); Ждана Яўгена, Немагая Ільі, Бульба. (VII); Зайцава Юрыя, Лявоніха (X); Кашкурэвіча Арлена, Серыя «Партызаны». Маці. На шчасце і на гора. Смага. Развітанне. (V); Пашчасцева Уладзіміра, У лаву. (V); Ткачука Васіля, На будаўніцтве Лукомльскай ДРЭС. (IV); Усцінава В., Космас. (II); Ціхановіча Валянціна, У Белавежскай пушчы. (III); Шаранговіча Васіля, З серыі ілюстрацый да паэмы У. Маякоўскага «Уладзімір Ільіч Ленін». (II).

КАЛЯРОВЫЯ РЭПРАДУКЦЫІ: Бродскага Ісака, Ленін на фоне Крамля. (IV); Грамыкі Віктара, Лён. (X); Данцыга Марка, Партызанскае вяселле. (VIII); Іягансона Барыса, Ленін на III з'ездзе камсамола. Фрагмент. (X); Лісоўскага Міхася, Партрэт Міколы Аўрамчыка. (I); Лысенкі Пятра, З паездкі ў Новалукомль. Слесар-мантажнік Валянцін Шабанаў. Аўтобусны прыпынак. Тынкоўшчыца Люба Смірнова. (IX); Нечытайлы Васіля, На Краснай плошчы. (I); Прагера В., Малады Ленін. (IV); Раманоўскага Янкі, Кузьма Чорны. (VI); Партрэт бацькі Янкі Купалы. (VII); Сергіевіча Пётры, Каліноўскі і Урублеўскі на аглядзе паўстанцаў. Балада. (I); Халуёва Уладзіміра, Салдаты рэвалюцыі. (III); Цвіркі Віталя, Ганча — зямля партызанская. (VIII). Манасзона Монаса, Першы з'езд РСДРП. (XI); Сумарава Васіля, Мой дом. (XI); Давідовіча Ісака, Вершы. (XII); Савіцкага Міхася, Камсамольцы. (XII).

ШМУЦТЫТУЛЫ: Амельчанкі М. (VIII); Басалыгі У. (I, II); Басалыгаў М. і У. (III, IV, V, VI, VII, IX, XI, XII); БелТА (XI); Бяліцкага Г. (IV); Зайцава Ю. (X); Дубінкі В. (XII); Ждановіча В. (I, II, III, VI, IX, X); Марцыёнкі У. (VII); Шаранговіча В. (VIII).

ФОТА: Амельчанкі М. (VIII); Бакіевіча Р. (IV); БелТА (II); Бяліцкага Г. (XI); Дзітлава А. (V); Змітровіча І. (III); Жалудовіча Н. (III); Прэса Д. (XI); Ждановіча В. (I—XII); Каляды А. (VI); Кольчанкі Я. (V); Лыскова Ю. (III); Усламава Г. (III); Пазняка З. (II); Церахава Д. (II, III, VI). Чаховіча Д. (XI, XII);

КАЛЯРОВЫЯ ФОТА: Керамічныя вырабы. (З выстаўкі прыкладнога мастацтва Венгрыі)—VI; Работы навучэнцаў Бабруйскага прафтэхвучылішча № 15—X; Бяляева Івана, Прадвесне ў Ждановічах—(III); Ждановіча Валянціна (VI—X).

МАЛЮНКІ: Архіпава Ю. (I); Асецкага Л. (VII); Бараноўскага А. (VII, VIII); Давідовіча І. (IV, VI, X, XI, XII); Дубара Л. (IX); Дубінкі В. (XII); Казлоўскага С. (VIII); Карцука М. (I); Кашкурэвіча А. (I, IV, IX); Лісоўскага М. (III); Лысенкі П. (V, IX); Пашчасцева У. (I, II, III, IV, IX, XI, XII); Пірцхалавы Г. (VII); Пучынскага Ю. (III); Сакалова В. (XII); Скамарохава Г. (VIII); Філімонава В. (XI); Ціхановіча К. (II, III, IV, VI, VII); Чарняўскага М. (II); Чуркіна А. (VIII, X); Шаранговіча В. (II, IV); Швяцова В. (V); Шрамякова В. (I, II, VI, VII, VIII).

наша аўтары

●

ЦВІРКА Кастусь нарадзіўся ў 1934 годзе ў вёсцы Зялёная Дуброва Старадарожскага раёна. Скончыў філалагічны факультэт БДУ імя У. І. Леніна. Працаваў выкладчыкам мовы і літаратуры ў школе, супрацоўнічаў у раённай газеце, на радыё. Выдаў зборнікі паэзіі «Такія сэрцы ў нас», «Вягуць раўчукі», «Чарназём», «Зайчыкаў хлеб».

●

БАРАВІК Марыя нарадзілася ў 1946 годзе ў вёсцы Перадолы Глыбоцкага раёна. Скончыла сярэднюю школу. Працавала мастацкім кіраўніком у Доме культуры. Цяпер — літработнік раённай газеты «Шлях перамогі».

●

ГАРЭЛІКАВА Таццяна нарадзілася ў 1947 годзе ў вёсцы Патапаўка Буда-Кашалёўскага раёна. Скончыла ў 1970 годзе філалагічны факультэт БДУ імя У. І. Леніна.

●

ПРАНУЗА Паўлюк нарадзіўся ў 1918 годзе ў вёсцы Вылева на Гомельшчыне. Удзельнік Вялікай Айчыннай вайны, узнагароджаны ордэнам Славы III ступені і медалямі. Выдаў кнігі вершаў «Разгневаная зямля», «Добрай раніцы», «У дальнім раёне», «Мае землякі», «Родныя мясціны», некалькі кніг для дзяцей. Працуе настаўнікам сярэдняй школы ў Нясвіжы.

●

БІЧЭЛЬ-ЗАГНЕТАВА Данута нарадзілася ў 1938 годзе ў вёсцы Біскупцы Лідскага раёна. Скончыла Гродзенскі педагагічны інстытут імя Я. Купалы. Працуе настаўніцай у г. Гродна. Аўтар кніг паэзіі «Дзявочае сэрца», «Нёман ідзе», «Запалянкі», «Перапёлка».

●

СТАВЕР Алесь нарадзіўся ў 1929 годзе ў вёсцы Маргавіца Докшыцкага раёна. Скончыў Мінскі педагагічны інстытут імя А. М. Горкага. Працаваў настаўнікам. Аўтар зборнікаў паэзіі «Золак над Бярозай», «Касцёр не гасне», кнігі прозы «Пад канвоем».

●

ПЕТЭФІ Шандар — вялікі венгерскі паэт — нарадзіўся ў 1823 годзе ў г. Кішкёрош у сям'і небагатага гаспадара. Відны дзеяч рэвалюцыі 1848—49 гадоў у Венгрыі, адзін з арганізатараў нацыянальна-вызваленчага руху ў краіне. На рускай мове выдадзены кнігі «Собрание сочинений. Тт. 1—4», «Избранное», «Стихотворения» і інш. Петэфі загінуў смерцю героя ў бітве пад Шэгешварам 31 ліпеня 1849 года.

●

ПРАКОФ'ЕЎ Аляксандр, якому споўнілася 70 гадоў, нарадзіўся ў сяле Кобына пад Ленінградам у сям'і селяніна-рыбака. Скончыў двухкласнае вучылішча. Вучыўся ў настаўніцкай семінарыі. Удзельнік грамадзянскай, савецка-фінскай і Вялікай Айчыннай войнаў. Лаўрэат Дзяржаўнай і Ленінскай прэмій. Аўтар кніг паэзіі «Полдень», «Проектор», «Избранное», «Заречье», «Стихи и дорога», «В пути», «Под солнцем и под ливнем» і інш. А. Пракоф'еў — актыўны перакладчык беларускай паэзіі на рускую мову.

Вячаслаў ДУБІНКА. Вясна.

ЖУРНАЛ «МОЛОДОСТЬ» № 12

Мастацкі рэдактар **Янка РАМАНОЎСКІ**, тэхнічны рэдактар **Пятро ЛЫСЕНКА**.
Карэктары **Пятро ЛІПАЙ** і **Марыя ВАСІЛЕЎСКАЯ**.

Рукапісы аб'ёмам да аркуша не вяртаюцца.

Адрас рэдакцыі: **Мінск, ГСП, вуліца Карла Маркса, 40.**
Тэлефоны: **2-93-854**—сакратарыят і аддзел крытыкі, **2-93-592**—аддзелы паэзіі і прозы.
2-93-892—аддзелы публіцыстыкі і мастацкага афармлення, **2-93-775**—аддзел інфармацыі.

АТ 26350. Здадзена ў набор 27/X-70 г. Падпісана да друку
Тыраж 13 712 экз. Зак. 1225. Папера 70×108¹/₁₆. Фіз. друк. арк. 10. Цана 40 кап.
Умоўн. друк. арк. 13,7. Вуч.-выд. арк. 14,5.

Друкарня выдавецтва ЦК КП Беларусі, Мінск, Ленінскі прасп., 79.